

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ	7
1.1. Еволюція теоретичних підходів до аналізу процесу концентрації.....	7
1.2. Сутність та форми концентрації суб'єктів господарювання.....	17
1.3. Передумови та моделі антимонопольного регулювання за процесами концентрації.	27
Висновок до Розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПРОЦЕСАМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА В СВІТІ	42
2.1. Інституційно-правові засади та економічні інструменти антимонопольного контролю процесів концентрації в Україні.....	42
2.2. Світовий досвід державного регулювання концентрації.....	62
2.3. Вітчизняна практика контролю за процесами концентрації суб'єктів господарювання в умовах інституційних змін.....	82
Висновок до Розділу 2.....	93
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ПРОЦЕСАМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ В УКРАЇНІ	96
3.1. Гармонізація національної нормативно-інституційної бази державного регулювання концентрації зі стандартами ЄС.....	96
3.2. Удосконалення антимонопольного контролю процесів концентрації на основі використання світового досвіду.....	102
Висновок до Розділу 3.....	118
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	124
ДОДАТКИ	136

ВСТУП

Загально визнаним фактом є соціально-економічна небезпека процесів концентрації суб'єктів господарювання як механізму формування потужних економічних структур, що здатні монополізувати цілі галузі економіки, лобіювати інтереси обмеженого кола осіб, спричинити суспільно небажані зміни законодавчого поля та інші негативні наслідки. Але, поруч із вищезазначеним, процеси нарощення масштабів бізнесу, за інших сприятливих умов, спроможні також здійснювати і позитивний вплив на динаміку зайнятості населення, стабільність економіки в періоди структурних криз, рівномірність регіонального розвитку, створення «національних лідерів» на глобальних ринках з метою завоювання та утримання на них прибуткових ніш, ініціювати інноваційний розвиток тощо. Українська практика регулювання процесів концентрації сьогодення потребує вдосконалення, адаптації до стандартів ЄС та інклюзивної імплементації модернізованих ефективних методологій і економічного інструментарію на фундаменті з інтернаціонального досвіду з огляду на постійні інституційні трансформації.

Можливість раціонального спрямування позитивних ефектів концентраційних трансакцій суб'єктів господарювання у русло зростання національної конкурентоспроможності та підвищення суспільного добробуту вимагає їх науково-обґрунтованого регулювання, заснованого на урівноваженні різноспрямованих векторів дії, властивих неоднозначній сутнісній природі досліджуваних явищ. Це реально втілити в життя тільки завдяки ретельному розгорнутому аналізу аналогічного досвіду державного регулювання в провідних країнах світу, перейнявши та адаптувавши його до вітчизняних реалій у цій сфері, що і вмотивовує **актуальність** обраної для **випускної кваліфікаційної роботи** теми та орієнтирів дослідження.

Аналіз наукових публікацій показав, що окремі аспекти питань процесів концентрації висвітлюються у значній кількості публікацій як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Теоретико-методологічні засади дослідження

антимонопольного контролю за концентрацією господарських структур знайшли своє відображення у працях Д. Бішопа, М. Бредлі, О. Вілліамсона, П. Гохана, Д. Депамфіліса, Ф. Еванса, Г. Манне, К. Маркса, Дж. Стеннека, П. Тоунлея, Дж. Шумпетера [1-10] та інших. Слід виділити також і наукові праці вітчизняних вчених-економістів, присвячені питанням активізації національного капіталу та його концентрації: В. Базилевича, О. Бакалінська, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Герасименко, П. Єщенка, Я. Жаліла, О. Костусева, В. Лагутіна, А. Мазаракі, В. Романенка, К. Смирнової, Ю. Уманціва, Г. Филюк, Д. Шуліки [11-25] та інших. Однак, незважаючи на певний рівень дослідженості цього питання, складність та багатоаспектність питань, пов'язаних із процесами концентрації в умовах трансформаційної економіки та інституційних перетворень, зумовлює потребу у подальшій поглибленій скрупульозній науковій розвідці їх особливостей. Зокрема, першочергового значення набуває розробка концепції системного державного регулювання концентрації, спрямованого не лише на захист конкуренції у підприємницькій діяльності, а і на вирішення більш широкого кола загальноекономічних проблем.

Усе вищезазначене детермінувало **мету випускної кваліфікаційної роботи** – дослідження теоретико-методологічних засад аналізу процесів концентрації суб'єктів господарювання, вітчизняної і міжнародної практики антимонопольного регулювання у цьому економіко-правовому полі, а також розробка релевантних рекомендацій щодо її вдосконалення в Україні, базуючись кращих зразках світового досвіду на цьому поприщі.

Реалізація поставленої мети детермінувала необхідність виконання наступних **завдань**:

- дослідити еволюцію теоретичних підходів до аналізу процесу концентрації та його генезис;
- з'ясувати сутнісну природу й форми концентрації економічних агентів;
- охарактеризувати передумови та існуючі моделі антимонопольного регулювання за процесами концентрації;

- визначити інституційно-правові засади та економічний інструментарій антимонопольного контролю процесів концентрації в Україні;
- проаналізувати конгруентний світовий досвід державного регулювання концентраційних процесів;
- дати оцінку вітчизняній практиці державного контролю за процесами концентрації суб'єктів господарювання в умовах інституційних перетворень;
- окреслити шляхи гармонізації національної нормативно-інституційної бази державного регулювання концентрації зі стандартами ЄС;
- сформулювати пропозиції щодо удосконалення антимонопольного контролю процесів концентрації в Україні на основі використання кращих зразків міжнародного досвіду.

Об'єктом випускної кваліфікаційної роботи виступає процес концентрації суб'єктів господарювання в умовах інституційних перетворень.

Предметом випускної кваліфікаційної роботи є теоретичні та практичні засади антимонопольного контролю за процесами концентрації суб'єктів господарювання.

Інформаційною базою послуговували Закони України, Укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти та матеріали Антимонопольного комітету України з питань конкурентної політики та регулювання концентрації суб'єктів господарювання, іноземне законодавства, а також наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, довідкова література, зокрема матеріали монографій, навчальних посібників, періодичних видань, наукових публікацій, аналітичних оглядів, дані статистичної звітності.

Методи випускної кваліфікаційної роботи. наукової розвідки послужило використання системного підходу, що відображається у комплексному застосуванні методів історичного та логічного підходів до дослідження змісту і еволюції розвитку концентраційних процесів, факторів впливу на них. Загальнонаукові методи (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, наукового абстрагування) застосовувались при уточненні понятійного апарату інтерпретації

сутності концентрації, дослідженні основних її форм та механізмів реалізації. У процесі вивчення світової практики та діючого в Україні механізму регулювання концентрації суб'єктів господарювання були використані статистичний і структурно-функціональний методи, факторний та порівняльний аналіз.

Теоретична значущість одержаних результатів полягає у ідентифікації найбільш ефективного для сьогоденних інституційних змін методологічного комплексу правового та економічного регулювання процесів концентрації органами конкурентного відомства.

Практичне значення випускної кваліфікаційної роботи полягає у тому, що у ході написання роботи, було розроблено теоретичні узагальнення і висновки, доведені до рівня конкретних методичних розробок та практичних рекомендацій, які, у свою чергу, формують базис для пролонгації подальшого пошуку шляхів вдосконалення державного контролю за процесами концентрації в Україні на основі доцільної релевантної імплементації міжнародного досвіду.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що були встановлені сучасні особливості державного контролю за процесами концентрації в Україні завдяки ретроспективному аналізу та запропоновано нові відповідні сьогоденню дієві підходи щодо покращення економічної та правової площин українського антимонопольного регулювання у сфері укрупнення господарських структур описаними методами реалізації.

Публікації. Основні положення випускної кваліфікаційної роботи викладені у науковій статті «Адаптація світового досвіду державного регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання до української антимонопольної практики» у збірнику наукових статей магістрів «Управління та адміністрування». – К.:КНТЕУ, 2018. С. 463-471.

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 141 сторінку, із них 123 – основного тексту. Випускна кваліфікаційна робота містить 3 таблиці та 13 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ПРОЦЕСІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ

1.1. Еволюція теоретичних підходів до аналізу процесу концентрації.

В умовах актуальної системи координат глобальних економічних процесів у більшості розвинених країн планети наявне державне регулювання економічної конкуренції, що віддзеркалилось у створенні окремого правового поля: нині у світі існує уже більше 130 систем конкурентного права [26].

Деякі з них посідають своє незмінне місце уже протягом досить тривалого періоду: наприклад, Акт Шермана був прийнятий у США ще в 1890 році і чинний й досі; подібний європейський досвід можна прослідкувати з часів Паризького договору 1951 року, що започаткував зараз уже неіснуючу Європейську спільноту з вугілля та сталі, і Римського договору 1957 року, котрий створив Європейську економічну спільноту (нині відому як Європейський Союз). Однак, більшість світових систем конкурентного права були створені значно пізніше, ніж вищезазначені: наприклад, китайське антимонопольне законодавство було прийняте 30 серпня 2007 року, а філіппінське 11 липня 2015 року. Значний масив законодавчих актів був прийнятий протягом 1980-1990 років. До того ж, багато сучасних систем конкурентного права були затверджені і вже у XXI-му столітті, наприклад, в Індії, Сінгапурі, Гонконзі, Малайзії, Еквадорі, Свазіленді та Єгипті.

У першу чергу, існування державного антимонопольного регулювання пов'язане із бенефітами, які дарує споживачеві існування на ринках конкуренції: нижчих цін, якісніших продуктів та послуг, ширшого асортименту. Втручання держави в конкурентні відносини обумовлено необхідністю розв'язання тих проблем, які не можуть вирішуватись саморегулюючими ринковими механізмами. Негативні наслідки недостатнього рівня конкуренції та зловживання домінуючим становищем проявляється у втратах суспільства від монополізму. Саме завдяки державній інтервенції забезпечуються умови для належного рівня захисту економічної конкуренції у національних економіках [27, с. 308].

Особливе місце у більшості систем антимонопольно-конкурентного права посідає контроль за процесами концентрації суб'єктів господарювання, що пов'язано із суттєвим впливом останнього на конкурентне середовище. Якщо, не розкривати ендособливості концентрації суб'єктів господарювання, а характеризувати її виключно в контексті зовнішніх проявів, то можна стверджувати, що це – зміна відносин контролю між суб'єктами господарювання або зміна у складі його активів, що спричиняє стійкі зміни у мережах контролю та відповідних ринках. Концентраційні процеси спроможні полівекторно позначатися на функціонуванні як національної, так і світової економік. Цей факт, детермінований амбівалентною природою процесів укрупнення виробництва та капіталу, як інструменту консолідації ринкової влади.

З одного боку, процеси концентрації здатні нагромадити капітал для забезпечення зростання конкурентоспроможності національного бізнесу шляхом виходу вітчизняних компаній на глобальні ринки, завоювання та утримання ними прибуткових ринкових ніш, що, в свою чергу, призведе до прогресії та підвищення добробуту соціуму. З іншого ж, вказані процеси можуть монополізувати ринки, створити дисбаланси у економічній системі, поставити економіку країнами на служіння певним бізнес-групам, що в результаті віддзеркалиться цілим спектром негативних соціальних, економічних та політичних наслідків [28, с. 20].

Саме тому в наш час існує ряд механізмів перманентного контролю за концентраційними процесами суб'єктів господарювання у більшості комплексів національного законодавства. Всі вони ґрунтуються на основі єдиних принципів: цілісності економічного простору; вільному переміщенню товарів, послуг та грошових засобів; сприянні конкуренції; недопущенні діяльності, спрямованої на монополізацію та недобросовісну конкуренцію.

Аналізуючи генезис процесів концентрації починаючи із XXI-XX століть, коли вони вперше стали помітною складовою господарського життя і до наших днів, стає очевидним, що вони мають циклічний постійний іманентний характер.

Але зміст й основні притаманні риси концентрацій за цей період зазнали помітних змін.

Серед науковців досить поширеною є думка, що історичний розвиток процесів нарощення масштабів господарських структур відбувався шляхом проходження ними так званих «хвиль концентрацій»:

- перша хвиля – 1892-1904 рр.;
- друга хвиля – 1922-1929 рр.;
- третя хвиля – 1965-1969 рр.;
- четверта хвиля – 1984-1989 рр.;
- п'ята хвиля – 1995-до сьогоднішніх днів (з перервою у 2001-2002 рр., зумовленою кризовими явищами у світовій економіці).

Важливим аспектом дослідження зазначених нами хвиль в різних країнах є існування прямої залежності між темпами розвитку концентрації та основними специфічними рисами підходів до ступеня державного втручання в економіку, особливо антимонопольного. Хоча логіка розвитку концентраційних процесів, виявляється багато в чому єдиною.

Такий історичний поділ, будучи достовірним для процесу концентрації, що розвивався в умовах західної капіталістичної економіки, не відповідає повною мірою динаміці розвитку в пострадянських державах, зокрема і в Україні. Але якщо «нівелювати» часові межі цих «хвиль» та специфіку їх реалізації, зумовлену особливостями еволюції окремих держав, і зупинитися на основних якісних характеристиках процесу концентрації, що відбувався, то можна виявити ряд суттєвих аналогій. Зупинимось на кожній з них більш детально.

Перша хвиля концентрації була викликана ґрунтовними технологічними змінами, що мали місце на перетині століть: замість значної кількості регіональних ринків почали формуватися єдині національні на території окремих країн. Відсутність у той час антимонопольного законодавства у симбіозі з бажанням гравців монополізувати тоді ще нерегульований державою вільний ринок – були основними каталізаторами цієї «хвилі» [29, с. 153]. В Україні в цей час активізувалися процеси концентрації торговельного капіталу, що проявлялось,

здебільшого, шляхом синдиціювання (формуванням потужних синдикатів у більшості галузей економіки) [30].

Друга хвиля відзначилась поступовим переходом до вертикальної концентрації, як більш ефективної та менш суспільно небезпечної форми розширення виробництва. Концентрація в цей період мала вигляд створення виробничих об'єднань підприємств, що знаходились на різних етапах єдиного виробничого ланцюжка. Такі операції, що мали вертикальну спрямованість, були дієвим інструментом знищення конкурентів, який, у разі високого рівня концентрації на верхньосуміжних ринках, часто доповнювався створенням бар'єрів доступу до сировинних джерел. Це стало передумовою удосконалення існуючого тоді антимонопольного законодавства.

Третя хвиля концентрації суб'єктів господарювання характеризувалась диверсифікаційною переорієнтацією шляхом посилення суворості антимонопольної політики, що відобразилося у зростанні кількості конгломератних та партнерських форм концентрації. Конгруентні процеси мали місце й на теренах України, але у середині 90-х років: саме тоді було сформовано основні багатогалузеві фінансові-промислові групи (ФПГ), що й по нині контролюють переважну більшість прибуткових активів у значній кількості галузей вітчизняної економіки [23, с. 37].

До четвертої хвилі процеси концентрації відбувались переважно на національному рівні. В подальшому прослідковується діалектичне повторення попередньо описаної еволюції, але на новому вже глобальному рівні.

Наступний етап відзначився інтеграцією та глобалізацією економік шляхом формування та розвитку транснаціональних корпорацій (ТНК) під час науково-технічної революції (НТР) кінця ХХ століття. Концентрації знову стали мати переважно горизонтальний характер і орієнтувалися на відновлення компаніями конкурентоздатності за умов суттєвого розширення меж релевантних ринків.

Ще одним фактором, був і новий підхід до ступеня жорсткості антимонопольного контролю за досліджуваними економічними явищами. Головною ціллю концентрацій четвертої хвилі було досягнення стратегічної

стабільності, збалансованості та інтегрованості виробничої структури як необхідної умови ефективного функціонування в новій системі координат. На вітчизняних теренах в цей час запроваджувалась принципово нова парадигма контролю концентрацій, оновлення методик їх аналізу та нечуваний бум концентраційних трансакцій. Також цьому періоду властиве обмеження широкомасштабної диверсифікації капіталу методом перегрупування активів.

П'ята хвиля концентрацій пролонгувала основні тенденції попередньої, але істотно перевищила рівень її активності та змістила географічний центр описаних явищ із США, Західної Європи, Японії до Східної Європи, СНД та країн, що розвиваються. У цей час відбувається поступове послаблення антимонопольного регулювання у тандемі із впровадженням концепції «захисту на основі ефективності».

Підсумовуючи вищевикреслений аналіз генезису та еволюції економічних концентрацій, варто акцентувати, що зазначені процеси є іманентними та мають циклічний перманентний характер. А форми їх прояву, цілі та механізми реалізації значною мірою детерміновані економічними системами, в яких вони функціонують, підходами до державної конкурентної політики й суворістю антимонопольного регулятора.

Пошуку передумов виникнення та рушійних сил розвитку процесів укрупнення суб'єктів господарювання присвячено велику кількість сторінок історії економіки та економічної думки, що стало підґрунтям ряду теорій концентрації суб'єктів господарювання, зокрема:

- теорія концентрації К. Маркса;
- теорія монополії;
- теорія корпоративного управління;
- теорія синергії;
- теорія трансакційних витрат;
- інформаційна теорія (теорія оцінки) тощо.

Представники кожної із них по своєму трактували економічну природу дефініції «концентрація», визначали мотиви, які переслідували суб'єкти

господарювання, що вдавались до таких операцій, та аналізували відповідні наслідки у ході розвитку світових економічних процесів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Мотиви концентрації суб'єктів господарювання відповідно до різних теорій

Теорії концентрації	Мотиви концентрації
Теорія концентрації К.Маркса	Погоня за доданою вартістю та гостра конкурентна боротьба
Теорія монополії	Індивідуальні, властиві кожному окремому власнику капіталу мотиви. А якщо мова йдеться про гравців одного ринку, то – це його захоплення та монополізація
Теорія корпоративного управління	Конфлікт інтересів між топ-менеджментом та акціонерами
Теорія синергії	Широкий спектр синергій шляхом поєднання ресурсів декількох первісно незалежних суб'єктів
Теорія трансакційних витрат	Прагнення зменшити трансакційні витрати через об'єднання суб'єктів господарювання, пов'язаних виробничим ланцюгом
Інформаційна теорія	Отримання спекулятивного доходу

Джерело: складено автором на основі [2, 6, 7, 8, 11].

Історично першим значимим вченням про концентраційні процеси прийнято вважати описану в «Капіталі» теорію Карла Маркса. У працях послідовників марксизму (С. Мочерного, Г. Солюса, Дж. Харкорта та інших) концентрація розглядається як об'єктивний економічний процес, незалежний від бажання та волі окремих економічних суб'єктів, що знаходиться тісному взаємозв'язку із розвитком продуктивних сил. Головним мотивом концентрації вони визнавали прагнення капіталістів до привласнення все більшої величини доданої вартості. Марксистська школа на той момент розглядала процеси концентрації у реальній та капітальній площинах, розмежовуючи поняття «концентрація капіталу» та «концентрація виробництва» [7, с. 156]. Під «концентрацією виробництва» марксисты розуміли зростання розмірів та потужностей підприємств, зосередження на найбільших з них значної або переважної частини засобів виробництва, робочої сили і галузевого випуску; а під «концентрацією капіталу» –

нагромадження капіталу за допомогою капіталізованої частини доданої вартості, тобто фактично відтворення капіталу в розширеному масштабі. Зараз очевидно, що ці процеси є взаємопов'язаними, і зростання капіталу призводить до подальшого нарощення як самої виробничої бази, так і результатів виробництва. Однак такий категоріальний аналіз, запропонований цією школою економічної думки, дозволив більш глибоко дослідити сутність та етапність процесу концентрації у відповідний історичний період.

У процесі еволюції продуктивних сил концентраційні процеси набували нового забарвлення. У цей час відбувається об'єднання існуючих капіталів, ліквідація їх автономності та централізація дрібних капіталів у невелику кількість значних. Тобто стимул реалізації концентраційних угод на етапі переходу від домонополістичного до монополістичного капіталізму ускладнювався та опосередковувався монопольною формою організації виробництва. Він передбачав вже не просте привласнення доданої вартості, а забезпечення економічної основи для зростання норми прибутку, якою є монопольна влада. Представники теорії монополії, як однієї з неокласичних течій, вважають індивідуальні, властиві кожному окремому власнику капіталу мотиви концентрації основною причиною функціонування та розвитку вказаного процесу, протиставляючи це зовнішньому примусовому характеру концентрації як це було у теорії марксистів [31, с. 142-145].

Теорія корпоративного управління базується на конфлікті інтересів, що виникають між вищим керівним складом компанії та її акціонерами під час прийняття рішень щодо стратегії розвитку компанії [6, с. 112]. Так як характер таких суперечностей і їх причинно-наслідкові зв'язки можуть бути різноманітними, ця концепція розгалужується на цілий ряд відносно незалежних теоретичних підходів до пояснення мотивів концентрацій. Серед них теорія побудови імперій, теорія вільних грошових потоків як правонаступниця колись єдиної теорії проблем посередництва, теорія гордині, концепція ринку корпоративного контролю та інші.

Теорія вільних грошових потоків полягає у тому, що топ-менеджмент компанії, володіючи лише незначною частиною її акцій, тобто виконуючи роль посередника між акціонерами та підприємством, схильний працювати менш ефективно, витрачаючи кошти на власні службові преференції. Вищий управлінський склад намагається утримати наявні вільні фінансові ресурси під своїм контролем, в тому числі, переливаючи їх із дивідендного фонду на оплату збиткових концентраційних угод. Тобто менеджери не діють в інтересах акціонерів: ними орудують власні інтереси, тому вільний грошовий потік не спрямовується на виплату дивідендів акціонерам.

Згідно із концепцією Генрі Манне існує ринок корпоративного контролю, на якому альтернативні команди менеджерів змагаються за право керувати корпоративними ресурсами. Зокрема, менеджмент може інвестувати гроші у неприбуткові проекти, а конкуруючі команди можуть скористатися цим і заволодіти компанією. Саме тому, концентрації в рамках цієї концепції є методом встановлення дисципліни на ринку капіталу і можуть компенсувати нестачу контролю зі сторони власників компанії.

Іншою поширеною у підприємницьких колах теорією концентрації суб'єктів господарювання, є теорія синергії, що була сформульована М. Бредлі, А. Деслі і Е. Кімом у 1983 році. Її сенс полягає у тому, що інтегрована компанія може використовувати широкий спектр переваг (синергій), котрі генеруються внаслідок поєднання ресурсів первісно незалежних економічних суб'єктів і які не були їм доступні до реалізації концентраційної угоди [2, с. 183-206]. Роль синергійного ефекту полягає у покритті всіх витрат, пов'язаних зі реалізацією концентраційної угоди, наприклад, премій, які виплачуються акціонерам корпорації-об'єкта поглинання на згоду останніх відмовитися від свого права власності на акції. У разі, коли віддача від синергійного ефекту виявляється нижчою за такі витрати, ініціатори об'єднання змушені відмовлятися від наміченої стратегії розвитку або завідомо йти на збитки. З огляду на це, важливого значення набуває аналіз сутності, підстав виникнення та оцінки величини синергійного ефекту. Дослідники, як правило, виділяють два типи синергій: операційну і фінансову.

Операційна синергія є традиційним, найбільш поширеним в економічній літературі втіленням синергійного ефекту. Вона включає в себе цілий ряд відносно незалежних засобів підвищення ефективності господарської діяльності, які можна згрупувати у два основні підвиди: раціоналізацію витрат та раціоналізацію випуску (економію на масштабі, випуску супутніх товарів, на досвіді). Фінансова синергія обумовлена процесом концентрації капіталу та виникає внаслідок диверсифікації концентрації капіталу, виявляється у трьох аспектах діяльності об'єднаної компанії:

- зростанні фінансової стабільності;
- створенні більш сприятливих умов для залучення позичкового капіталу;
- зростанні гнучкості в умовах кон'юнктурних змін.

Важливе методологічне значення для дослідження мотивів концентрації суб'єктів господарювання має інституціональна теорія трансакційних витрат. Сутність цієї теорії полягає у тому, що наявність на ринку трансакційних витрат змушує фірми надавати перевагу концентрації суб'єктів господарювання, пов'язаних між собою виробничим ланцюгом, у порівнянні зі встановленням між ними звичайних контрактних взаємовідносин. Створення фірми забезпечує економію таких витрат, оскільки велика кількість контрактів замінюється одним єдиним – фірмою як такою.

Одним із стимулів реалізації концентраційних угод є отримання спекулятивного доходу, що описується в інформаційній теорії (або теорії оцінки). Оголошення тендерної пропозиції на придбання тієї чи іншої компанії являє собою певний сигнал для учасників фондового ринку про те, що ця компанія володіє прихованими перевагами і в попередньому періоді була недооцінена ринком, або, що у майбутньому очікується зростання її грошових потоків. Це спонукає інвесторів вкладати гроші як в компанію-ціль поглинання, так і в компанію-покупця, зумовлюючи зростання курсу їх акцій напередодні концентрації. Асиметричність розподілу інформації між різними учасниками фондового ринку в короткостроковому періоді змушує інвесторів покладатися на оцінку, зроблену компанією-покупцем. Має місце психологічна реакція: навряд

чи хтось буде купувати збитковий актив. Такий завищений курс акцій зберігається на ринку, як правило, ще протягом деякого часу після реалізації угоди. Штучне підтримання інтересу до компанії дозволяє пролонгувати дію такого ефекту зростання вартості компаній на період, достатній для пошуку нового власника активу. Нова концентрація відбудеться вже за завищеною ціною, адже вихідний рівень ціни визначається на підставі тієї оцінки, яку дає компанії фондовий ринок. Однак ринок помиляється у своїй оцінці не завжди, як і не завжди у потенційних покупців є доступ до інсайдерської інформації та можливість здійснити точну оцінку активу. Цей напрям інформаційної теорії концентрації розроблявся Р. Роллом. У 1986 р. він запропонував громадськості так звану теорію гордині. Базуючись на правильній ринковій оцінці вартості компанії, вона пояснює концентраційні процеси як прояв гордині з боку покупця, який, вважаючи, що його оцінка вартості компанії є більш правильною, порівняно з ринковою, переплачує за актив [32, с. 31-127].

Компілюючи здобутки всіх шкіл економічної думки у цій сфері, доходимо до висновку, що існує чимало стимулів для концентрації, але нас цікавлять в даному випадку тільки ті, в котрих акцентуація йде саме на антимонопольну політику. В цьому контексті найвірогіднішими поясненнями концентрації є: прагнення до монополізації ринків, зменшення неефективності менеджменту, диверсифікація активів, бажання «розбудувати імперію», уникнення «недружнього» поглинання та велика кількість інших причин.

Отже, в ході наукової розвідки нами було встановлено передумови виникнення концентраційних процесів у господарському житті, їх історичну еволюцію у вигляді так званих «хвиль концентрації» та описано специфіку й історичні умови кожної з них. Шляхом дослідження різних теорій концентрації суб'єктів господарювання було виявлено цілий ряд відмінностей у підходах різних шкіл економічної думки до розуміння самої природи поняття «концентрація», її мотивів, наслідків та впливу на процеси укрупнення господарських структур.

1.2. Сутність та форми концентрації суб'єктів господарювання.

У науковій літературі відсутній єдиний узагальнений підхід до трактування дефініції «концентрація суб'єктів господарювання». Етимологічно термін «концентрація» (англ. – concentration; нім. – Konzentration, Konzentrierung) походить від латинського «concentratio» і в перекладі означає «центр», «осередок» [33, с. 325-331]. Досліджуючи термін «концентрації суб'єктів господарювання», напрочуд важливо розуміти, що в науковому осередку воно, зазвичай, розглядається в двох площинах: економічній та юридичній. Спочатку розглянемо першу.

Погляди представників різних шкіл економічної думки щодо розуміння вищезазначеного терміну закономірно еволюціонували з історичним розвитком світової економіки. Зважаючи на багатогранність та поліаспектність вказаного поняття донині зберігається розмаїття підходів щодо трактування терміну «концентрація». У найширшому розумінні це – об'єднання, зосередження, скупчення [43, с. 320].

Кожна із проаналізованих у попередньому пункті теорій концентрації суб'єктів господарювання по-своєму розуміла сутність цього поняття. Відповідно до теорії Карла Маркса, концентрація – це об'єктивний економічний процес, незалежний від бажання та волі індивідуальних економічних агентів, що перебуває у тісному взаємозв'язку із розвитком продуктивних сил суспільства. Згідно із теорією монополії, концентрація – це інструмент нарощення ринкової частки компаній-учасників, завоювання відповідного ринку та встановлення на ньому монопольної влади. За теорією корпоративного управління, концентрація – джерело і одночасно засіб вирішення агентської проблеми. З одного боку, концентрація дозволяє вивести тимчасово вільні кошти з дивідендного фонду, посилюючи цю проблему. А з іншого, – забезпечує функціонування ринку корпоративного контролю, де різні команди менеджерів борються за можливість керувати корпоративними ресурсами й тим самим усувають від влади неефективний менеджмент. У теорії синергії концентрація – засіб ініціації різних

синергійних ефектів, що виникають в результаті інтеграції первісно незалежних економічних суб'єктів. Звертаючись до теорії трансакційних витрат, концентраційні угоди – це метод мінімізації останніх, шляхом інтеграції економічних агентів, пов'язаних між собою єдиним виробничим ланцюгом. А в теорії оцінки концентрація є джерелом отримання спекулятивного доходу.

На думку В.І. Шевченко, концентрація – це «збільшення обсягів унаслідок злиття, приєднання...» [35, с. 183-185]. Досить конкретним є визначення концентрації як процесу зростаючого зосередження обсягів функціонуючого капіталу шляхом злиття, створення нового суб'єкту, контролю над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок якого зростає економічна влада учасників ринку, що призводить до виникнення монопольного становища та обмеження конкуренції [36, с. 352]. Згідно із О.Т. Лебедєвим, концентрація заключається у об'єднанні ринкових часток провідних фірм при встановленні ступеня їх олігополії, різного рівня та якості взаємовідносин між олігополістами та симетричності/асиметричності членів групи [37, с. 21].

В економічній теорії концепція «ринкової концентрації» є складовою частиною структури ринку як базисної економічної категорії. Науковцями вона розуміється як щільність розміщення ринкових структур, а також сукупність питомої ваги агентів ринку за об'ємом попиту та пропозиції. При цьому концентрація передбачає певну акумуляцію не тільки матеріальної (заснованої на частці ринкової участі), але і представницької влади, котра може виражатися не тільки в функціонуванні на ринку безпосередньо самої компанії, але і в діяльності її представників (агентів, франчайзерів, дистриб'юторів тощо). Саме тому фахівці з питань антимонопольного регулювання часто визначають концентрацію як зосередження економічно значимих показників чи характеристик в руках незначної кількості господарюючих суб'єктів, за якого акумулюється матеріальна та представницька влада [38, с. 36-38]. Якщо не вдаватися до висвітлення внутрішньої суті процесів концентрації суб'єктів господарювання, то можна узагальнити вказаний термін так як це описано у вітчизняному законодавстві: «концентрація суб'єктів господарювання» – це зміна відносин контролю між

суб'єктами господарювання, або зміна у складі його активів, яка призводить до стійких змін у мережах контролю або у структурі відповідних ринків.

Приведені трактування досліджуваної дефініції говорять про наявність значної «розпорошеності» пріоритетних критеріїв, детермінуючих її основні властивості, відповідно до яких науковцями здійснюється інтерпретація поняття. Помітно, що існує декілька основних критеріїв, на основі яких «вибудовується» підхід до визначення «концентрація суб'єктів господарювання»:

- кількість суб'єктів господарювання;
- щільність розміщення ринкових структур;
- сукупність вагомості агентів ринку;
- наявність матеріальної і/чи представницької влади;
- об'єднання ринкової долі провідних фірм;
- рівень і якість взаємовідносин між олігополістами.

Таким чином, сутність поняття «концентрація суб'єктів господарювання» лежить не стільки в її відношенні до товарного ринку (послуг), стільки в тому, що вона віддзеркалює потенційну можливість ринкових суб'єктів визначати умови їх взаємодії між собою, в тому числі, і шляхом створення одним чи кількома суб'єктами режимів «найбільшого» чи «найменшого» сприяння як для своїх конкурентів, так і для своїх безпосередніх споживачів [39, с. 16-36].

Розглянувши юридичну площину функціонування охарактеризованих процесів та відповідну спеціалізовану літературу, стає очевидним, що правники використовують термін «економічна концентрація» й тлумачать його виключно суголубо у системі координат правових критеріїв [40, с. 207]. Тобто в юридичному обороті цей термін сприймається як певний вид дії, що має конкретизований правовий зміст. Такий підхід ґрунтується на положеннях чинного українського законодавства, а саме ЗУ «Про захист економічної конкуренції» [41].

Відповідно до статті 22 вказаного закону, концентрацією суб'єктів господарювання визнається:

- 1) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого;

2) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання, зокрема, шляхом:

а) безпосереднього або опосередкованого придбання, набуття у власність іншим способом активів у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, одержання в управління, оренду, лізинг, концесію чи набуття в інший спосіб права користування активами у вигляді цілісного майнового комплексу або структурного підрозділу суб'єкта господарювання, в тому числі придбання активів суб'єкта господарювання, що ліквідується;

б) призначення або обрання на посаду керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання особи, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління, інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи;

3) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який протягом тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не призводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання;

4) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 % або 50 % голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання.

Очевидно, що така типологізація носить виражений суто юридичний характер, що не висвітлює ні напрями здійснення концентраційних угод, ні їх організаційні механізми реалізації. Саме тому серед науковців існують й інші

класифікаційні підходи до розкриття форм реалізації концентраційних угод [42, с.116-123]. Основні з них – це класифікація за напрямком та за механізмом здійснення угод, що супроводжують концентраційні операції. Згідно із першим, існують три форми концентрації суб'єктів господарювання:

- горизонтальна;
- вертикальна;
- конгломератна (рис 1.1).

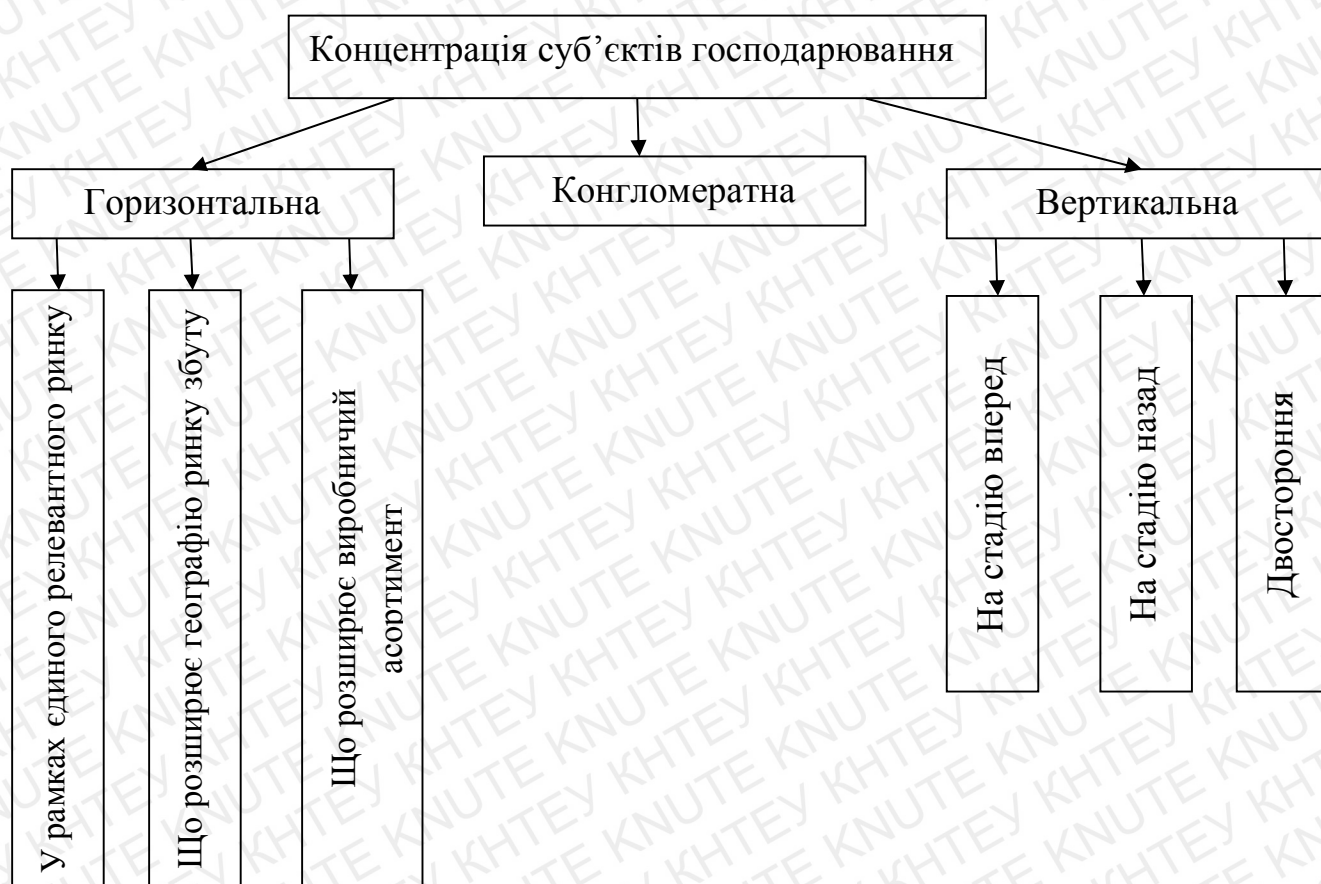

Рис.1.1. Класифікація форм концентрації капіталу у відповідності до напрямку реалізації.

Джерело: [15, с. 40].

Горизонтальна концентрація передбачає об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів компаній, що працюють на одному товарному ринку і спеціалізуються на виробництві подібної продукції чи наданні подібних послуг. Фахівці виділяють три можливих шляхи реалізації

горизонтальної концентрації. Концентрація в рамках єдиного релевантного ринку представляє собою інтеграцію капіталів підприємств, які діють на одному й тому ж товарно-географічному ринку і є прямими конкурентами на ньому. Випадки такої концентрації є дуже рідким явищем, що зумовлено як тенденцією до постійного зменшення кількості ринків однорідної продукції (диференціація продукції призводить до ситуації, коли кожен з товарів замінників формує свій власний міні-ринок), так і активною діяльністю антимонопольних органів, спрямованою на запобігання монополізації товарних ринків. Концентрація, що розширює географію ринку збуту – трансакція, що здійснюється за допомогою об'єднання компаній, які виробляють ідентичну продукцію, але працюють на різних географічних ринках. При процесі концентрації, що розширює виробничий асортимент, відбувається інтеграція компаній, які виробляють подібну, але не ідентичну продукцію.

Вертикальна концентрація – це об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів суб'єктів господарювання, що діють на різних етапах єдиного виробничого процесу і пов'язані постачальницько-збутовими зв'язками. Як і випадку із горизонтальною концентрацією тут теж існує декілька можливих шляхів здійснення відповідної трансакції. У випадку концентрації на стадію вперед для розширення своїх операцій компанія-ініціатор концентрації може створити джерело стабільного попиту на власну продукцію. У разі концентрації на стадію назад для розширення операцій компанії може бути сформовано дешеве джерело сировини, матеріалів та напівфабрикатів для виробництва кінцевої продукції. Двостороння концентрація, по суті, є комбінацією двох попередніх шляхів концентрації суб'єктів господарювання. Тобто, в разі здійснення такої концентрації фірма розширює свою сферу діяльності одночасно у двох напрямках: вперед – на стадію збуту та назад – на стадію постачання.

Конгломератна форма концентрації – об'єднання і подальше зосередження під єдиним контролем капіталів компаній абсолютно не пов'язаних між собою ні сегментом ринку, ні виробничо-збутовими зв'язками. Основна мета, яку переслідують учасники подібної концентрації – диверсифікація своїх операцій, як

засіб зниження ризику в умовах активних кон'юнктурних ринкових змін. Хоча іноді така форма концентрації капіталу може використовуватись і в рамках стратегії перепрофілювання компаній, і як спосіб альтернативного використання тимчасово вільних виробничих ресурсів, і як механізм побудови імперій.

За механізмом концентрації виділяють дві її форми: партнерську та інкорпоровану (рис.1.1).

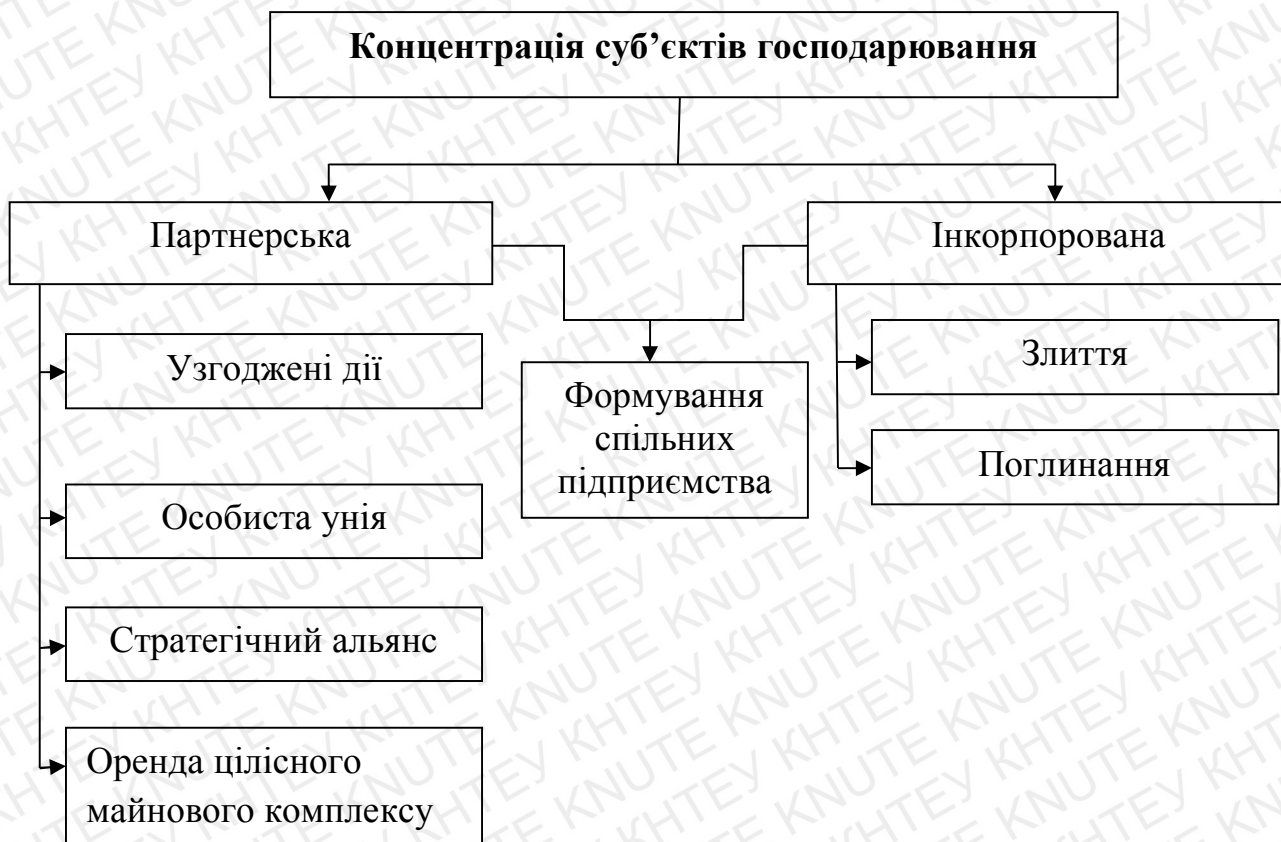

Рис.1.2. Класифікація форм концентрації у відповідності до механізму реалізації.

Джерело: [15, с. 32].

Перша з них представляє собою об'єднання різних господарських структур на договірній основі, в той час як друга – передбачає їх інтеграцію на базі права власності, яке реалізується, як правило, за допомогою системи участі у капіталі. Кожна з них має більш конкретні форми реалізації концентрацій на практиці. Партнерська форма концентрації досить гнучка. Адже, договірні відносини, будучи самостійним і доступним будь-яким суб'єктам господарювання

інститутом взаємодії між учасниками економічного процесу, здатні охоплювати дуже широкий спектр міжфірмових взаємовідносин: від звичайних угод про створення спільних інвестиційних фондів до угод про фінансову й організаційну залежність у рамках єдиної фінансово-промислової групи. Узгоджені дії – це механізм реалізації концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає дотримання її ініціаторами єдиної стратегії конкурентної поведінки за умов відсутності формальних ознак її об'єднання. Визначальною рисою узгоджених дій є прагнення їх учасників максимізувати сукупний прибуток з метою подальшого його розподілу між учасниками узгодження у певній пропорції. На противагу цьому компанії, що не залучені до узгоджених дій, намагаються максимізувати власний прибуток, перебуваючи у точці некооперативної рівноваги за Нешем. Особиста унія (переплетений директорат) – це механізм концентрації суб'єктів господарювання, за якої одну із керівних посад (керівника, заступника керівника спостережної ради, правління, іншого наглядового чи виконавчого органу суб'єкта господарювання) займає особа, яка вже обіймає одну чи кілька з перелічених посад в інших суб'єктах господарювання, або створення ситуації, при якій більше половини посад членів спостережної ради, правління інших наглядових чи виконавчих органів двох чи більше суб'єктів господарювання обіймають одні й ті самі особи. Оренда цілісного майнового комплексу – механізм концентрації суб'єктів господарювання, що передбачає встановлення оперативного контролю над виробничими активами та господарською діяльністю відповідного цілісного майнового комплексу на основі договору оренди. Під цілісним майновим комплексом мається на увазі об'єкт, сукупність активів якого забезпечує провадження окремої господарської діяльності, що визначає загальнодержавне значення підприємства, на постійній і регулярній основі. Стратегічний альянс – договірне об'єднання кількох незалежних суб'єктів господарювання з метою спільного ведення господарської діяльності чи реалізації деякого тимчасового проекту на противагу повному злиттю чи самостійному функціонуванню.

Друга, інкорпорована форма концентрації, як видно з рисунку 1.2, передбачає існування трьох можливих механізмів її реалізації: злиття, поглинання та формування спільних підприємств (СП). Злиття – це об'єднання компаній в результаті якого з двох або більше первісно незалежних суб'єктів господарювання утворюється єдина економічна одиниця, в якій зосереджуються всі права і обов'язки об'єднаних підприємств. На відміну від поглинання, злиття завжди носить добровільний характер, а отже передбачає конструктивний діалог керівництва компаній-учасниць злиття як основну передумову зазначеної трансакції. Результатом такого діалогу, як правило, стає чіткий розподіл прав, обов'язків і відповідальності у новоствореній структурі. Поглинання – це такий спосіб об'єднання компаній, при якому одна з них (компанія-покупець) в результаті платної угоди отримує повне або часткове право власності, господарського управління та контролю на іншу (компанію-ціль). Як правило, такі трансакції відбуваються за посередництвом ринку цінних паперів. Хоча не виключається й можливість поглинання за допомогою інших механізмів, таких як:

- ❖ скуповування активів;
- ❖ розмивання часток інших акціонерів у статутному капіталі (збільшення статутного фонду);
- ❖ конвертація боргів у цінні папери, зокрема акції;
- ❖ довірчі схеми тощо.

Такі нетрадиційні механізми поглинання набули особливої популярності в нашій країні. Це пов'язано як з недосконалістю самого ринку цінних паперів, так і з національними особливостями процесів концентрації, які найчастіше тим чи іншим чином пов'язані з таким актуальними явищами сьогодення як приватизація державного майна та рейдерство [43, с. 120-123].

Механізм формування спільних підприємств передбачає об'єднання капіталів двох або більше незалежних економічних суб'єктів шляхом їх інвестування у створення нового суб'єкта господарювання (СП), що перебуватиме під спільним корпоративним контролем засновників. Тобто в результаті такої трансакції досі розпоршений капітал зосереджується в рамках єдиної

господарської структури. А отже, виходячи з наведеного, віднесення зазначеного механізму саме до інкорпорованої форми концентрації капіталу, здавалося б, не має викликати жодних сумнівів. Проте насправді це не так. Чимало авторитетних вчених вважають СП однією з основних форм організації стратегічних альянсів. Як правило, це пояснюється тим, що компанії-засновники такого підприємства, залишаючись юридично незалежними, у СП отримують засіб координації своєї поведінки, подібний тому, що створюють договірні відносини. Тобто, як бачимо, таке трактування спільного підприємництва теж має раціональне зерно. А отже, доцільно визнати цей механізм своєрідною перехідною ланкою між партнерською та інкорпорованою формами концентрації.

Варто відзначити, що у сучасному корпоративному менеджменті, поруч із зазначеними формами концентрації, виділяють й безліч інших підвидів за найрізноманітнішими класифікаційними ознаками. Розглянемо деякі з них.

У залежності від національної ознаки поєднаних компаній можна виділити два види злиття:

- національні злиття – об'єднання компаній, що знаходяться в рамках однієї держави;
- транснаціональні злиття – злиття компаній, що знаходяться в різних країнах, придбання компаній в інших країнах.

З огляду на тенденцію до глобалізації господарської діяльності, в сучасних умовах характерними економіці стають концентрації не тільки компаній різних країн, але й навіть транснаціональних корпорацій [44, с. 114-124]. У залежності від відношення управлінського персоналу компаній до концентраційної угоди можна розмежувати: дружні та ворожі злиття.

У закордонній практиці можна зустріти й таку класифікацію злиттів:

- злиття компаній, функціонально пов'язаних виробництвом/збутом продукції;
- злиття, у результаті якого виникає нова юридична особа;
- повне чи часткове поглинання;
- пряме злиття;
- злиття компаній, що супроводжується обміном акцій між учасниками;

- поглинання компанії з приєднанням активів за повною вартістю і т.д.

Отже, у інтернаціональній та вітчизняній практиці аналізу процесів концентрації виділяють значну кількість їх форм за найрізноманітнішими класифікаційними ознаками, адже зазначені процеси мають свої особливості в різних країнах чи регіонах та методи втілення у реальне ділове життя. Для України найбільш поширеними є перші дві класифікації форм концентрації: за напрямом концентрації суб'єктів господарювання та за механізмом реалізації. Вибір форми концентрації суб'єктом господарювання залежить від ситуації на ринку, а також від стратегії діяльності компаній і ресурсів, якими вони володіють.

Таким чином, тепер, коли загальний аналіз основних форм концентрації залишився позаду, використовуючи методи порівняння та наукової абстракції, поглянемо на всі зазначені вище визначення форм та механізмів концентрації вцілому: спільним для них є єдине розуміння концентрації як процесу поєднання та наступного зосередження досі незалежних капіталів у ході відповідних трансакцій.

1.3. Передумови та моделі антимонопольного регулювання за процесами концентрації.

Історично державне антимонопольне регулювання економіки передувало більш сучасному поширеному зараз модернізованому поняттю «конкурентна політика», в яке, власне, воно частково і трансформувалося у більшості країн у ході еволюції світових економічних відносин. Конкурентна політика – це діяльність держави щодо створення та розвитку конкурентного середовища, регулювання конкурентних відносин і конкурентного процесу з метою підтримки та заохочення економічної конкуренції, боротьби з негативними наслідками монополізму, захисту законних інтересів підприємців і споживачів, сприяння розвитку цивілізованих ринкових відносин, створення конкурентоспроможного вітчизняного виробництва [45, с. 22-37].

Контроль за концентраційними процесами, які здійснюють суб'єкти господарювання, є однією із пріоритетних функцій антимонопольно-конкурентної політики. Чому ж регулювання економічних концентрацій є таким важливим компонентом майже всіх існуючих систем конкурентної політики? Ціль всієї світової спільноти щодо контролю за концентраціями практично однакова.

Держави здійснюють регуляторні заходи щодо процесів економічної концентрації суб'єктів господарювання з метою [46, с. 65-81]:

- охорони і заохочення конкуренції;
- недопущення подальшої монополізації ринку;
- захисту інтересів споживачів;
- протидії зловживанню великими господарюючими структурами своїм домінуючим становищем на ринку.

Повертаючись до українського досвіду, варто зазначити, що й на теренах нашої держави передумови державного регулювання у цій сфері є аналогічними, про що свідчить стаття 22 ЗУ «Про захист економічної конкуренції». Державний контроль за економічною концентрацією за своїм характером є процесом, який повинен запобігати настанню негативних наслідків у економіці від реалізації різноманітних концентраційних угод. На теоретичному рівні можна розглядати три підходи до державної інтервенції концентрації, дивлячись на них через призму існуючих у економічній думці моделей державного регулювання економіки [47, с. 162]:

- лібералізм наполягає на тому, що втручання держави в економічні процеси є неприпустимим (Ф. Фрідмен, Дж. Стіглер);
- кейнсіанство передбачає досить активне регулювання економіки державою (Д.М. Кейнс);
- інституціоналізм наголошує на тому, що втручання держави має відбуватися лише у виключних ситуаціях, таких як захист конкуренції та підтримання вільного підприємництва (Дж. Б'юкенен).

У міжнародній антимонопольній практиці розмежовуються три (іноді дві, синтезуючи європейську й японську) системи конкурентної політики [47, с. 193]:

- американську, що спрямовується, головним чином, проти монополії як структурної одиниці;
- європейську, яка має регулятивний характер і напрямлена на протидію негативним проявам ринкової влади;
- японську, орієнтовану на підтримку національного виробника на глобальних ринках.

Системи державного контролю за процесами концентрації у різні країнах світу мають істотні відмінності, в першу чергу, тому, що вони формувалися під впливом різних тогочасних локальних соціально-економічних процесів.

Так, американська модель, основоположниця світового антимонопольного регулювання, «народжувалась» в умовах економічної стагнації, котру спричинила надмірна ринкова концентрація. Сполучені Штати на межі XIX-XX століть шаленими темпами трансформувались в країну класичного корпоративного капіталізму. В економіці відбулися глибокі структурні перетворення, виникали нові галузі промисловості: нафтовидобувна і нафтопереробна, хімічна, автомобільна, електроенергетика [49]. У цей період там без будь-яких обмежень функціонували монополії, переважно у вигляді гігантських трестів. Один лише гігант Рокфеллера – Standard Oil – до початку XX століття мав частку ринку нафтопродуктів більше 95%. Очевидно, що такий стан речей жорстко обмежував ринкову конкуренцію, породжуючи увесь широкий діапазон негативних для існування малого та середнього бізнесу наслідків.

Першою спробою контролю над великим бізнесом на рівні федерального регулювання у США було впровадження в дію Комерційного акта про регулювання між штатами від 1887 року. Спочатку він був спрямований проти залізничних трестів, які активно розвивались в той час, з метою введення розумних та справедливих тарифів на залізничні перевезення, і лише пізніше його дія почала розповсюджуватись й на інші види транспорту. Вищеописані явища стали детермінантами ініціації сенатором та керівником фракції республіканців Джоном Шерманом першого антитрестового законопроекту у 1890 році. Цей закон був затверджений президентом Гаррісоном та набрав чинності 2 липня того

ж року й отримав ім'я в честь свого родоначальника – Акт Шермана (Sherman Act) [50]. Він був орієнтований не проти трестів (монополій) як таких, а проти безпосередніх обмежень свободи торгівлі (як між штатами США, так і міжнародної) — в тому числі, персонально проти Джона Рокфеллера і його Standard Oil [51, с. 13]. Поняття тресту трактується в акті як «догівір, об'єднання у формі тресту або в іншій формі, що обмежує торгівлю...», що дозволяло використовувати його як проти об'єднань комерційних підприємств, так і проти профспілок. Проте у законі був ряд недоліків й неточностей, в тому числі: нечіткість основних положень, відсутність контролюючого органу, який би регулював практичне втілення закону в життя та відсутність розробок превентивних антимонопольних заходів. Саме це стало поштовхом подальших метаморфоз даної галузі права у США.

15 жовтня 1914 вийшов наступний антитрестовий закон – акт Клейтона (Clayton Antitrust Act), котрий інтенсифікував окремі положення Акту Шермана через оголошення незаконними певних специфічних методів діяльності фірм, дозволив профспілки та сільськогосподарські кооперативи, мирні страйки та бойкоти [52]. Відповідно до Акту Клейтона табувались:

- цінова дискримінація;
- злиття фірм за рахунок придбання акцій конкурентів, якщо такі дії послаблювали конкурентну боротьбу на відповідному ринку;
- переплетений директорат;
- обмеження на реалізацію та продаж товарів з примусовим асортиментом.

З прийняттям у 1914 році закону про Федеральну торгову комісію (ФТК) було створено це відомство, на яке власне і було покладено відповідальність щодо практичної реалізації американських антитрестових законів, а саме Актів Шермана та Клейтона. Закон забороняє недобросовісні методи конкуренції; інтерпретується у спосіб, що включає поведінку згідно із Законом Шермана; створює ФТК як незалежний орган правозастосування; передбачає судові заборони та відшкодування шкоди, а не штрафи та ув'язнення (тільки

адміністративне примусове правозастосування); встановлює захист споживачів, на рівні захисту конкуренції [53].

Пункт 2 закону Клейтона забороняв цінову дискримінацію покупців, якщо вона вела до зниження рівня конкуренції. У 1936 році в цей пункт було внесено поправки у зв'язку із прийняттям закону Робінсона-Петмена (Robinson-Patman Act) [54]. Даний закон розширив рамки заборони дискримінації, включивши в неї не тільки спробу усунення конкурентів, але також і нанесення їм якогось збитку.

У сучасних умовах зазвичай при судовій інтерпретації закону в питаннях, що стосуються розмірів ринку і влади над ним, виходять з того, що будь-яке обмеження є порушенням, особливо, якщо при цьому малося на меті досягти монопольного (домінуючого) становища на ринку. «Правило мотивування» при цьому не застосовується у випадках явного прагнення обмеження цінової конкуренції.

У 1976 році, у США з'явився черговий закон, що регулює досліджувану сферу і є найцікавішим для нас з огляду на тему випускної кваліфікаційної роботи, названий на честь сенаторів Філіппа А. Харта та Хью Д. Скотта молодшого і конгресмена Пітера У. Родіно молодшого – закон Харта-Скотта-Родіно [55]. Відповідно до нього, передбачалась необхідність повідомлення ФТК компанією, яка планує злиття з іншою компанією, не пізніше ніж за місяць до реалізації угоди. Органи мали розглянути дане повідомлення та оцінити відповідність заявленого злиття, вимогам чинного законодавства. Цей законодавчий акт поліпшив закон Клейтона, в якому залишалася певна «лазівка» щодо купівлі акцій конкуруючих фірм. Фірми могли обійти закон шляхом купівлі не акцій конкуруючих фірм, а їхнього устаткування, помешкань чи інших активів.

У 1980 році наступний закон – Селлера–Кефауера – доповнив попередні поправки про недопущення злиття корпорацій внаслідок придбання активів [56].

Особливістю антимонопольного законодавства США є те, що закони прийняті більше століття тому, залишаються фундаментом даного американського законодавства й дотепер. Найсуворіше та найретельніше антимонопольне законодавство США контролює горизонтальні злиття, тобто

об'єднання підприємств, які виробляють однотипні товари і послуги, що призводить до монополізації галузі. Контроль концентраційних процесів базується на співвідношенні принципів «розумності» та «заборони» [57].

З огляду на історичні джерела, з котрих бере початок американська модель, у ній домінує «принцип заборони» монополії незалежно від соціально-економічних наслідків її діяльності. Прибічники цієї моделі стверджують, що якщо галузь має монополістичну структуру, то і процеси в ній будуть мати монополістичний характер, тобто вони будуть негативними з суспільної точки зору і повинні підпадати під дію антитрестового законодавства.

Верховний суд США до «принципу заборони» відносить такі дії і угоди, які первинно допускаються, але шкода яка виникає або може виникнути внаслідок даних дій буде перевищувати позитивний ефект для суспільства та економіки. Якщо при розгляді справи судом буде встановлено, що шкода, спричинена угодою більша за переваги її реалізації, то дії визнаються незаконними, вина доведена, розгляд справи припиняється. При цьому не є необхідним проведення спеціальних розслідувань для виявлення конкретно завданої шкоди або доказів, що виправдовують дані дії. Принцип «розумного підходу» полягає в тому, що оцінка концентрацій передбачає, що загрозу становлять не всі дії, а лише ті, внаслідок яких може виникнути не виправдане обмеження конкуренції.

Логічно, що в процесі трансформації антимонопольного законодавства виникла логічна необхідність у створенні відповідних органів, що контролювали б реалізацію політики у сфері захисту економічної конкуренції. Зокрема, інститутами, що розділили між собою повноваження в досліджуваній сфері у США, стали уже загодана вище Федеральна торгова комісія (ФТК) та Антитрестівський відділ у складі Міністерства юстиції США, які мають на меті недопущення монополізації ринків та сприяють розвитку конкурентних відносин в країні. У склад ФТК входять три великі підрозділи, що займаються загальними питаннями конкуренції, економічним аналізом та захистом прав споживачів відповідно. Комісія створюється у складі 5 членів-комісарів, що призначаються Президентом за згодою Сенату, терміном на 7 років. Її основними структурними

одинами є відділи захисту прав споживачів та конкуренції, інспекції, судових розглядів, зв'язку з Конгресом, юридичного консультування, зв'язку з громадськістю та секретаріат. Серед законодавчих повноважень ФТК є: запобігання використанню нечесних методів ведення конкурентної боротьби, недобросовісним або оманливим діях фізичних і юридичних осіб, а також завданню шкоди торгівлі.

Антитрестовий департамент Мін'юсту функціонує під головуванням заступника міністра юстиції (генпрокурора), якого, аналогічно ФТК, призначає Президент і затверджує на посаді Сенат. Основними його підрозділами є відділи конкурентної політики, економічного регулювання, правової практики, декілька галузевих та судових відділів, оперативний виконавчий відділ. Департамент займається найсерйознішими умисними порушеннями антимонопольного законодавства, починаючи кримінальні розслідування або подаючи цивільно-правові позови до суду. Описаний державний інститут володіє широкими повноваженнями, адже входить до складу масштабного правоохоронного комплексу Міністерства юстиції, що, в свою чергу, безпосередньо пов'язане із розслідуваннями та оперативно-пошуковою діяльністю. Це дозволяє йому використовувати ефективні та оперативні методи в межах своєї компетенції, що періодично розширюються Конгресом США з метою максимального захисту чесних звичаїв підприємницької діяльності в економічній конкуренції [58, с.26].

ФТК та Антитрестовий департамент Мін'юсту США координують свою діяльність у тих сферах, де їхні компетенції перетинаються. Це двостороннє застосування антимонопольного законодавства надає ширші можливості вживати заходів щодо забезпечення конкуренції з огляду на здатність обох відомств порушувати справи.

Судовим органом є Федеральний окружний суд, який залучає до розгляду справ антимонопольних експертів-економістів. Верховний суд США включив у рішення по справі Сполучені Штати проти Торсо Associates, Inc. епохальну заяву, з якої стає очевидним ставлення Америки до конкурентної політики: «Антитрестове законодавство у цілому та Закон Шермана зокрема є Великою

хартією вольностей вільного підприємництва. Вони мають таке ж важливе значення для збереження економічної свободи та нашої системи вільного підприємництва, як Білл про права для захисту наших фундаментальних особистих свобод. Така свобода гарантує кожній компанії, якою б малою вона не була, свободу конкуренції — застосування з запалом, уявою, відданістю та винахідливістю всіх економічних важелів, які вона зможе мобілізувати».

Еволюція підходів органів антимонопольної захисту до предмету їх діяльності, зміна пріоритетів регулювання, неоднозначність результату процесу формування структури ринку в результаті стратегічних кроків діючих на ньому компаній, з точки зору впливу на інтереси споживача і суспільства в цілому, диктувала у США необхідність індивідуальної оцінки при розборі кожної окремої конкретної антимонопольної справи. Разом з тим існує ряд загальних правил обов'язкових для виконання в будь-якому випадку. До їх числа відноситься, насамперед, види комерційної практики, заборонені законом, так званих порушень «per se», висунутих в 1940 році. До основних таких порушень відносять:

- горизонтальне фіксування цін – висновок за угодою цін між діючими на ринку компаніями-постачальниками;
- бойкот – повне або часткове припинення ділових відносин з аутсайдерами – постачальниками або споживачем продукції з метою нав'язування своїх умов її реалізації;
- розподіл ринку між компаніями постачальниками на сфері збуту;
- розділ і закріплення покупців між компаніями-постачальниками в результаті домовленості між останніми;
- позбавлення конкурентів можливості діяти на даному ринку.

США пропонують свою систему вільного підприємництва іншим країнам як взірець для наслідування. Проте американський концептуальний підхід до державного антимонопольного регулювання ще не є абсолютно сформованим. Воно в останні роки ставало більш жорстким в одних областях і більш м'яким в інших. Однією з вічних тем новітньої економічної історії Америки було і

залишається питання про необхідний раціональний доцільний ступінь державного втручання в підприємницьку діяльність.

Європейську конкурентну політику було побудовано за умов інтеграційних процесів у економіці та посилення міжнародної конкуренції. В основу європейського конкурентного законодавства відносять дві статті Римського договору 1957 року про утворення Європейського економічного співтовариства. Йдеться про статтю 81, яка не дозволяє фіксувати ціни (картелі), обмежувати або контролювати економіку, ділити ринок, дискримінувати, нав'язувати товари або умови та статтю 82, що забороняє зловживання домінуючим ринковим становищем – встановлювати нечесні (наприклад, завищені) ціни та умови торгівлі, обмежувати виробництва, ринки чи технічний розвиток на шкоду споживачам [59, с. 56-60]. У наш час національні конкурентні органи та суди наділені повноваженнями (на рівні із Комісією ЄС) щодо реалізації спільної конкурентної політики Співтовариства.

Інституційною основою реалізації конкурентної політики ЄС є Європейська конкурентна мережа (European Competition Network), що включає Комісію ЄС як головну інституцію, що відповідає за реалізацію спільної конкурентної політики, та національні органи у цій сфері. Розподіл повноважень у межах конкурентної мережі здійснюється відповідно до принципу субсидіарності, тобто ті антиконкурентні угоди чи дії, які можуть зашкодити функціонуванню спільного ринку ЄС та негативно вплинути на умови торгівлі між країнами-членами ЄС, розглядаються наднаціональним органом — Комісією ЄС, а справи, які не мають масштабу Співтовариства і впливають лише на умови конкуренції в межах окремої країни, належать до компетенції національних органів.

Особливістю конкурентного законодавства ЄС є те, що воно існує не уособлено, а розвивається в системі координат глобалізації, пронизуючи усі сфери функціонування економічних агентів. Європейська модель акцентує увагу на принципі контролю за зловживаннями. За даного підходу до уваги береться не структура галузі, а поведінка окремих господарюючих суб'єктів, тобто біхевіористичний підхід [60, с. 99-102]. У цій концепції незаконною

проголошується не будь-яка монополія, а тільки та, соціально-економічні наслідки якої мають для суспільства негативний характер. Для визначення характеру наслідків діяльності монополій створюється спеціальна система адміністративних органів, яка постійно аналізує і контролює стан конкуренції на різних ринках. Саме вона реалізує за потреби регулюючі/забороняючі заходи, що мають переважно адміністративний характер.

Досить високу ефективність конкурентної політики в європейських країнах забезпечує так званий перехресний контроль, коли процес реалізації конкурентної політики розділений між кількома органами: один здійснює розслідування, другий приймає рішення, третій (дорадчий) дає незалежну оцінку того, що відбувається у сфері конкуренції. Головним антимонопольним органом ЄС є Генеральний директорат, який контролює виключно великомасштабні злиття/поглинання. Також до системи конкурентних органів на цій території належать Європейський Суд Справедливості. Комісія ЄС з питань конкуренції регулює чотири основні сфери діяльності економічних агентів [61]:

1. Антиконтурентні узгоджені дії та монопольні зловживання.
2. Злиття та поглинання (як різновиди концентрації)
3. Природні монополії.
4. Державну допомогу.

Метою конкурентної політики ЄС у сфері контролю за злиттями та зловживанням домінуючим становищем, згідно статті 82 ДЄСП, є недопущення зловживання домінуючою позицією великих компаній у межах відповідних секторів економіки, а також заборона викривлення умов конкуренції на спільному ринку ЄС. Поставлена мета вимагає превентивного втручання з боку контролюючих органів та дослідження корпоративних злиттів оскільки вони можуть створювати позиції домінування для їх учасників. Нагадаємо, що відповідно до принципу субсидіарності, зловживання домінуючим становищем, яке може завдати шкоди внутрішньому ринку окремої країни, не підлягає дії спільної конкурентної політики ЄС, а належить до компетенції національних судів.

Базовим принципом конкурентної політики у цій галузі є не заборона отримання домінуючої позиції як такої, а недопущення зловживання нею на певному ринку, якщо такі дії можуть негативно вплинути на торгівлю між країнами-членами.

Різниця між американською та європейською моделями антимонопольного регулювання останнім часом зменшується. Зближення іде більш у сторону європейської моделі, коли антимонопольна політика будується не стільки на основі відносних і абсолютних розмірів монополій, скільки зі врахуванням соціально-економічних наслідків їх діяльності для суспільства [62, с. 117–123].

Японське антимонопольне регулювання бере початок із першого тематичного закону щодо конкуренції, який датується 1947 роком – Актом про заборону приватної монополії і сприяння чесній торгівлі. Цей закон був прийнятий під впливом США та значно трансформував тогочасну економіку Японії після завершення Другої світової війни. Він був розроблений за концепцією законів Шермана, Клейтона та про ФТК й основоположних принципів, на базі вже існуючих прецедентів американської судової практики на вказаному поприщі. Акт про заборону приватної монополії і сприяння чесній торгівлі мав на меті розпуск конгломератів «дзайбацу», котрі займали домінуюче положення в країні до 1945 року та був орієнтований на запобігання монополізації ринків й розвиток конкуренції [63]. «Дзайбацу» – це японська дефініція, що використовувалася з XIX до першої половини XX для найменування «грошових кланів-сімей», котрі контролювали банківські та індустріальні об'єднання (картелі й синдикати). Чотири головні «дзайбацу» почали свою історію в період Едо: «Міцубіши», «Міцудзі», «Сумітомо» і «Ясуда». Були й бізнес-конгломерати, дочірні і дрібніші «дзайбацу», які проіснували з часів російсько-японської війни до Другої світової: «Асано», «Окура», «Кога», «Накадзима» і «Аюкава». Підконтрольні сім'ям активи були конфісковані; голови конгломератів ліквідовані; об'єднані керівництва картелів (невід'ємна частина старої системи координації всіх компаній) були проголошені поза законом. Ця модель контролю за конкуренцією розповсюджена у країнах «нових азіатських тигрів» та акцентує увагу, в першу

чергу на загальній експортній експансії, допускаючи різні форми між фірмової взаємодії з метою завоювання та утримання ринкових позицій саме на глобальних ринках на світовій арені.

Єдиним відомством, що здійснює антимонопольне регулювання японської економіки є Комісія із справедливих угод, що є адміністративним органом, а в окремих випадках і судовим. При ній діє секретаріат, у складі якого працюють суди з прокурорами та адвокатами. Завдання комісії наступні: виявлення монопольної ситуації на ринку та інформування відповідного міністра щодо правопорушення; видання розпоряджень щодо реструктуризації великих компаній з метою ліквідації монополій; ідентифікація проявів недобросовісних практики у економічній конкуренції; вилучення та перерозподіл активів у разі необхідності. Комісія проводить розслідування на основі заяв, які подають фізичні та юридичні особи, а також може ініціювати його самостійно. Вона автономно веде справи та ухвалює релевантні рішення, але за потреби може передати справу в суд Токіо.

Антимонопольний закон Японії у своїй первісній формі був найсуворішим із розглянутих нами у цьому пунктів світових аналогів, адже забороняв об'єднання, картелі, різні форми ринкової дискримінації, монополізацію ринків, та високий рівень концентрації. Але саме це стало фундаментом санації та створення здорової ринкової конкурентної економіки у країні прискореними темпами. Нині японський ринок вирізняється великою кількістю виробників та різноманітним асортиментом високоякісних товарів й послуг. Функціонування в системі координат інтенсивної жорсткої конкуренції спонукає японські фірми активно вдосконалювати виробництво та впроваджувати інновації з метою експансії зовнішніх ринків [64, с. 263]. Японський досвід антимонопольного регулювання концентрацій економічних структур є цінним, тому що за законами цієї країни деякі види концентрації є апріорі ветованими навіть незалежно від можливості настання негативних наслідків, наприклад, переплетений директорат.

Історія українського антимонопольного регулювання пролягає від тотально-одержавленої економіки через приватизацію до зародження зрілого ринку. Роль держави у цьому процесі є більш значною, адже вона була головним

координуючим і направляючим суб'єктом. Перехід від державної економіки, властивої Україні середини ХХ століття, до ринкової – пов'язаний з глибокими метаморфозами відносин власності. Роздержавлення, приватизація, демонополізація, утвердження різноманітних форм власності є визначальними факторами створення ринкового конкурентного середовища [65, с. 62-65]. При цьому серйозною перешкодою на шляху становлення та розвитку ринкових відносин була монопольна структура економіки. На момент здобуття Україною незалежності її економіка характеризувалась відсутністю конкуренції між суб'єктами господарювання, що підтримувалось планово створеною структурою виробництва, побудованою на засадах спеціалізації та концентрації.

Сучасний ринок в нашій державі має свої особливості через сукупність певних історичних умов та тривалу відсутність конкуренції на ринках. Сьогодні в Україні законодавчо визначено основні напрями регулювання процесу концентрації, які передбачають широке врахування усього спектру характеристик, притаманних процесам концентрації.

Аналізуючи передумови та моделі антимонопольного регулювання процесів концентрації, слід відзначити, що у світовій практиці існують американська, європейська та японська системи конкурентної політики, а отже й концепції регулювання концентраційних процесів, що базуються на різних доктринальних підходах та мають характерні відмінності. Проте практичної апробації, розвитку і вдосконалення по суті здобув лише один з аспектів державної політики у сфері концентрації – антимонопольне регулювання.

Висновки до Розділу 1.

У ході здійсненої в рамках розділу наукової розвідки було досягнуто наступних висновків:

1. Процеси концентрації суб'єктів господарювання завжди перебували в епіцентрі господарського життя та ділової активності з огляду на їх значущість як для національних конкурентних відносин, так і для світової економіки й добробуту

споживачів. Це обумовлено амбівалентністю описаних явищ: вони можуть бути як і каталізатором зростання конкурентоспроможності бізнесу, так і механізмом монополізації ринків.

2. Серед наукової спільноти існує безліч концептуальних підходів до трактування дефініції «концентрація суб'єктів господарювання», що ґрунтуються на різноманітних пріоритетних критеріях у інтерпретації. Особливо, це виражається через необхідність розгляду концентрацій ринкових агентів у різних площинах: економічній та юридичній.

3. Скомпонували наявні концепції воедино, ми дійшли до висновку, що в цілому термін «концентрація суб'єктів господарювання» можна розкрити таким чином: – це процес прогресуючого нагромадження виробництва та капіталу різними методами та з різноманітними цілями, у ході якого зростає ринкова влада гравців ринку, що може призвести до появи домінуючого положення чи його посилення.

4. Серед дослідників поширена думка, що історичний розвиток процесів укрупнення масштабів господарських структур відбувався шляхом проходження ними так званих п'яти «хвиль концентрацій», кожна з яких мала свої особливості, передумови, географічні та часові межі.

5. Аналізу генезису, рушійних сил, економічної природи, стимулів, та причинно-наслідкових зв'язків концентраційних процесів у еволюції світової економіки й закономірної модифікації економічної думки, присвячено велику кількість сторінок наукових праць, що стали підґрунтям так званих «теорій концентрації». Зокрема найбільш відомим стали такі: концентрації К. Маркса, монополії, корпоративного управління, теорія синергії, теорія трансакційних витрат, інформаційна теорія (теорія оцінки) тощо.

6. Нині існує ряд класифікаційних підходів щодо розкриття форм реалізації концентрацій. Основні з них – це класифікація за напрямком (горизонтальна, вертикальна, конгломератна) та за механізмом здійснення угод, супроводжуваних концентраційні процеси (інкорпорована, партнерська, формування спільних підприємств).

7. Регулювання концентрації суб'єктів господарювання є однією із пріоритетних функцій більшості світових антимонопольно-конкурентних політик та релевантних регуляторів. Її метою є: охорона і заохочення конкуренції; недопущення монополізації ринку; захист інтересів споживачів; протидія зловживанню великими господарюючими структурами своїм домінуючим становищем на ринку.

8. Іноземний досвід демонструє наявність трьох (у деяких науковців іноді двох) систем конкурентної політики та відповідних підходів до концентрацій: американську, європейську та японську. Ці моделі ґрунтуються на різних доктринальних парадигмах, мають відповідні характерні особливості, народжувались під впливом різних економіко-політичних чинників.

9. На теоретичному рівні можна розглядати три підходи до міри втручання держави в концентраційні процеси економічних агентів: ліберальний, кейнсіанський та інституціоналістський.

10. Еволюція аналогічного українського антимонопольного контролю пролягає від тотально-одержавленої економіки через до формування зрілого ринку. Роль держави у цьому процесі є більш вагомою, через її координуючу і направляючу роль. На момент здобуття Україною незалежності економіка держави характеризувалась практично повною відсутністю конкуренції між суб'єктами господарювання, що підтримувалось планово створеною структурою виробництва, побудованою на засадах спеціалізації та концентрації. Вищеописані явища детермінують ряд специфічних особливостей, притаманних вітчизняним концентраційним процесам.

РОЗДІЛ 2

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ПРОЦЕСАМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА В СВІТІ

2.1. Інституційно-правові засади та економічні інструменти антимонопольного контролю процесів концентрації в Україні.

Як і в більшості світових юрисдикцій, з огляду на неоднозначну сутнісну природу і ймовірність суспільно-економічної небезпеки, спричиненої наслідками реалізації певних концентраційних угод економічними агентами, в Україні функціонує система державного регулювання останніх. Державне регулювання концентраційних процесів, моніторинг та превентивний контроль за дотриманням вимог чинного конкурентного законодавства суб'єктами господарювання, що беруть участь у зазначених процесах, здійснюється шляхом реалізації ряду релевантних процедур [66, с. 38].

Процедури антимонопольного контролю за концентрацією – це урегульоване профільним законодавством здійснення діяльності органами конкурентного відомства щодо попереднього, поточного та наступного контролю за трансакціями суб'єктів підприємництва певними (описаними далі) методами. Такий контроль не переслідує мету заборонити господарську інтеграцію, а орієнтований лише на запобігання обмежень конкуренції, появи та посилення монополістичної діяльності й мінімізацію можливих несприятливих для гравців ринку та соціуму проявів таких процесів.

Антимонопольне регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання як одну з пріоритетних складових конкурентної політики, безперечно, варто досліджувати у контексті його місця в економічній політиці держави та у ракурсі сольватації із іншими її компонентами [67, с. 5].

Перш-за все, на регламентування концентрацій найбільший вплив чинять антимонопольно-конкурентна, торговельна, податкова, інвестиційна, структурно-галузева та політика інституційних перетворень (рис 2.1). У гармонійному

симбіозі всі ці складові мають компонувати єдину виважену аргументовану економічну політику країни.

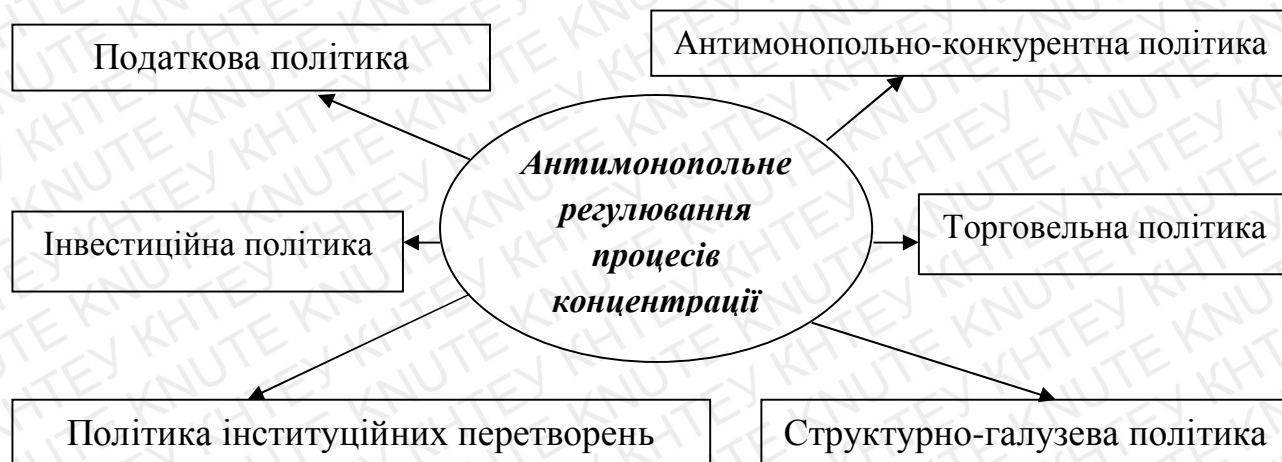

Рис 2.1. Концентраційні процеси в системі економічної політики держави.

Джерело: [19, с. 216].

Головним органом, що здійснює державне регулювання процесів концентрації в Україні з метою запобігання монополізації ринків та суттєвого обмеження конкуренції на них, відповідно до статті 22 ЗУ «Про захист економічної конкуренції» є Антимонопольний комітет України (АМКУ) [68]. Усі заходи АМКУ щодо контролю концентрації можна поділити на три групи залежно від етапу здійснення контрольних процедур:

- превентивний контроль;
- поточний контроль;
- наступний контроль.

Найбільш ефективним є превентивний контроль концентрації суб'єктів господарювання. Він базується на процедурі нотифікації – попереднього повідомлення органів державної влади про концентрацію суб'єктів господарювання з метою отримання дозволу на здійснення такої концентрації. У випадках, коли в результаті концентрації створюються господарські товариства, асоціації, концерни та інші об'єднання підприємств, слід погоджувати й установчі документи, на підставі яких вони утворюються, а також зміни до них, пов'язані зі

зміною предмета і цілей діяльності, порядку розподілу прибутку і збитків. Але це стосується лише тих випадків, коли концентраційна угода підпадає під відповідні пороги підвідомчості [69].

Контроль концентраційних процесів в Україні здійснюється як законами та підзаконними актами, які регулюють окремі аспекти діяльності підприємств, незалежно від організаційно-правової форми діяльності та процедури їх утворення, так і спеціальними законами, що врегульовують правовідносини акціонерних товариств [70, с. 430]. Антимонопольний механізм є системою заходів щодо контролю відповідності концентрації економічних агентів умовам існування істотної конкуренції на релевантному ринку. Теоретичними засадами, на які він посилається у своїй практиці застосування, є структурна парадигма (гарвардська традиція), теорія квазіконкурентних (змагальних) ринків, а також система концепцій олігополістичної взаємодії (від паралельної поведінки чи мовчазної змови до картелю).

Національна нормативно-правова база, на котрій ґрунтується контроль за досліджуваною сферою, закономірно еволюціонувала разом із українським законодавством, розвитком національної економіки й конкурентної політики, що можна прослідкувати завдяки ретроспективному аналізу (рис 2.1).

Першим законом, який встановив основоположні засади регулювання впливу процесів концентрації на стан товарних ринків, в рамках реалізації антимонопольно-конкурентної політики держави після виходу нею зі складу СРСР, був Закон України «Про обмеження монополізації та попередження недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», прийнятий в 1992 році. Створений в період становлення законодавчої бази незалежної України, акт визначив опорну орієнтацію координуючого впливу та його ключові інструменти. Закон 1992 року був згенерований в комплексі з низкою інших нормативних актів, фундаментальна місія котрих полягала у трансформації економіки України в ринкову, що і стало фактором його точкового фрагментарного характеру в підходах до регулювання процесів концентрації.

**Еволюція українського законодавства у сфері регулювання процесів
концентрації суб'єктів господарювання**

Роки	Ключові віхи та нормативні акти
1992	Закон України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності»
1992 –1993	Закон України «Про Антимонопольний комітет України»
1994	Постанова КМУ «Про запровадження механізму запобігання монополізації товарних ринків»
1995	Положення про порядок розгляду заяв на одержання згоди органів Антимонопольного комітету України на створення, реорганізацію (злиття, приєднання), придбання активів (цілісних майнових комплексів) або часток (акцій, паїв), ліквідацію господарюючих суб'єктів (про контроль за економічною концентрацією)
1998	Положення про контроль за економічною концентрацією
2001	Закон України «Про захист економічної конкуренції»
2002	Положення про порядок надання дозволу на узгоджені дії та концентрацію суб'єктів господарювання
2016	ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями»
2017-2018	Подальші модифікації законодавства про захист економічної конкуренції з метою приведення, зокрема, політики контролю за концентраціями до стандартів ЄС та кращих міжнародних практик у цій галузі регулювання

Джерело: складено автором на основі [40, 41, 68, 73, 74, 77].

Створення вищевказаного закону детермінувала необхідність формування відповідного органа, який би втілював його у реальне життя, що рефлекторно відобразилось у наступному профільному акті – ЗУ «Про Антимонопольний комітет України». Відповідно до нього, Антимонопольний комітет України є державним органом із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності та у сфері публічних закупівель на основі принципів гласності, законності та протекції конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів. Цей закон (з поправками) і нині є одним із

фундаментальних у досліджуваній галузі та зазнав чимало трансформацій саме у частині щодо економічних концентрацій. Ключовою місією Комітету є участь у формуванні та реалізації конкурентної політики України, зокрема, і в частині контролю за концентраціями й узгодженими діями суб'єктів господарювання. Відповідно до статті 7 цього Закону, у сфері здійснення контролю за концентрацією АМКУ має такі повноваження [71, с. 70-72]:

- розглядати заяви і справи про надання дозволу, надання висновків, попередніх висновків стосовно концентрації, проводити дослідження за цими заявами і справами;
- приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами про надання дозволу на концентрацію, надавати висновки, попередні висновки стосовно концентрації, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;
- переглядати, перевіряти рішення, прийняті органами Антимонопольного комітету України в межах компетенції;
- дозволяти або забороняти концентрацію;
- при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;
- здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

Чинна в Україні система контролю концентрації суб'єктів господарювання відповідає так званому «принципу дозволу». Правовими формами контролю органів Антимонопольного комітету України за концентрацією є надання дозволу на реалізацію концентраційної угоди. До прийняття Закону України «Про захист економічної конкуренції» питання економічної концентрації, крім Комітету,

могли розглядати його територіальні відділення і державні уповноважені. Після 3 березня 2002 року це стало повноваженням лише колегіального рішення Комітету. Причому надання дозволу на концентрацію можливе і Комітетом, і Адміністративною колегією Комітету, а заборона цих дій – повноваження лише Комітету. При перевищенні порогових показників, визначених статтею 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції, учасники концентрації повинні звернутися до АМКУ із заявою про надання дозволу на здійснення концентраційної угоди. Особливої уваги потребують учасники концентрації, дослідження яких дає уявлення щодо глибинної сутності цікавих нам економічних явищ та мотивів їх здійснення (рис 2.2).

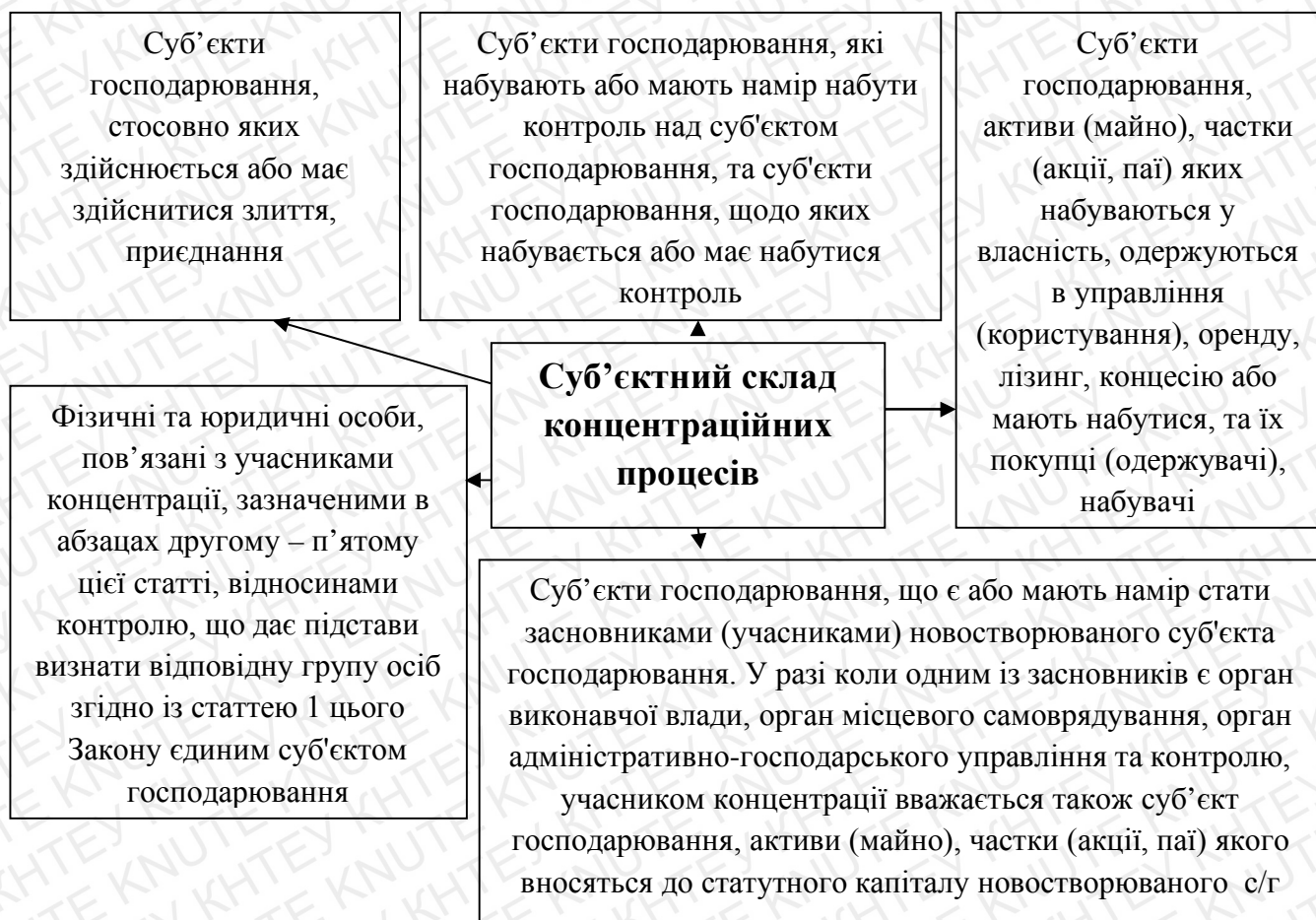

Рис. 2.2. Суб'єктний склад процесів концентрації в Україні.

Джерело: складено автором на основі [41, 73].

Умовно, не вдаючись у юридичний аналіз, можна поділити можливих учасників концентраційних трансакцій на два основні види: юридичні та фізичні особи. Юридичних осіб можна ще сепарувати на підвиди в залежності від характеру участі у трансакції (ініціатор концентрації, її об'єкт та рейдери) або за національною приналежністю (національні чи іноземні юридичні особи, транснаціональні корпорації) [72, с. 157–166]. Їх основна мета – нарощення прибутку, збільшення ринкової влади та приріст капіталу. Фізичними ж особами, зазвичай, є менеджери компаній-учасниць концентраційної угоди та їх мажоритарні й міноритарні акціонери. Хоча вони і не є безпосередніми учасниками, їх індивідуальні особисті інтереси мають значний вплив на перебіг та кінцевий результат процесу концентрації. Тому, українське законодавство чітко регламентує суб'єктний склад концентраційних процесів в економіці

Нормативним актом, що регулює цей процес є «Положення про порядок подання заяв до Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання» (Додаток А). У разі подання до Антимонопольного комітету України заяви про отримання попередніх висновків (відповідно до статті 29 Закону) відомство протягом 30 днів розгляне заяву та надасть у формі листа попередні висновки про [73]:

- можливість надання дозволу на узгоджені дії, концентрацію;
- вірогідність відмови в наданні дозволу на узгоджені дії, концентрацію;
- необхідність чи відсутність необхідності одержання дозволу на концентрацію;
- недостатність інформації для будь-якого висновку.

За результатами дослідження АМКУ встановлює факт наявності або відсутності в учасників концентрації можливості монополізації та приймається одне з наступних можливих рішень :

- А) про заборону концентрації;
- Б) про надання дозволу на концентрацію;
- В) про надання дозволу на концентрацію за умови виконання суб'єктами господарювання певних вимог та зобов'язань, які усувають або пом'якшують негативний вплив такої концентрації на конкуренцію.

Відповідно до статті 25 та пункту 3 ЗУ «Про захист економічної конкуренції», а також постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку надання Кабінетом Міністрів України дозволу на узгоджені дії, концентрацію суб'єктів господарювання» від 28 лютого 2002 року №219, у разі, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції, дозвіл на таку концентрацію (заборонену раніше АМКУ) може бути надано Кабінетом Міністрів України [74]. Для аналізу ринкової ситуації та прогнозу можливих наслідків заявленої трансакції, як основи для прийняття Урядом подібного рішення, передбачено створення комісії з числа незалежних експертів, що має на меті забезпечення якнайповнішого та найретельнішого врахування всіх переваг та недоліків запропонованої концентрації на мікро- та макrorівнях [75].

Розвиток економічних відносин в країні, що мав наслідком інтенсифікацію конкуренції на галузевих ринках та укрупнення виробників товарів й послуг зумовив потребу поглиблення змісту та уточнення меж концентрації, що віддзеркалилось в Законі України «Про захист економічної конкуренції», котрий був прийнятий в 2001 році. Вказаний закон логічно пролонгував політику, закладену в Законі «Про обмеження монополізації та попередження недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», імплементував дефініцію «концентрація суб'єктів господарювання» й деталізував умови регулювання, тим самим сформувавши систему координат й інструментарій українського державного антимонопольного контролю у цій сфері.

З 2001 року розвиток процесів концентрації був спрямований на формування складних організаційних структур та поступову консолідацію активів й нарощення виробництва в цих структурах. Закономірним завершенням таких процесів стало формування домінуючих компаній в більшості найбільш профітних галузей української економіки [76, с. 345].

Наступною важливою подією у ставленні законодавства щодо контролю за економічними концентраціями, що варта особливої акцентуації в контексті актуальності випускної кваліфікаційної роботи, стало прийняття 26 січня 2016

року ВРУ Закону на базі законопроекту № 2168а «Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» (щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями), який вніс прогресивні зміни до українського режиму державного контролю за здійсненням економічних концентрацій [77]. Основними трансформаціями в профільному законодавстві у 2016 році стали:

- підвищення порогових показників нотифікації концентраційних угод;
- скасування критерію, згідно з яким отримання дозволу на концентрацію вимагалось при перевищенні частки компанії в 35 % на задіяному ринку;
- впровадження двоступеневого тесту для ідентифікації кейсів, у яких необхідно отримати дозвіл на заявлену трансакцію в АМКУ;
- введення нової процедури подання пропозицій щодо зобов'язань та прийняття рішення із їх застосуванням в ході розслідування в Стадії II відповідного тесту;
- спрощення процедури отримання дозволу для окремих видів трансакцій;
- запровадження ґрунтового розгорнутого економічного аналізу релевантного ринку згідно із вимогами, передбаченими Положенням про концентрацію;
- обов'язкове розкриття кінцевих бенефіціарних власників учасників концентрації;
- введення права заінтересованих суб'єктів господарювання (що не є учасниками концентрації) висловлювати свої заперечення стосовно такої концентрації та подання клопотання про залучення їх до участі у справі;
- запровадження практики попередніх консультацій із заявниками до подання заяви про надання дозволу на концентрацію щодо інформації та документів, які мають бути подані разом із заявою;
- підвищення в чотири рази розмірів зборів за подання заяв про концентрацію;
- застосування нового підходу у визначенні суми штрафу, який включає дві стадії (розрахунок базової суми штрафу для кожного порушника та коригування базової суми з урахуванням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин);
- обов'язкова публікація рішень, прийнятих АМКУ, з належним захистом конфіденційної інформації, що визначена як така учасниками концентрації.

Також була пролонгована квазіамністія за раніше здійснені концентрації без відповідного дозволу. У випадку, якщо компанія виявить факт відсутності нотифікації угоди в АМКУ на М&А (merger and acquisitions) транзакцію в минулому, така компанія могла звернутися до відомства задля отримання відповідного дозволу постфактум відповідно до процедури квазіамністії.

З метою посилення інституційної спроможності Комітету та ефективного застосування конкурентного законодавства відповідно до антимонопольних стандартів ЄС, органом було розроблено та прийнято Рекомендаційні роз'яснення щодо порядку застосування частини першої статті 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» стосовно систематизації та вдосконалення підходів: до оцінки горизонтальних концентрацій (грудень 2016 року, 49-pp); до оцінки негоризонтальних концентрацій (березень 2018 року, 13-pp). Розглянемо кожну вказану метаморфозу більш конкретизовано.

Однією з причин зростання порогів підвідомчості, було те, що встановлені ще на зорі тисячоліття фінансові показники (щодо активів та обсягів реалізації), при досягненні яких, учасникам необхідно було нотифікувати концентраційну транзакцію в Антимонопольному комітеті, уже давно не відповідали реаліям вітчизняної економіки. Порогові показники Закону до внесення змін, передбачені статтею 24 ЗУ «Про захист економічної конкуренції», зумовлювали необхідність одержання дозволу АМКУ у випадках, коли об'єкт придбання, ніяким чином непов'язаний із жодним із національних ринків, покупець здійснював продажі за межами України, а продажі продавця в Україні не набагато перевищували 1 млн. євро. При цьому Україна була єдиною юрисдикцією, де було потрібно одержання такого дозволу. Експерти давно визнавали, що діючі в Україні порогові показники є заниженими й недостатньо обґрунтованими [78, с. 54-58]. Очевидно, що подібний стан речей призводив як до зайвого бюрократичного навантаження на бізнес (причому переважно іноземний), так і на центральний апарат (ЦА) самого АМКУ, котрий був змушений розглядати сотні заяв на концентрацію щорічно.

Зміни до Закону скасували критерій, відповідно до якого вимагалась нотифікація концентрації при перевищенні 35% частки на задіяному ринку. До

цього незалежно від перевищення фінансових порогових показників, необхідність отримання дозволу на концентрацію виникала, якщо ринкова частка будь-якого учасника або сукупна ринкова частка всіх учасників концентрації, на будь-якому товарному ринку перевищувала 35% та операція відбувалась на цьому чи суміжному з ним ринку.

Закон установив новий двоступеневий тест для визначення випадків, у яких дозвіл АМКУ на концентрацію все ж необхідний. Відповідно до першого, фінансові показники (вартість активів/обсяг реалізації) в Україні принаймні двох учасників концентрації (з урахуванням усіх компаній їхніх груп) повинні перевищувати 4 млн. євро та сумарні фінансові показники у світі всіх учасників концентрації повинні перевищувати 30 млн. євро (рис.2.3).

Рис. 2.3. Сукупність умов першого тесту ідентифікації випадків необхідності нотифікації концентрації суб'єктами господарювання в АМКУ.

Джерело: складно автором на основі [41,73].

Другий тест допускає, що група компаній покупця (або одного із засновників спільного підприємства) може не проводити діяльність і не мати активів в Україні; у такому випадку обсяг реалізації її товарів/послуг у світі повинен перевищувати 150 млн. євро, а об'єкт придбання, з урахуванням відносин контролю, повинен мати активи в Україні або обсяг реалізації на суму понад 8 млн. євро (рис.2.4).

Рис. 2.4. Сукупність умов другого тесту ідентифікації випадків необхідності нотифікації концентрації суб'єктами господарювання в АМКУ.

Джерело: складно автором на основі [41,73].

У випадку, якщо АМКУ повідомить учасників концентрації про існування потенційних підстав для заборони концентрації, учасники можуть упродовж 30 календарних днів (з можливістю подовження цього терміну) подати до конкурентного відомства свої пропозиції щодо зобов'язань, які вони готові на себе взяти для ліквідації негативного впливу на конкуренцію в ході розслідування в межах Стадії II.

Важливим кроком стала можливість отримати дозвіл на операцію концентрації, що об'єктивно не віддзеркалюються на ринках товарів/послуг на території України, за спрощеною процедурою протягом 25 днів.

Заявник може нотифікувати трансакцію за спрощеною процедурою якщо:

- лише один учасник концентрації здійснює діяльність на території України, або сукупна частка учасників концентрації на одному і тому самому товарному ринку не перевищує 15 %;
- частки або сукупні частки учасників концентрації не перевищують 20 % на товарних ринках, на яких реалізується продукція (товари, роботи, послуги), без придбання або реалізації якої господарська діяльність будь-якого іншого учасника концентрації, є неможливою.

Стандартна процедура вимагає подання до АМК досить великого переліку документів та інформації. Насамперед, це стосується масивного економічного

обґрунтування концентрації. Враховуючи, що стандартна процедура повинна застосовуватися до тих концентрацій, які мають або можуть мати вплив на конкуренцію в Україні, то відтепер цей документ повинен містити достатньо детальний аргументований економічний аналіз ринку згідно із вимогами, передбаченими Положенням про концентрацію. Так, учасники концентрації повинні надати наступну інформацію:

- перелік потенційних конкурентів та оцінки їхніх ринкових часток;
- перелік покупців, які можуть придбати той самий або аналогічний товар на ринку;
- перелік найбільших постачальників учасників концентрації;
- окреслити структуру попиту та пропозиції на ринках;
- вказати бар'єри вступу на ринок та виходу з нього;
- оцінити запланований рівень продажів і ринкових часток учасників концентрації після реалізації заявленої трансакції;
- зазначити суб'єктів господарювання, які увійшли на задіяний ринок за останні 5 років та істотно вплинули на нього;
- описати міжнародний контекст концентрації та багато інше.

І для спрощеної, і для стандартної процедури передбачено обов'язок учасників концентрації розкривати кінцевих бенефіціарних власників. Неподання такої інформації є підставою для повернення заяви. З 2001 року учасники концентрації зобов'язані повідомляти про кінцевих бенефіціарних власників концентрації, однак дозвіл на здійснення цієї трансакції можна було отримати й без цього. Інформувати Комітет про кінцевих власників необхідно, щоб встановити, які корпоративні групи прагнуть здійснити концентрацію, а також визначити та оцінити економічну ситуацію й вплив на конкуренцію. Тому іноземні експерти рекомендували АМКУ доповнити законодавство, заборонивши створювати концентрації суб'єктам господарювання, що приховують своїх кінцевих власників. Відповідно до нової редакції закону, якщо заявники не розкриють такі відомості, їхня заява вважатиметься неповною.

Новим Положенням про концентрацію вводиться право заінтересованих суб'єктів господарювання (що не є учасниками концентрації) висловлювати свої заперечення стосовно такої концентрації. Ці заперечення мають бути аргументованими та містити докази на їх верифікацію, а учасники концентрації, зі свого боку, можуть подавати докази на їх спростування. Також заінтересовані суб'єкти господарювання можуть подавати клопотання про залучення їх до участі у справі як третіх осіб. На нашу думку, скоріш за все, таких випадків залучення третіми особами у справі на практиці буде не так багато. Однак це може надати можливість для зловживань з боку таких третіх осіб.

Також до останніх трансформацій, у ході інституційних перетворень, можна віднести й введення можливості попередніх консультацій з АМКУ. До подачі заяви про надання дозволу на концентрацію, потенційні заявники можуть звернутися до АМКУ за консультацією з метою уточнення обсягу інформації та документів для подачі. Це може допомогти сторонам скоріше зібрати необхідну інформацію для розгляду заяви за стандартною процедурою і в максимально короткі строки подати її в регулюючий антимонопольний орган.

Згідно із Рекомендаційними роз'ясненнями, АМКУ використовує новий підхід у визначенні суми штрафу, який включає дві стадії:

- розрахунок базової суми штрафу для кожного порушника;
- коригування базової суми з урахуванням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин.

Основною ідеєю введення Рекомендаційних роз'яснень було зробити політику накладання штрафів прозорою, послідовною та пропорційною до правопорушень, за які накладається штраф. З юридичної точки зору, Рекомендаційні роз'яснення не є обов'язковими для АМКУ. Проте, послідовність використання Рекомендаційних роз'яснень є питанням репутації для відомства.

Окрім цього, Комітет також тепер зобов'язаний публікувати рішення на своєму офіційному веб-сайті у повному обсязі (за виключенням інформації з обмеженим доступом) протягом 10 робочих днів з дня його прийняття.

Обсяг інформації з обмеженим доступом підлягає визначенню учасниками концентрації та має бути належним чином обґрунтованим. Цей обов'язок вже давно виконується Комітетом (ще до того, як офіційно був закріплений на рівні Закону), і покликаний забезпечувати принцип прозорості та недискримінаційності при прийнятті рішень АМКУ.

Також дозвіл на концентрацію не надається, якщо така концентрація заборонена відповідно до Закону України «Про санкції». Зазначена норма, була впроваджена у законодавство про захист економічної конкуренції 17 грудня 2017 року Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту економічної конкуренції та удосконалення процедур контролю за концентрацією суб'єктів господарювання» з метою недопущення надання дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за участю осіб, до яких застосовуються санкції, на різних етапах розгляду заяв та справ про концентрацію, для запобігання фактичній легітимізації придбань та злиттів за участю підсанкційних осіб. До санкцій, що виключають можливість

надання органами Комітету дозволу на концентрацію, можуть належати, зокрема:

1. Блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном;
2. Заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах;
3. Повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно із Законом України «Про санкції».

Водночас, надання дозволу про концентрацію може бути заборонене і у разі застосування інших санкцій, передбачених статтею 4 Закону України «Про санкції», залежно від обставин. При застосуванні відповідних положень Закону України «Про санкції» мають враховуватися положення законодавства про захист економічної конкуренції щодо можливості об'єднання групи юридичних та/або фізичних осіб (включно з кінцевими бенефіціарами), пов'язаних відносинами

контролю, в єдиного суб'єкта господарювання. Концентрація без отримання відповідного дозволу органів Антимонопольного комітету України, у разі, якщо наявність такого дозволу необхідно вважається порушенням і тягне за собою відповідальність, встановлену Законом. За порушення на суб'єктів накладаються штрафи у розмірі до 5% доходу (виручки) суб'єкта від реалізації продукції за останній звітний рік, що передував року, в якому накладається штраф.

Задля виваженого справедливого та аргументованого рішення щодо тієї чи іншої прийнятої до розгляду трансакції економічних агентів у розрізі концентрації АМКУ необхідно здійснити ґрунтовний економічний аналіз релевантного ринку та можливих наслідків її реалізації. Ця процедура вимагає широко спектру економічних інструментів, фундаментом яких є відповідні теоретико-методологічні засади [79, с. 3-21].

Спочатку відомству необхідно правильно ідентифікувати ринок, на якому суб'єкти господарювання прагнуть здійснити заявлені концентраційні процеси. Якщо це «новий» для конкурентного органу ринок, даних про який ще не має в його розпорядженні, то, в першу чергу, будуть встановлені товарні, територіальні та часові його межі, за допомогою експертних (розширений експертний аналіз, SSNIP-тест) та формалізованих (аналіз перехресної еластичності попиту та кореляційний аналіз) методів визначення меж ринку. У результаті буде встановлено релевантний, тобто такий, у межах, якого для конкретних заявників складаються дійсні відносини конкуренції і монополії [80].

Для того, щоб антимонопольний регулятор розумів, чи не матиме концентрація, що проходить нотифікацію, негативних соціально-економічних наслідків та чи в результаті її реалізації не виникне надмірний рівень ринкової концентрації, потрібно оцінити існуючий зараз на ринку ступінь концентрації та той, що виникне у разі рішення про надання дозволу на трансакцію [81, с. 32-34].

У ході еволюції економічної думки експерти-науковці запропонували цілий ряд вимірників рівня ринкової концентрації, котрими користуються профільні відомства та до яких належать (Додаток Б):

- коефіцієнт ринкової концентрації (CR_n);

- індекс Герфіндаля-Гіршмана;
- коефіцієнт варіації;
- дисперсія ринкових часток;
- ентропія ринкових часток;
- коефіцієнт Холла-Тайдмана;
- індекс Лінда;
- коефіцієнт відносної концентрації;
- індекс Джині та інші.

Коефіцієнт ринкової концентрації (CR) вимірюється як сума ринкових часток найбільших фірм, діючих на ринку, тобто як відношення обсягу реалізації стандартних товарів або послуг підприємствами, що володіють найбільшим обсягом активів, до загального обсягу їхніх продажів за певний проміжок часу:

$$CR = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i}{Q} \cdot 100\%, \quad (2.1),$$

де i — порядковий номер суб'єкта ринку;

n — кількість суб'єктів господарювання на ринку даного товару;

Q_i — обсяг реалізації певного товару i -м суб'єктом ринку;

Q — загальний обсяг реалізації даного товару всіма суб'єктами ринку.

Доцільність використання коефіцієнтів ринкової концентрації ринкової концентрації для оцінки конкурентного середовища в Україні зумовлена тим, що певні значення **CR₁**, **CR₃** та **CR₅** виступають як юридичні факти, що враховуються при визначенні домінуючого становища суб'єктів господарювання. Відповідно до статті 12 ЗУ «Про захист економічної конкуренції» ринкова частка одного суб'єкта господарювання, яка перевищує 35%, частка трьох суб'єктів господарювання, яка перевищує 50%, та частка п'яти суб'єктів господарювання, яка перевищує 70%, є однією з умов, за наявності якої становище суб'єкта господарювання на ринку може бути визначене як монопольне (домінуюче). Економічний сенс вказаних порогових значень полягає в тому, що у випадку $[CR_1 > 35]$ високою є ймовірність одноосібного домінування суб'єкта на ринку;

$CR_3 > 50$ та $CR_5 > 70$ – формують передумови колективної монополізації. Разом з тим, застосування коефіцієнта ринкової концентрації має деякі недоліки. Зокрема, він не дає інформації про розмір суб'єктів господарювання, що залишилися за межею «n», а також не показує, як розподілилися частки між найбільшими фірмами ринку.

В процесі вивчення ринку також використовують такий показник, як індекс ринкової концентрації – ННІ (Herfindahl-Hirschman Index) [82].

$$HHI = \sum_{i=1}^n S_i^2 \quad (2.2),$$

де S_i – частка на ринку i -го суб'єкта господарювання;

n – кількість суб'єктів господарювання, що діють на цьому ринку.

Для розрахунку цього індексу сумують квадрати чисел, які відображають частки суб'єктів господарювання, що діють на цьому товарному ринку. Спектр ринкової концентрації розділяють на три зони за значенням ННІ: неконцентровані (з індексом менше 1000), помірно концентровані (з індексом з 1000 до 1800) та висококонцентровані (з індексом перевищуючим 1800). На відміну від CR , ННІ є чутливим і до кількості фірм на ринку, і до характеру розподілу між ними ринкових часток.

Індекс Холла-Тайдмана (НТ) розраховується на основі зіставлення рангів фірм ринку:

$$HT = \frac{1}{2 \sum_{i=1}^n R_i S_i - 1} \quad (2.3),$$

де R_i – ранг фірми на ринку (найбільша фірма має ранг 1);

u_i – частка фірми.

Максимальне значення індексу Холла-Тайдмана дорівнює одиниці (в умовах монополії). Мінімальним значенням є $1/N$, де N - число фірм в галузі. За своєю дією даний показник схожий з індексом Герфіндаля-Гіршмана, проте до переваг індексу Холла-Тайдмана слід віднести можливість ранжувати фірми за ступенем значущості, що сприяє більш глибокому аналізу галузі.

Коефіцієнт відносної концентрації (K) розраховується як відношення часток найбільших фірм ринку в загальній кількості підприємств до часток продукції цих фірм в загальному обсязі продукції, що випускається (продається) продукції:

$$K = \frac{20 + 3b}{a} \quad (2.4),$$

де K – коефіцієнт відносної концентрації;

b - частка найбільших фірм ринку в загальній кількості підприємств, відсотках;

a - частка продукції цих фірм у відсотках в сукупному обсязі продукції.

Вибір параметрів показника можна обґрунтувати наступним чином: про вплив найбільших фірм на ринок можна говорити тоді, коли обсяг їх продажів становить, принаймні, 20% сукупного випуску. При $K=1$ між частками існує лінійна залежність: 1/30 частина фірм випускає 30%, а 1/10 частина – 50% сукупного збуту. Цей показник вимірюється в абсолютних значеннях. При $K > 1$ концентрація відсутня, ринок є конкурентним; при $K < 1$ спостерігається висока ступінь концентрації на ринку, ринкова влада фірм велика.

Всі попередні індекси вимірюють безпосередньо концентрацію і тільки побічно конкуренцію на ринку. Тому іноді аналітики користуються показниками нерівномірності розподілу ринкових часток, до яких належать коефіцієнт варіації, дисперсія ринкових часток, ентропія та індекс Джині. Вони, вимірюючи структурні передумови інтенсивності конкуренції на ринку, по суті не є індикаторами рівня концентрації ринку, але також можуть дати характеристику досліджуваному конкурентному середовищу.

Далі має місце аналіз заявленої концентрація на ймовірність появи складних для подолання чи блокуючих бар'єрів входження (виходу) на ринок. У сучасній економічній теорії питання вхідних (вихідних) бар'єрів є дискусійним. У науковій літературі можна виділити два напрями дослідження ринкових бар'єрів: теорію галузевих ринків (Industrial organization approach) і концепцію стратегічного управління (Strategic management approach). За першим напрямом виявляються бар'єри і залежно від них аналізуються характеристики релевантного ринку, за

іншим – передбачається аналіз з точки зору стратегічних рішень компанії. Також існує два підходи до ідентифікації бар'єрів: фактичний Дж. Бейна та превентивний Дж. Стіглера [83, с. 31–43].

Отже, у ході наукової розвідки було встановлено основні етапи ставлення вітчизняної нормативно-правової бази та генезис й передумови її модифікації. Окремо деталізовано нами було розглянуто останні найсуттєвіші для підприємницької спільноти останні зміни у цій галузі права.

Акцентовано увагу на головному органі, що здійснює державне регулювання процесів концентрації (Антимонопольному комітеті), діяльність якого базується на законах та підзаконних актах та застосуванні економічних інструментів, що еволюціонують відповідно до розвитку національної економіки та інституційних перетворень.

Висвітлено суб'єктний склад; основні процедурні аспекти нотифікації заявниками у конкурентному відомстві бажаної для них трансакції, що перевищує порогові підвідомчості; альтернативи можливого рішення АМКУ щодо заяви та можливість його перегляду в Кабінеті Міністрів України.

У цілому можна говорити про існування досить раціональної інституціонально-правової бази державного контролю концентрації суб'єктів господарювання, діяльність якої спрямована на забезпечення формування ефективного конкурентного середовища в Україні та недопущення монополізму, проте все ж вона має певні недоліки та потребує приведення у відповідність до міжнародних стандартів.

Окремо охарактеризовано імplementовані в роботу відомства інструменти економічного аналізу, що є одним із фундаментальних факторів прийняття рішення щодо надання дозволу на здійснення операції економічної концентрації та окреслено їх переваги й недоліки, нюанси правозастосування.

2.2. Світовий досвід державного регулювання концентрації.

В умовах глобалізації концентраційні трансакції суб'єктів підприємництва у різних формах стали методом нагромадження масштабних капіталів та відповідно чинником розвитку світової економіки [84, с. 77-84]. Однак концентрації мають зворотний бік: ведуть до монополізації і зниження рівня конкуренції, що несе в собі потенційну загрозу для бізнесу, споживачів та економіки. Таким чином, епоха інтернаціоналізації та економічна інтеграція сприяють зростанню числа досліджуваних ринкових явищ та ведуть до загальносвітової тенденції укрупнення бізнесу. Компанії прагнуть розширитися, бути активними учасниками міжнародних економічних відносин, функціонувати на глобальних світових ринках. Модернізація діючої в Україні системи контролю за процесами концентрації, безумовно, має ґрунтуватися на імплементації світового досвіду. Варіативність соціально-економічних наслідків описаних явищ прикувала до себе увагу більшості світових держав та спонукала конкурентні відомства розробити власні комплексні підходи до регулювання концентрації суб'єктів господарювання (виходячи із обраної економічної політики) й широкий спектр методів аналізу результатів зростання масштабів компаній.

Системи державного контролю за процесами концентрації у різних країнах мають суттєві відмінності у структурі компетентних органів (їх рівнях, кількості, розподілі повноважень), економічному інструментарії, підходах до класифікацій концентрацій, нормативно-правовій базі та у самих концепціях конкурентно-антимонопольної політики.

Еволюція становлення у світі органів державного антимонопольного регулювання концентраційних процесів у різних країнах призвела до закріплення двох моделей: монорегуляторної та полірегуляторної [85, с. 120]. Спочатку розглянемо дворівневу систему антимонопольних органів.

Є держави, в яких створюється два органи, що розділяють між собою такі функції (Австралія, Австрія, Бразилія, Велика Британія, Німеччина, Франція, США та Японія). Проте, хотілося б зазначити, що не в усіх країнах компетенція

між двома органами поділена порівно. Втім багато країн притримуються «моністичного підходу» щодо вибору органу державної влади у сфері захисту економічної конкуренції (Аргентина, Італія, Нідерланди, Угорщина, Швейцарія та Європейський Союз).

У країнах й існують різноманітні джерела державного контролю за процесами економічної концентрації: в Австрії, Іспанії, Канаді, ФРН, Швейцарії – окремі антимонопольні закони; в Італії, Франції – антимонопольні закони та загальні норми цивільного права; у Великій Британії та США – антимонопольні, антитрестові та судові закони. Більш деталізовано світову практику регулювання процесів концентрації суб'єктів підприємництва розглянемо на прикладі досвіду «локомотивів» прогресу в цій сфері, відповідно до, розглянутих у попередньому розділі випускної кваліфікаційної роботи, моделей конкурентної політики – США, ЄС та частково Японії (Додаток В).

Як уже зазначалося, у США в цій регуляторній області функціонує Федеральна торгова комісія та Антитрестовий департамент Міністерства юстиції. Державний контроль над процесами укрупнення економічних агентів орієнтований в Штатах на збалансування інтересів між регулюванням локальної (внутрішньої) конкуренції та створенні «екзомонополій» на ринках [86, с. 453].

Пригадуючи генезис антитрестового законодавства США, варто підкреслити, що саме історичні передумови породили апріорі негативне ставлення в цій країні до монополії як ринкової структури. Закономірно, що цей підхід детермінує архіважливість контролю за концентраційними процесами в Америці: вони можуть мати на меті власне саме монополізацію ринків. Найпоширенішими видами концентрації в цій країні є злиття та поглинання, що рефлектується в законодавстві, статистиці й похідній інформації. Акт Харта-Скотта-Родіно (HSR) встановлює для сторін певних видів угод по злиття чи купівлі акцій або активів обов'язок підприємств повідомляти антимонопольні органи. Уцілому, цей акт передбачає нотифікацію у випадках «голосуючих цінних паперів» чи активів, розмір яких перевищує певні порогові підвідомчості:

- 1) якщо в результаті придбання суб'єкт, що купує, стає власників більше ніж 50 млн. \$ в активах чи голосуючих цінних паперів отриманої компанії;
- 2) якщо придбання, здійснене суб'єктом, оцінено в діапазоні між 50 млн. \$ і 200 млн. \$;
- 3) порогові значення активів для суб'єкта-покупця складають 100 млн. \$ і більше;
- 4) порогові значення виручки (прибутку від продажів) на стороні суб'єкта-продавця складають 10 млн. \$ чи більше.

При сумі угоди, що перевищує 200 млн. \$, порогові величини «size of person» test припиняють свою дію, і угода по злиттю підлягає обов'язковій нотифікації в будь-якому випадку. Таким чином, розкриття концентраційної угоди, відповідно до американської системи оповіщення, не залежить ні від контролю, ні від наявності чи відсутності суттєвого впливу на стан ринку (як це має місце в ЄС). Поруч з тим, незважаючи на те що, акт HSR встановлює пороги підвідомчості для державного контролю регулювання концентрацій, його дія не має абсолютного характеру, адже відповідно до розділу 7 Акту Клейтона антимонопольні органи можуть витребувати інформацію майже по відношенню до будь-якої угоди з придбання активів/акцій незалежно від того, підпадає вона під пороги нотифікації чи ні згідно їх. Крім того, судова практика демонструє випадки, коли контроль угод злиттів відбувався як до, так і після їх здійснення, незалежно від відповідності угоди критеріям акту HSR.

З метою збереження привабливості бізнесу для інвестування американськими антимонопольними органами встановлюються певні пільги у відношенні інвесторів, що формально можуть потрапляти під ознаки необхідності державного контролю і повідомлення про злиття, але не мають ніяких намірів щодо здійснення управління бізнесом, що інвестується, а також до формування, визначення чи прийняття основних бізнес-рішень по відношенню до емітента. У наданні подібних пільг органи США керуються тим, що здійснення таких угод не може спричинити суттєвий вплив на конкуренцію, але їх економічний ефект значно перевищує потенційні антиконкурентні наслідки.

На відміну від антимонопольного законодавства ЄС, акт HSR не встановлює обов'язок попереднього узгодження акцій чи часток, пов'язаних із «перехресним» придбанням акцій чи долей. Такі вимоги відсутні і по відношенню до «переплетеного директорату». Але їх відсутність компенсується іншим шляхом: відповідно до розділу 8 Акту Клейтона (в редакції 1990 року), певним директорам чи службовцям забороняється приймати участь в управлінні конкуруючих підприємницьких корпораціях.

У випадку спірних моментів, у деяких випадках сторони можуть звернутися за неофіційною консультацією відносно потенційної антиконкурентності операції в спеціальний відділ ФТК (Premerger Notification Office – «PNO»), що наділений спеціальним правом видачі неофіційних інтерпретацій кожного конкретного прецеденту, більшість із яких знаходиться у відкритому доступі у мережі Інтернет.

Під контроль злиттів та поглинань найчастіше підпадають великі корпорації, які посіли чималу частку ринку (відповідно до встановлених критеріїв), близьку до контрольованого державою рівня концентрації (рис.2.5).

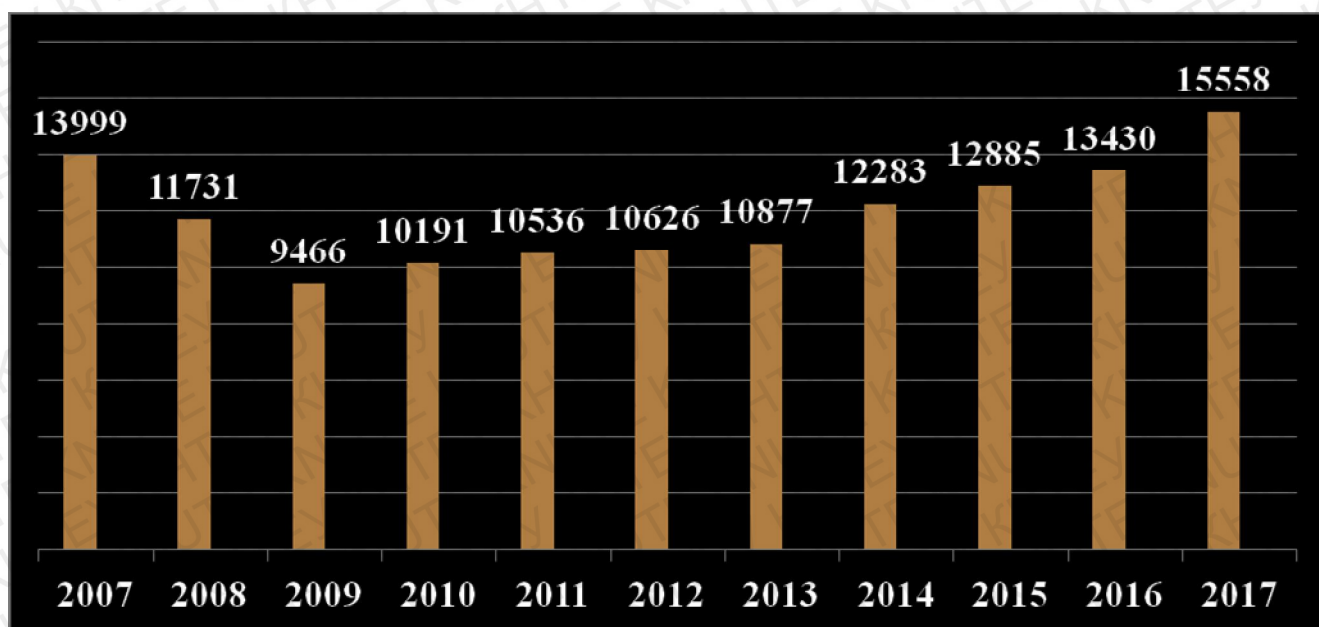

Рис. 2.5. Кількість злиттів та поглинань у США за період 2007-2017 рр.

Джерело: складено автором на основі [57, 58].

Як видно з діаграми, у цій країні протягом останнього десятиліття спостерігається величезна кількість концентраційних трансакцій. Звичайно, в першу чергу, це обумовлено масштабом держави та розміром її економіки. Зменшення кількості злиттів і поглинань мало місце лише в період світової економічної кризи, та уже з 2010 року їх число постійно зростало й на даний момент навіть перевищило докризовий рівень. Це свідчить про сучасні тренди щодо укрупнення розмірів капіталу та виробництва у США у провідних галузях економіки, формування національних лідерів з метою зайняття та підтримки відповідного місця на міжнародній економічній арені.

У США дозвіл на злиття дають антимонопольні органи на основі наданого компаніями пакету документів (як і в Україні) та власного проведеного аналізу можливих ринкових модифікацій. Більшість угод щодо злиття (більш ніж 95%), які підпадають узгодженню з антимонопольними органами у відповідності до HSR, розглядаються терміном від 15 до 30 днів. Антимонопольні органи США володіють величезним масивом інформації, доступної із урядових звітів, торгових довідників і Інтернету. Для деяких видів угод сторони добровільно пропонують додаткову інформацію.

Спочатку здійснюється перевірка географічних і товарних меж ринку, рівня його концентрації до/після заявленої економічними агентами трансакції, а також можливого («невиправдано значного») підвищення цін, що порушує інтереси споживачів. Якщо після здійснення угоди рівень концентрації на ринку буде істотно перевищувати встановлені критерії по HHI або CR, чи можливим є підвищення споживчих цін вище обґрунтованого рівня, то дозвіл не буде надано. Особливо важливе місце в цій процедурі займає ідентифікація товарних меж: взаємозамінність товарів для споживачів встановлюються на базі масштабного соціологічного опитування. Проведення такого аналізу досить трудомістким, але дає об'єктивні результати. Яскравим прикладом ролі цього інструменту, є кейс про злиття фірм «Кока-Кола» і «Лимонад» в середині 1980-х років.

Вивчення ринків дало наступні результати: обидві корпорації працюють на загальноамериканському ринку, тому в якості географічних меж було прийнято

державний кордон США. Далі ФТК здійснило аналіз думки споживачів про заміність продукції фірм-заявників: він показав, що споживачі вважають їх субститутами. Визначення ступеня концентрації проводилося за коефіцієнтами CR. Після злиття, компанії могли б зайняти близько 80% ринку безалкогольних напоїв. Враховуючи описані підстави, ФТК відмовила у проханні про надання дозволу на цю операцію. Потім, в середині 1990-х років, після повторного звернення компаній до конкурентного відомства, знову було проведено конгруентне соціологічне опитування, котре показало, що споживачі вже не вважають товари корпорацій взаємозамінними. Справа в тому, що у споживачів за цей період з'явилися стійкі звички до вживання конкретних напоїв. Тому цього разу злиття було нотифіковано.

Для оцінки того, як впливають горизонтальні концентрації на ціни товарів в США розроблений і активно використовується досить простий механізм. Як обґрунтування злиття, фірми надають розрахунки, які демонструють, що ціни на товар будуть нижчі або не зміняться після концентрації. Але, звичайно, це не дає гарантії від підвищення цін через якийсь час після реалізації угоди [87, с. 16].

Тому конкурентні відомства проводять аналіз можливості розширення кількості товаровиробників у разі підвищення монополістом цін на ринку на 5%. З цією метою опитуються можливі потенційні виробники або постачальники даного товару, що знаходяться в географічних межах даного ринку та за його межами, на предмет переходу їх на випуск даного товару і його поставок в зону підвищених цін. Якщо протягом двох років після підвищення цін додаткові потоки товарів приведуть до стабілізації цін на ринку товару на колишньому рівні, інтереси споживачів не вважаються ущемленими. Однак злиття або поглинання однієї фірми іншою безумовно дозволяється в разі неплатоспроможності або загрози банкрутства однієї з них.

Грунтовним фундаментом для розуміння стану та актуальних ринкових процесів в тій чи іншій країні є аналіз процесів концентрації суб'єктів господарювання у розрізі галузей економіки (рис.2.6).

Рис. 2.6. Розподіл у відсотках злиттів та поглинань у економіці США у 2017 році.

Джерело: складено автором на основі [57, 63].

Отримані на основі статистики дані, підтверджують репутацію Штатів як флагмана світової економіки: процеси укрупнення та нагромадження капіталів на теренах країни найчастіше відбуваються у галузі високих технологій – майже 20% всіх трансакцій відбулися у цій сфері протягом досліджуваного року. З невеликим розривом друге та третє місце займають фінансовий сектор (11,4%) та сфера продуктів споживання (11,3%). Сировинні ж ринки отримали долю в районі 7% від всіх національних концентраційних операцій.

Підхід Європейського Союзу щодо концентрацій суб'єктів господарювання є важливим складовою антимонопольної політики ЄС та реалізується на наднаціональному рівні і регулюється Європейською комісією з питань конкуренції. Концентрації сприяють підтримці ефективності компаній і розвитку

економіки до тих пір, поки не призводять до порушення «справедливої» конкуренції. Таким чином, антимонопольна політика ЄС спрямована на обмеження злиттів і поглинань в розумних межах, на пошук золоті середини між ефективною конкуренцією і ростом та розвитком окремих компаній [88, с. 96].

Європейська комісія отримала контроль з регулювання угод злиттів і поглинань в 1989 р, коли був прийнятий регламент № 4064/89. Відповідно до нього концентрацією визнається злиття, поглинання підприємств або створення спільних підприємств, які на сталій основі виконуватимуть функції автономного економічного підприємства, що призводить до зміни контролю. Регламент не дає визначення об'єднання. Воно включає будь-які дії, що призводять до заміни двох або більше підприємств новим підприємством, незалежним в економічному відношенні. Конкурентне право Європейського Союзу регулює:

- горизонтальні злиття (horizontal mergers) – об'єднання підприємств, які випускають подібну продукцію та працюють на тому самому секторі ринку;
- вертикальні злиття (vertical mergers) – об'єднання підприємств, що діють на різних рівнях розповсюдження (дистрибуції) того самого ринку товарів;
- змішані злиття (mixed merges) – об'єднання підприємств, які працюють на різних товарних ринках та на різних рівнях розповсюдження товарів.

Звідси робимо висновок, що в ЄС, подібно США, найпопулярнішою формою концентрації суб'єктів господарювання є злиття. Найбільш небезпечним для внутрішнього ринку Євросоюзу вважаються горизонтальні злиття, бо вони можуть суттєво знизити конкуренцію, особливо якщо ринок уже концентрований, а підприємства, що прагнуть злиття, є досить великими. У цьому випадку вони мають можливість установлювати економічно необґрунтовані ціни, контролювати випуск продукції, так само, як це робить монополіст, та з такими ж наслідками для споживача [89, с. 31-32].

Більш спірним визнається значення вертикальної концентрації. Фактично, це – одна із форм вертикальної інтеграції: підприємство може налагодити зв'язки з іншими, що мають інший рівень розповсюдження товарів, у довільний спосіб

(починаючи від укладання ексклюзивного договору та закінчуючи повною вертикальною інтеграцією).

Лише концентрація масштабу Євросоюзу (concentration with a Union/Community dimension) підлягає обов'язковій попередній нотифікації до Комісії (статті 4 Регламенту). Окрім цього, Комісія прийняла Регламент № 802/2004 щодо імплементації Регламенту 139/2004, у додатках до якого містяться форми звернень до Комісії ЄС [90, с. 125]. Число концентрацій як в межах кордону ЄС, так і транскордонних трансакцій зростає разом із лібералізацією торгівлі та інтеграцією ринків (рис 2.7). Політика їх регулювання дуже актуальна, тому що підтримка конкуренції необхідно для зростання конкурентоспроможності європейської промисловості, захисту споживачів від завищення цін.

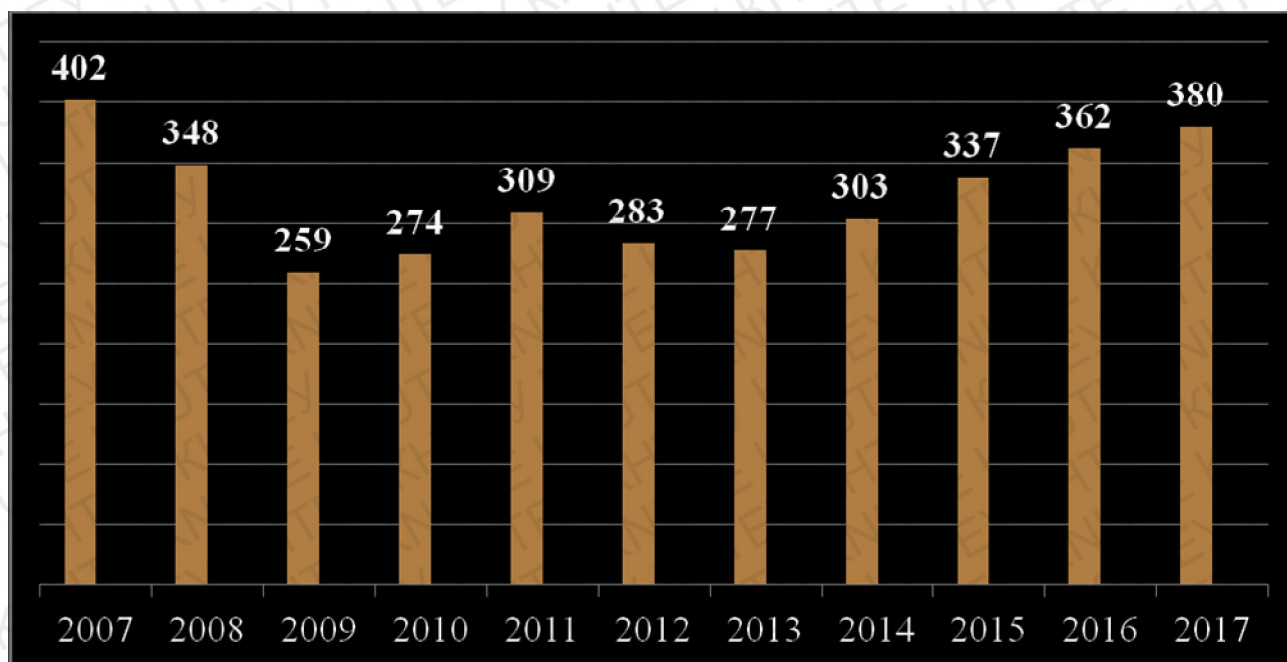

Рис.2.7. Кількість злиттів і поглинань масштабів ЄС у період з 2007-2017 рр.

Джерело: складено автором на основі [60, 62].

Очевидно, що кількість концентраційних процесів, здійснюваних суб'єктами підприємництва протягом останніх 10 років у масштабах ЄС-28 значно менша, ніж у аналогічній сфері в США. Це вмотивовано, суттєво меншими

теренами Співтовариства та неврахуванням нотифікованих злиттів/поглинань у національних конкурентних відомствах країн ЄС, що не досягли відповідного юрисдикційного масштабу. Масштаб Євросоюзу – це критерій для юрисдикції Комісії. Дія цих правил поширюється за межі території Євросоюзу, а Регламент застосовується до випадків концентрації підприємств, що не розташовані в Євросоюзі та не здійснюють там свою основну економічну діяльність. Якщо концентрація не досягає встановленого Регламентом 139/2004 фінансового розміру, а також у випадку, якщо всі учасники концентрації мають понад дві третини сукупного обігу в одній і тій самій державі-члені, то така концентрація нотифікується до національного конкурентного органу відповідно до внутрішніх норм конкурентного права держави-члена. Таким чином, виключається ситуація, коли учасники майбутньої концентрації мають звертатися за дозволом до Комісії ЄС або до національного конкурентного органу, принцип паралельного застосування (розгляду) не діє [91, с.245]. Також на числі операцій, що становлять наш науковий інтерес, відбилася економічна криза 2008-2009 років. Докризовий показник кількості концентрацій ЄС у 2017 році ще не була досягнений.

Процедура контролю за концентраційними угодами реалізується в кілька етапів. Перш ніж офіційно представити угоду на розгляд Комісії, її неформально обговорюють учасники і Генеральна дирекція з питань конкуренції. Попереднє обговорення надає процедурі гнучкість, так як дозволяє завчасно зібрати необхідну інформацію для прийняття релевантного рішення

За загальним правилом положення Регламенту 139/2004 поширюються на концентрацію підприємств, якщо:

- 1) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить більше 5 млрд євро, при цьому сукупний обіг у межах Євросоюзу кожного хоча б із двох учасників концентрації має перевищувати 250 млн. євро;
- 2) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить понад 2,5 млрд євро; при цьому у кожній з трьох держав-членів загальний сукупний обіг усіх учасників концентрації становить понад 100 млн. євро, а сукупний обіг кожного з щонайменше двох учасників концентрації перевищує 25 млн. євро (в

цих самих державах-членах) та сукупний обіг у межах Євросоюзу кожного з щонайменше двох учасників концентрації становить понад 100 млн. євро.

Незалежно від того, застосовується перше чи друге правило, вважається, що масштаб Євросоюзу не досягнуто, якщо кожне з відповідних підприємств реалізує більше 2/3 свого загального товарообігу в Євросоюзі в лише одній державі-члені. У липні 2007 р. Комісія видала Консолідоване юрисдикційне повідомлення (Consolidated Jurisdictional Notice), яке замінило чотири попередні повідомлення. Воно містить рекомендації щодо економічної калькуляції сукупного обігу, поняття повнофункціональних підприємств та інших питань, пов'язаних із контролем над концентрацією суб'єктів господарювання.

Регламент 139/2004 також уповноважує Комісію приймати рішення щодо накладення штрафів та періодичних штрафних платежів за порушення матеріальних норм, тобто за ненадсилання заяви на нотифікацію концентрації; реалізацію трансакції після повідомлення, але до рішення Комісії ЄС; здійснення концентрації, визнаної несумісною із внутрішнім ринком Євросоюзу. За невиконання рішень на підприємство-порушника накладається штраф у розмірі до 10% агрегованого обігу підприємства. За порушення процесуальних норм, тобто за ненадання або надання недостовірної інформації у нотифікації, запитах, підтвердженнях, порушення зобов'язань, надання некоректних фінансових документів на вимогу Комісії ЄС підприємство-порушник сплачує штраф у розмірі до 1% сукупного обігу. Періодичні штрафні платежі накладаються у розмірі, що не перевищує 5% середнього денного сукупного обігу підприємства або асоціації (об'єднання) підприємств за кожен день затримки надання інформації за запитом Комісії ЄС, за кожен день відкладання інспектування та за невиконання її рішень.

Угоди, що підлягають нотифікації, розглядаються комісією в два етапи. Необхідно відзначити, що терміни розгляду угод строго регламентовані. На першому, який триває 25 днів, досліджується вплив угоди на конкурентне середовище. По завершенні першого етапу має бути з'ясовано, чи можлива операція без спеціальних умов або лише при їх дотриманні. Зазвичай розгляд

справ завершується на першому етапі. Якщо ж є потреба в більш детальному розслідуванні, Комісія направляє угоду на другий етап розгляду, який триває ще 90 днів.

Відмітною рисою регламенту № 139/2004 є той факт, що напрочуд велике значення має економічний аналіз. Так, в зміст регламенту внесений спеціальний тест, згідно з яким вводиться заборона на операції по злиттю, що істотно підривають «чесну» конкуренцію.

Для оцінки ступеня монополізації галузі використовується раніше згаданий індекс Герфіндаля-Гіршмана. Необхідно відзначити, що крім ринкової частки оцінюється безліч інших чинників, особливо «поведінкових». Аналізується, наскільки різняться продукція компаній, що концентруються, чи є на релевантному ринку резервні виробничі потужності, чи існують ознаки того, що придбана фірма була двигуном конкуренції і так далі. Основною ціллю такого детального дослідження є максимально достовірне прогнозування наслідків заявленої учасниками трансакції: її впливу на конкуренцію, можливості появи бар'єрів входження на ринок для нових гравців, зростання ціни, скорочення варіативності товарів/послуг і зникнення стимулів до інноваційної діяльності.

У разі якщо порушень не виявлено, угода схвалюється Комісією. Якщо порушення ідентифіковані, і компанія не бере на себе зобов'язань щодо їх усунення, угода повинна бути табуїрована з метою захисту інтересів інших компаній галузі і покупців. Операція оцінюється як така, що може істотно підірвати ефективну конкуренцію, якщо вона створює можливість для нової фірми самостійно або спільно з іншими гравцями ринку піднімати ціни чи отримувати монопольний прибуток. Збільшення ринкової влади також може виражатися в зниженні обсягу випуску продукції, скорочення продуктової лінійки або погіршенні якості продукції і в зниженні кількості інновацій.

Європейська комісія може також схвалити операцію умовно. Якщо відомство прийшло до висновку, що «справедлива» конкуренція ставиться під загрозу, то заявники можуть взяти на себе зобов'язання вжити всіх необхідних заходів щодо усунення негативних наслідків. Наприклад, компанії можуть

зобов'язатися продати частину спільного бізнесу, реструктуризувати його або дозволити іншому гравцеві використовувати технології компанії. Тоді, в разі якщо Комісію це влаштовує, і вона вважає, що зобов'язання, взяті на себе компанією, збережуть конкуренцію на ринку, захищаючи інтереси покупців, вона видає умовний дозвіл на реалізацію угоди. Згодом комісія контролює чи виконуються компанією зобов'язання, і має право втрутитися, якщо цього не відбувається [92, с. 21-31].

Так, наприклад, у вересні 2012 р Європейська комісія схвалила придбання ЕМІ компанією Universal Music Group при строгому дотриманні умов. Компанія Universal зобов'язалася продати значну частину своїх активів, включаючи провідні музичні лейбли, яким належать права на продаж каталогів відомих виконавців. Злиття двох найбільших звукозаписних компаній не могло не привернути увагу Європейської комісії. Розслідування Комісії показало, що ця угода без продажу частки активів об'єдналася компанії створить загрозу конкуренції на території ЄС. Укрупнення компанії Universal дозволить їй підвищити ціни, а також створить бар'єри для входу на ринок інших компаній. Тоді компанія Universal, у відповідь на заперечення Комісії, прийняла рішення про продаж значної частини своїх активів, причому їх прибутковість становила дві третини від всієї частки прибутку компанії на території ЄС. Зрештою комісія прийшла до висновку, що конкуренція на ринку цифрової музики на території Співтовариства не ставиться під загрозу і угода не матиме негативних наслідків для споживачів.

Комісія також має право накладати заборону на концентраційні операції, що відбулися без нотифікації, після чого застосовувати заходи по відновленню ринкової ситуації, що передувала злиттю. Зазвичай, кількість заблокованих угод в ЄС становить менше 1% від числа всіх заявлених до Комісії трансакцій. Будь-яке рішення Комісії може бути оскаржене в суді першої інстанції з можливою апеляцією до Суду ЄС. Суд ЄС виконує роль арбітра в суперечках між Співтовариством і країнами-членами ЄС. Причому його рішення не можуть бути оскаржені і підлягають обов'язковому виконанню [93, с. 101–104].

Таким чином, необхідно відзначити, що в рамках Європейського Союзу був створений ефективний і жорстко регламентований інструмент, який регулює угоди укрупнення суб'єктів господарювання. Він забезпечує прозорість як системи контролю за концентраціями, так і бізнесу. Крім того, наднаціональний характер конкурентного права ЄС гарантує його ідентичне застосування на всій території Співтовариства і сприяє незалежності процесу прийняття рішень. В кінцевому рахунку, Комісії вдається підтримувати чесні звичаї конкуренції і запобігати появі монополій, блокуючи дуже невеликий відсоток угод

У ході оцінки дій у контексті концентрацій суб'єктів господарювання Європейська Комісія повинна брати до уваги:

1) необхідність підтримки і розвитку добросовісної конкуренції на території загального ринку, в тому числі з точки зору структури всіх відповідних ринків і реальної чи можливої конкуренції підприємствами, що знаходяться як в межах Співтовариства, так і поза ними.

2) положення відповідних підприємств на ринку і їх економічні і фінансові потужності, альтернативи, що є в розпорядженні постачальників і споживачів, будь-які законні чи інші бар'єри для входження на ринок, підтримки і тенденції зміни попиту відповідних товарів і послуг, інтереси посередників й кінцевих споживачів, а також технічний й економічний прогрес при умові, що це вигідно споживачеві і не створює конкуренції перешкод.

Аналіз відсоткового співвідношення кількості концентраційних процесів у межах Європейського Співтовариства за галузями економіки дає зовсім протилежну картину ринкових тенденцій, ніж у США. Одержана на основі офіційної статистики інформація, показала, що найбільша кількість злиттів та поглинань масштабів ЄС відбулася у сфері нерухомості – 18%. Велика доля аналогічних операцій суб'єктів господарювання припала на промисловість й телекомунікації включно з ІТ-технологіями – 15% та 14% відповідно. Тобто нарощення обсягів капіталу/виробництва компаніями у цій географічній області має іншу орієнтацію та тренди (рис.2.8).

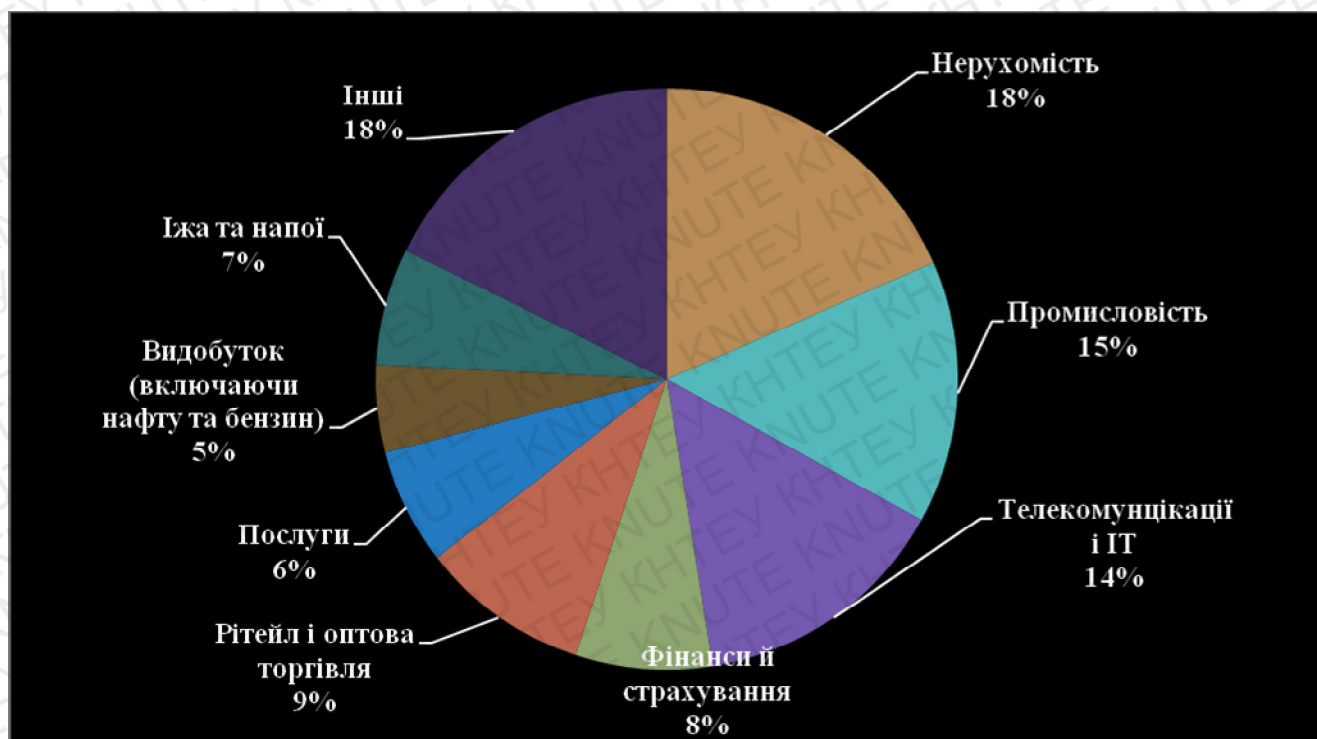

Рис. 2.8. Розподіл у відсотках злиттів та поглинань у економіці ЄС у 2017 році.

Джерело: складено автором на основі [60, 63].

Японський досвід антимонопольного контролю за концентрацією господарських структур має цінність в тому, що законами Японії заборонені певні механізми економічної концентрації (незалежно від настання можливих негативних наслідків), зокрема, заборонено сумісництво керівних посад в двох і більше конкуруючих фірмах.

Окремої уваги потребує дослідження відмінностей економічного інструментарію, яким користуються конкурентні відомства у ході реалізації покладених на них функцій у сфері контролю за процеси концентрації. Економічно значимі прояви ринкової концентрації ринкової влади виявляються у вигляді якісних і кількісних ознак. Кількісні виявляються у частині матеріальних та нематеріальних активів підприємства, масштабами виробництва, розміром підприємства (у всіх аспектах), фонді заробітної платні, прибутку від здійснених ринкових угод. Якісні характеристики ринкової концентрації вимірюються

абсолютними та відносними одиницями. Комплексний аналіз всього розмаїття кількісних показників (Індекс Герфіндаля-Гіршмана, коефіцієнт ринкової концентрації, індекс Лінда, коефіцієнт Холла-Тайдмана, ентропія ринкових часток, індекс Джині, дисперсія логарифмів ринкових часток, коефіцієнт відносної концентрації, коефіцієнт варіації), що характеризують стан ринкової концентрації (Додаток Б), дозволяє зробити такі висновки.

1. Всі наявні кількісні коефіцієнти базуються на двох основних значеннях: кількості підприємств-конкурентів в межах релевантного ринку та їх розміру ринкових часток у відсотковому співвідношенні.
2. Додатковим критерієм, що дає змогу більш глибоко оцінити ступінь концентрації ринку, є ознака нерівномірності розподілу ринкових часток між гравцями. Особливо це актуально на олігопольних ринках: у таких випадках перевагу мають відносні індекси концентрації.
3. Залежність абсолютних та відносних коефіцієнтів від ринкової концентрації буває або пропорційною, або обернено пропорційною.
4. Із і всіх наявних в арсеналі економічної науки показників ринкової концентрації тільки коефіцієнт Холла-Тайдмана враховує розмір активів (ранг) учасника ринку. Тому саме цей показник є найбільш актуальним для співставлення економічного та національного правового змісту дефініції «концентрації суб'єктів господарювання».

Таким чином, в основі будь-якої концентраційної угоди завжди лежать два головні показники: суб'єктний (що віддзеркалює кількісне співвідношення конкурентів на ринку) та реалізаційний (відображаючий ступінь ринкової активності конкурентів, що виявляється у рівні реалізованих ними товарів/послуг в межах релевантного ринку). У результаті ринкова концентрації являє собою кількісну виражену функцію від структури ринку, яка в залежності від способу її розрахунку більш-менш дає уявлення не тільки про кількісний стан структури ринку, але і про потенційні можливості його розвитку.

Найбільш повне розуміння картини фактичного стану рівня ринкової концентрації дають абсолютні сумарні індекси – Герфіндаля-Гіршмана та Холла-

Тайдмана. Але вони виявляються мало прикладними в умовах дефіциту інформації про стан ринкової структури. З них, перевагу варто надати останньому показнику з огляду на те, що в ньому враховується критерій ранговості підприємства, який передбачено в якості ознаки, що детермінує необхідність ініціації процедури нотифікації концентраційної угоди органами державного антимонопольного контролю.

Якісні характеристики не можуть мати кількісного вираження. Перш-за все, до них належать репутаційна складова, котра визначається впливом, авторитетністю, значимістю, стабільністю підприємства, функціонуючого в межах релевантного ринку протягом певного періоду часу, наявністю низьких трансакційних витрат, заснованих на довірі до даного підприємства, а також наявність особливих видів контролю над конкурентами, що обумовлює наявність в нього певних владних повноважень, дозволячих йому певною мірою (впритул до повного контролю) коригувати стратегії ринкової поведінки своїх прямих конкурентів та своїх ринкових контрагентів [94, с. 38-46].

Далі більш детально обговоримо специфіку використання кожного коефіцієнта та його трактування в різних країнах. Якщо в Україні юридично закріплений розрахунок коефіцієнту концентрації для 1, 3 або 5 суб'єктів господарювання, то світовий досвід антимонопольного регулювання засвідчує доцільність розрахунків коефіцієнта ринкової концентрації для 3, 4, 6, 8, 10, 25, 50 і навіть для 100 найбільших суб'єктів господарювання. У Франції зазначений показник розраховується для 4, 8, 20, 50 та 100 найбільших підприємств галузі; у Канаді, Німеччині, Англії – для 3, 6, 10, 20 найбільших підприємств. Ураховуючи недоліки застосування індексу концентрації, його зазвичай використовують як доповнення до інших економічних показників або кількість компаній підбирають таким чином, щоб об'єктивно відповідати структурі розподілу влади на ринку. Зокрема, в США CR_n також не використовується як основний показник. Замість нього в Америці використовують індекс Герфіндаля-Гіршмана, а в Європейському Союзі – індекс Лінда. В ряді країн ННІ (зокрема і в США) він

використовується як показник, що визначає необхідність отримання дозволу на злиття чи поглинання антимонопольної служби.

Повертаючись до практики застосування антимонопольного законодавства в США, варто звернути увагу, що там законодавство дещо по іншому трактує значення індексу ННІ: при значенні в $\text{ННІ} < 1000$ ринок є вільним від регулювання злиттів і поглинань; при рівні $\text{ННІ} > 1000$ в силу вступають контролюючі органи і необхідно отримувати дозвіл від урядових органів. А у випадку коли ННІ перевищує 1800 ринок вважається високо монополізованим і по кожному окремому такому випадку проводиться розслідування для прийняття рішення. Також для західних досліджень ринків широко використовують різні показники нерівномірності розподілу ринкових часток між учасниками ринку, зокрема, більш типово використання показника дисперсії логарифмів ринкових часток, ніж ентропії.

Дослідження практики роботи антимонопольних органів США, країн ЄС, Японії продемонструвало, що за кордоном законодавчо заборонена та концентрація господарських структур, яка має на меті або має наслідком обмеження конкуренції чи монополізацію ринку. Оскільки концентрація суб'єктів господарювання є явищем полігранними, то вже досить давно стало очевидним те, що держави можуть використовувати її як інструмент нарощення національного капіталу, створення так званих «national champions» для глобальних ринків та здобуття позитивних зрушень для соціуму [95, с. 42-46].

Вищеописаний підхід відбився у п'яти стандартах підтримки суспільно значущих концентрацій. У країнах-родоначальницях (Канаді та Великій Британії) вони іменуються «стандартами добробуту» – це правила, що визначають комплекс умов та механізмів порівняння негативних та позитивних наслідків реалізації концентраційної угоди. Їх можна згрупувати у п'ять видів:

а) ціновий стандарт (передбачає врахування ефективності як аргументу захисту концентрації лише в тому випадку, коли прогнозний рівень ринкової ціни після концентрації буде не вище того, який наявний на ринку зараз; але він не враховує

можливість покращення якості та розширення асортименту шляхом науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт);

б) стандарт споживчого надлишку (в цьому випадку концентрація можлива, коли в її результаті не виникне чистого зниження величини споживчого надлишку);

в) стандарт Хілсдауна (дозволяє скорочення споживчого надлишку за умови, що таке скорочення буде компенсоване за рахунок росту ефективності; але надмірна увага споживчим перевагам на противагу інтересам виробників може призвести до зниження стимулів підвищення ефективності виробництва та темпів економічного зростання).

г) стандарт повного надлишку (концентрація буде дозволена лише тоді, коли величина повного надлишку після концентрації буде більшою за його попередню величину; але існує безліч факторів, що можуть порушити рівність у будь-чій користь);

г) балансовий стандарт (існування безлічі факторів, котрі здатні порушити рівність як на користь споживачів, так і на користь виробників – виходячи з цього формується механізм оцінки концентрації капіталу; але визначення вагового коефіцієнта на практиці є дуже складним з огляду на суспільно-небезпечні ризики надання преференцій певним економічним агентам);

Тож, з вищесказаного, зрозуміло, що кожен зі стандартів добробуту має як свої переваги, так і свої недоліки. Таким чином, підбиваючи підсумки по проведеному вище аналізу різних стандартів добробуту, можемо зробити висновок, що єдиного ідеального і найбільш придатного для використання засобу оцінки припустимості концентрації не існує.

Отже, у цьому пункті нами було окреслено основні підходи провідних країн світу щодо регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання. Так, в США застосовують структуралістичний підхід до оцінки концентрації господарських структур. Антимонопольні органи США проявляють скептицизм у відношенні більшості аргументів щодо очікуваної від економічної концентрації ефективності, особливо у випадках, коли ці переваги можуть бути отримані іншим (відмінним від злиття) засобом. Антитрестовий департамент Міністерства

юстиції США та Федеральна торговельна комісія при оцінці наслідків концентрації господарських структур використовують чіткі якісні та кількісні критерії, які дозволяють готувати обґрунтовані рішення про погодження чи заборону злиття компаній [96].

Для антимонопольної політики країн ЄС характерним є застосування біхевіористичних підходів до оцінки заявленої концентрації. Конкурентне законодавство країн Західної Європи дозволяє, як виняток, здійснення концентрації господарських структур з антиконкурентними цілями при можливості отримання певних бенефітів й максимального нівелювання несприятливих наслідків трансакції шляхом взяття на себе ряду зобов'язань учасниками концентраційної угоди щодо та подальшого контролю Комісією за їх дотриманням.

Погоджуючи концентрацію господарських структур, Європейська комісія досліджує її не тільки формально – за змінами в структурі ринку ЄС – а й з урахуванням реальних економічних умов, впливу глобальної конкуренції. Вартою уваги є і японська система антимонопольного регулювання у цьому аспекті.

Тож, порівняльний аналіз антимонопольного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання у різних країнах світу дає змогу стверджувати про наявність ряду відмінностей у кожній з них починаючи кількістю відповідних спеціалізованих органів та закінчуючи підставами для заборони концентрації.

Цікавим є аналіз статистичних даних щодо цікавої нам сфери управління економічною конкуренцією у ЄС та США й порівняння отриманих результатів, що дає змогу зробити висновки стан їх національних економік та відповідні тренди по галузевих ринках.

Варто уваги й використання різного економічного інструментарію та відмінне трактування отриманих в ході його практичного застосування значень.

2.3. Вітчизняна практика контролю за процесами концентрації суб'єктів господарювання.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», одним із його завдань є контроль за концентрацією. Згідно із статтею 7 Закону, у сфері здійснення контролю за концентрацією, відповідний орган має такі повноваження:

- розглядати заяви і справи про надання дозволу, надання висновків, попередніх висновків стосовно концентрації,
- проводити дослідження за цими заявами і справами;
- приймати передбачені законодавством про захист економічної конкуренції розпорядження та рішення за заявами і справами про надання дозволу на концентрацію, надавати висновки, попередні висновки стосовно концентрації, висновки щодо кваліфікації дій відповідно до законодавства про захист економічної конкуренції;
- переглядати, перевіряти рішення, прийняті органами Антимонопольного комітету України в межах компетенції;
- дозволяти або забороняти концентрацію;
- при розгляді заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, проведенні перевірки та в інших передбачених законом випадках вимагати від суб'єктів господарювання, об'єднань, органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб і працівників, інших фізичних та юридичних осіб інформацію, в тому числі з обмеженим доступом;
- здійснювати інші повноваження, передбачені законодавством про захист економічної конкуренції.

Згідно із статтею 22 Закону України «Про захист економічної конкуренції», на меті контролю за концентраціями є запобігання:

- монополізації товарних ринків,

- зловживанню монопольним (домінуючим) становищем
- обмеженню конкуренції.

У національному законодавстві про захист економічної конкуренції передбачено, що концентрація може бути здійснена лише за умови попереднього одержання дозволу органів Антимонопольного комітету України, концентрація, яка потребує дозволу, забороняється до надання дозволу на її здійснення. До надання такого дозволу учасники концентрації зобов'язані утримуватися від дій, які можуть призвести до обмеження конкуренції та неможливості відновлення початкового стану. В Україні процеси концентрації відбуваються досить активно, що свідчить про поступовий відхід країни від світової економічної кризи та зростання конкурентоспроможності національного товаровиробника [97, с. 88]. Однією з особливостей концентрації суб'єктів господарювання в економіці України є створення у цілій низці галузей економіки фактично олігополістичної структури розподілу виробничих потужностей, а в окремих сферах і монополістичної (табл.2.2).

Таблиця 2.2

Структурні передумови конкуренції в економіці України за період 2007-2015 років, виражені у відсотках

Тип ринку	Роки								
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ринки з конкурентною структурою, %	53,1	56,7	54,3	48,3	49,8	49,2	45,7	47	42,7
ринки з ознаками домінування, %	14,4	12,0	22,6	30,7	27,6	25,9	29,9	25	30,8
ринки з жорсткою олігополією, %	25,8	25,6	16,6	12,5	15,4	17,7	16,9	16	16,7
ринки з чистою монополією, %	6,7	5,7	6,5	8,5	7,2	7,2	7,5	12	9,8

Джерело: складено автором на основі [99-106].

Говорячи про сучасний період, можна стверджувати, що останні десять років роки характеризувалися впливом різноспрямованих чинників на умови розвитку конкурентного середовища в економіці України [98, с. 210]. З одного боку, певна політична стабілізація на демократичних засадах та консолідація українського суспільства на основі євроінтеграційних прагнень щодо розвитку сучасної ринкової економіки, дерегуляцію та деолігархізацію господарського життя сприяли створенню передумов для розвитку конкурентних відносин на національних товарних ринках. З іншого – на конкурентному середовищі негативно позначилися збройна агресія проти України, наслідком якої, зокрема, стала втрата ряду економічно важливих українських територій на сході та півдні держави, девальвація національної валюти, скорочення споживчого попиту. Крім того, на трансформації товарних ринків у нашій державі, негативно позначилася загальносвітова тенденція до уповільнення темпів економічного зростання, пов'язана з невирішеністю проблеми усунення економічних диспропорцій, що спричинили світову фінансово-економічну кризу.

Для кращого розуміння вітчизняної практики досліджуваного питання було здійснено ретроспективний аналіз показників, що характеризують процеси концентрації на основі річних звітів АМКУ за період 2007-2017 років [99-106]. Фахівцями АМКУ розроблено ряд методик та інструкцій внутрішнього користування, завданням яких є впорядкування та узгодження окремих засобів оцінки концентрацій, побудови цілісного алгоритму аналізу та регулювання відповідних угод. У 2017 році Комітетом було розглянуто 666 заяви щодо надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання. Загальна картина динаміки кількості заяв на протязі зазначеного періоду виглядає наступним чином (рис. 2.9). З діаграми помітно, що незважаючи на підвищення порогів підвідомчості й зменшення числа заяв, які несуттєво впливають на вітчизняні ринки, що мало зменшити навантаження на ЦА АМКУ у цій сфері, кількість заяв на нотифікацію не зменшилась.

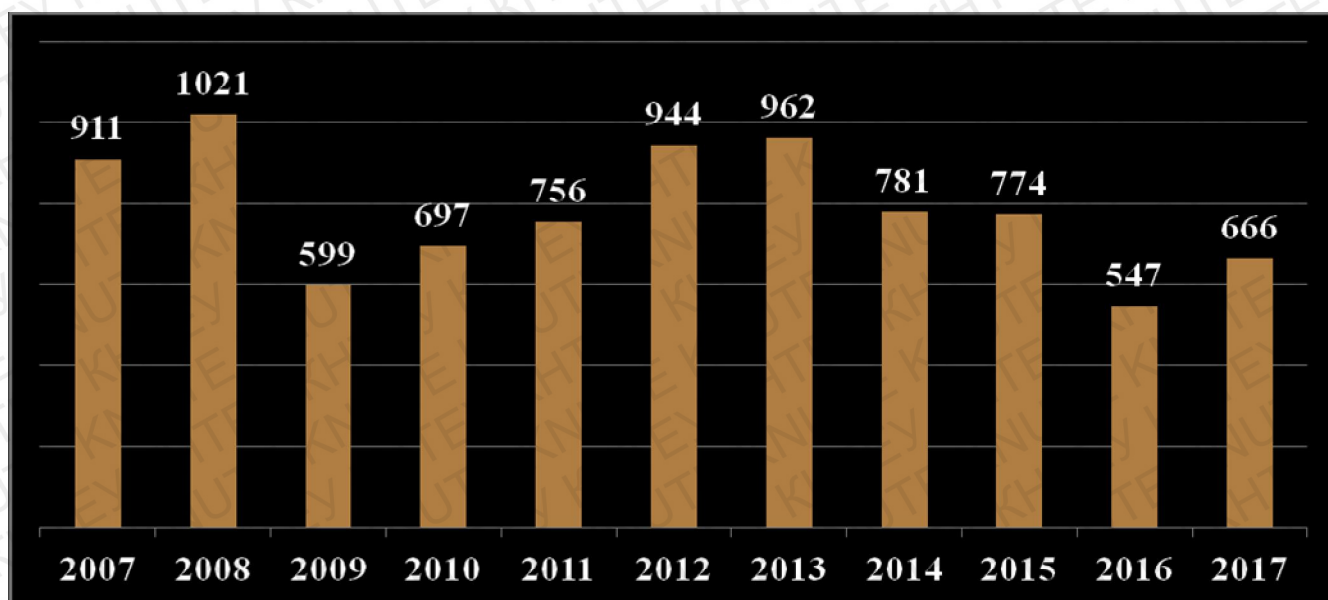

Рис.2.9. Кількість заяв про надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання, розглянутих АМКУ протягом 2007-2017 років.

Джерело: складено автором на основі [99-106].

При цьому більш ніж 65,9% заяв у 2017 році (439 заяв) надійшло від іноземних інвесторів або підприємств за їх участю. Частка таких заяв порівняно з 2016 роком зменшилась на 10,3 % (рис.2.10).

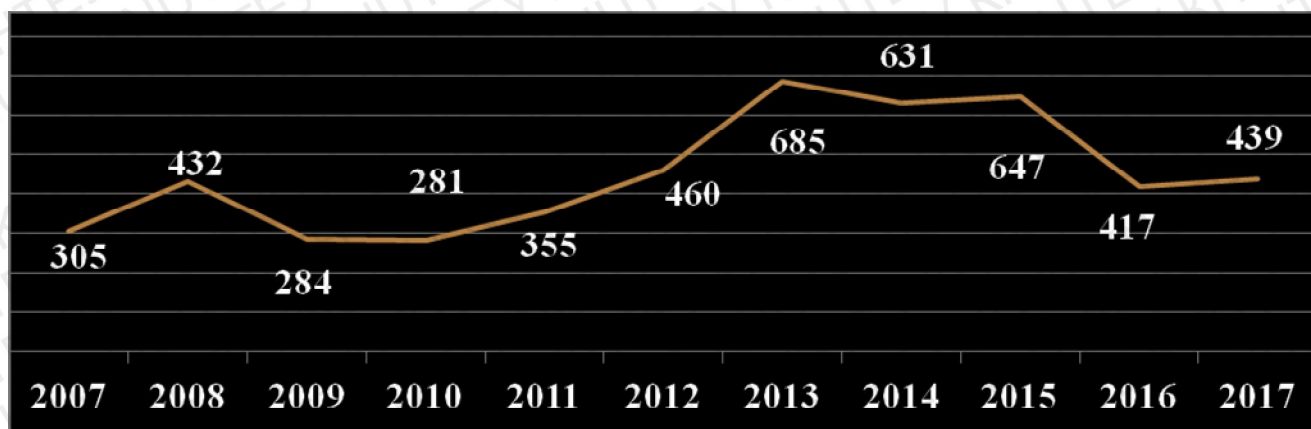

Рис. 2.10. Динаміка кількості розглянутих АМКУ в процесі контролю за концентрацією заяв іноземних суб'єктів господарювання та підприємств з іноземними інвестиціями протягом 2007 – 2017 років.

Джерело: складено автором на основі [99-106].

Протягом 2017 року Комітетом був наданий дозвіл щодо 602 операцій концентрації суб'єктів господарювання. У 64 випадках заяви були повернуті заявникам без розгляду або учасники концентрації відмовилися від її здійснення до прийняття рішення Комітетом. Повернення заяв без розгляду було обумовлено насамперед недостатністю інформації, що містилась в наданих матеріалах, а відмова від концентрації – ризиком її можливої заборони у зв'язку з негативними наслідками для конкуренції, виявленими під час розгляду відповідних заяв.

Для того, щоб порівняти вітчизняні тренди у виборі механізмів реалізації концентраційних угод із практикою Європейського Співтовариства та США, в котрих, зазвичай економічні агенти вдаються до інкорпорованої форми (у форматі злиттів та поглинань), наведемо нижче таблицю з інформацією щодо ранжування наданих Антимонопольним комітетом України у 2007–2017 роках дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за її класифікаційними підвидами (Додаток Г), інклюзивно із обома описаними раніше підходами до типологізації.

У відсотковому співвідношенні картина щодо найпоширеніших форм концентраційних угод виглядає наступним чином (рис 2.11):

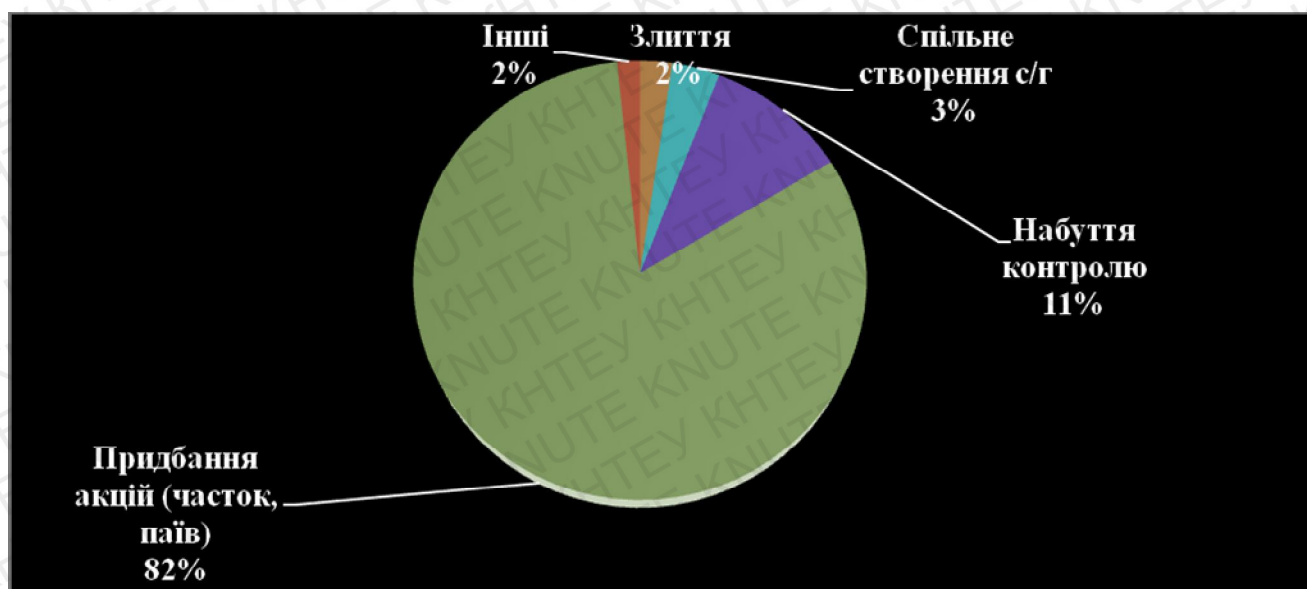

Рис.2.11. Розподіл наданих АМКУ дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за видами у процентному співвідношенні до їх загальної кількості за 2007-2017 роки.

Джерело: складено автором на основі [99-106].

З діаграми, очевидно, що в Україні у всі роки найбільш популярної формою практичного втілення в ділове життя таких трансакцій, було придбання акцій та набуття контролю. Кількість же злиттів у національній економіці мала тенденцію до скорочення, починаючи із 2012 року дотепер. Всього Комітетом за досліджений період було нотифіковано 6889 заяв на такі трансакції від суб'єктів господарювання, тобто в середньому близько 626 заяв на рік. У останньому звітному році ця цифра трохи менша від середнього значення, що пояснюється новими пороговими показниками та нестабільністю сучасної національної економіки. Але все ж, незважаючи на світову фінансову кризу, активність в сфері процесів концентрації суттєво не скорочується. Це говорить про подальшу необхідність більш глибокого аналізу питань пов'язаних із процесами концентрації суб'єктів господарювання в різноманітних формах. Найбільш поширеними видами концентрації суб'єктів господарювання, на які Комітет протягом 2017 року надав дозвіл, як і в попередні роки, були придбання акцій (часток, паїв) – 82% загальної кількості, набуття контролю в інших формах – 12% та спільне створення суб'єкта господарювання – 3%. Із загальної кількості розглянутих протягом 2017 року випадків надання дозволу на економічну концентрацію: у 586 випадках (75,7 %) її умови не містили загрози монополізації товарних ринків і не потребували поглибленого дослідження.

З метою запобігання монополізації, проведення складного поглибленого дослідження через можливість заборони концентрації протягом 2017 року ЦА Комітету було розглянуто 11 справ про концентрацію, за результатами яких надано дозволи. Органи Комітету звертали особливу увагу на випадки економічної концентрації за участю монопольних утворень. Так, протягом минулого року, з метою попередження монополізації ринків та/або усунення негативного впливу концентрацій суб'єктів господарювання на конкуренцію, дозволи на такі концентраційні угоди були обумовлені покладенням на ініціаторів певних зобов'язань, виконання яких усуватиме негативний вплив на конкуренцію.

Аналіз рішень органів Антимонопольного комітету України про заборону концентрацій економічних агентів показав, що підставами для відмови у погодженні економічної концентрації були наступними:

- монополізація ринку в результаті концентрації господарських структур (поява суб'єкта господарювання з ринковою часткою більше 35%);
- усунення потенційної конкуренції (відмова учасника (або учасників) концентрації від виходу на ринок в якості самостійного незалежного суб'єкта).

Разом з тим, відповідно до статті 25 Закону України «Про захист економічної конкуренції», Кабінет Міністрів України може дозволити концентрацію, на здійснення якої Комітет не надав дозволу, якщо позитивний ефект для суспільних інтересів зазначеної концентрації переважає негативні наслідки обмеження конкуренції. При цьому, Кабмін теж керується відповідними принципами, відповідно до яких дозвіл не може бути наданий, якщо обмеження конкуренції, зумовлені концентрацією не є необхідними для досягнення мети концентрації; становлять загрозу системі ринкової економіки.

Вивчення справ Антимонопольного комітету України щодо заборон концентрації господарських структур дозволило виявити наступні проблеми ефективної роботи досліджуваного антимонопольного механізму з метою запобігання ймовірних негативних соціально-економічних наслідків:

- відсутність розроблених конкретизованих аналітичних методів розгляду справ та заяв з економічної концентрації, які б дозволили достовірно встановлювати, коли певні види операцій можуть спричинити шкоду конкуренції;
- відсутність методик дослідження існування відносин контролю між самостійними в юридичному плані підприємцями;
- недоліки інформаційного забезпечення антимонопольного контролю за концентрацією господарських структур.

Важливим для відслідковування актуальних сучасних тенденцій на всіх вітчизняних ринках, з метою розуміння шляху розвитку української економіки та, за потреби, релевантного коригування чи суттєвої інтервенції з боку держави, є

аналіз концентраційних трансакцій, здійснених суб'єктами господарювання за останній досліджуваний рік (рис. 2.12).

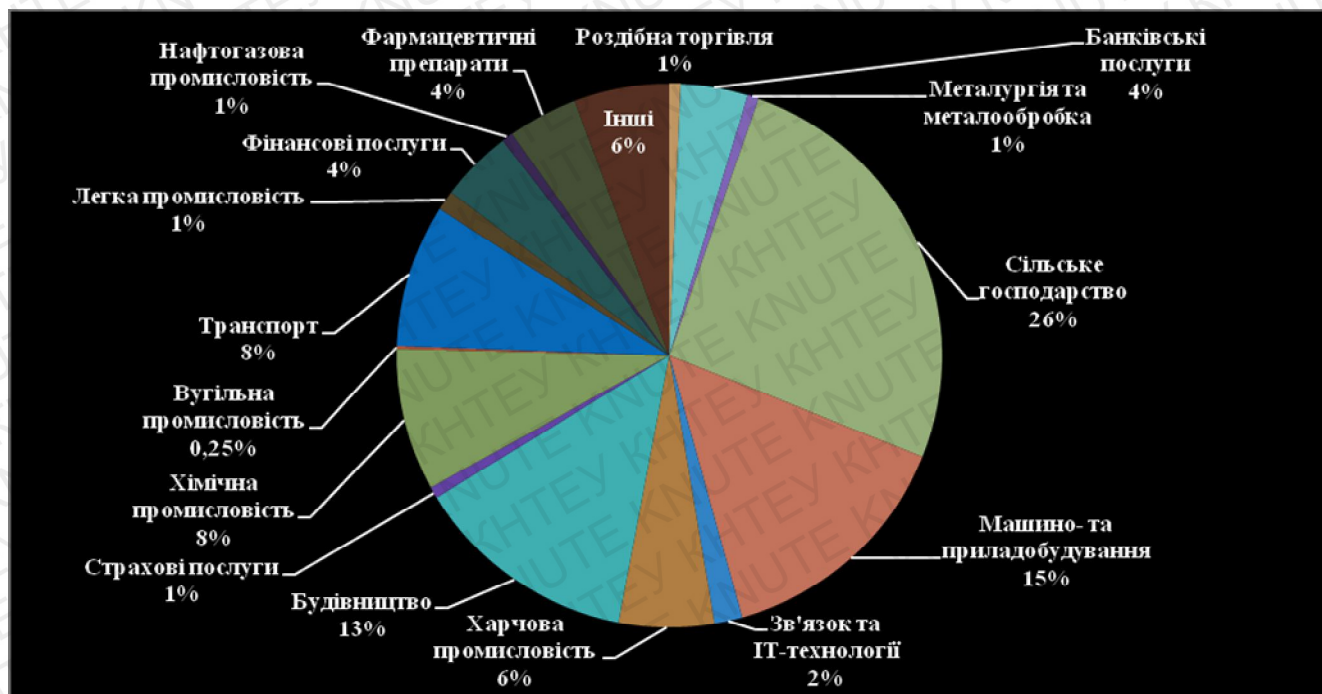

Рис. 2.12. Розподіл наданих АМКУ у 2017 році дозволів на концентрацію суб'єктів господарювання за ринками.

Джерело: складено автором на основі [99-106].

Зі складеної за статистичними даними діаграми, можна дійти до висновку, що найбільша кількість концентраційних угод відбулась у 2017 році на агроринках: 26% всіх концентраційних угод того періоду. Другий та третій показник, відповідно, продемонстрували машино- та приладобудування й будівництво: 15% та 13%. Ці результати кардинально відрізняються від тих, котрі ми спостерігали, аналізуючи сферу злиттів та поглинань в ЄС та США.

Чому ж найбільша кількість трансакцій щодо укрупнення компаній відбувалося саме в агробізнесі? Відповідь проста – це поширене явище в країнах, де ринкова економіка тільки формується, ринки функціонують недосконало, наявні дисбаланси та «провали ринку», не створено відповідного інституційного й нормативно-правового забезпечення для їх ефективного функціонування. Так, сільськогосподарська земля в Україні є занадто дешевою, не існує легального,

розвинутого ринку земель цієї категорії. У цій ситуації для агрохолдингів відсутні проблеми з дешевою орендою чи купівлею значної кількості землі, і, фактично, сільськогосподарські угіддя є не лімітованим виробничим ресурсом. А перед заявленим українським Урядом урегулюванням «земельних» питань у найближчий час, латифундисти прагнуть зосередити в своїх руках як найбільшу кількість землі. Це є полярним явищем щодо розвинених світових економік, які ми досліджували, в яких найчастіше концентруються компанії, що спеціалізуються на високих технологіях, нерухомості, фінансах тощо.

Окремої уваги в цьому пункті заслуговують узгоджені дії як важлива поширена на теренах України форма партнерської концентрації суб'єктів господарювання. У 2017 році органами АМКУ було розглянуто 57 заяв щодо отримання дозволу на здійснення компаніями-заявниками узгоджених дій (рис. 2.13). У 55 випадках, з огляду на відсутність загроз щодо монополізації ринків, дозвіл було надано без встановлення для заявників додаткових зобов'язань задля реалізації угоди.

Рис. 2.13. Динаміка кількості розглянутих АМКУ заяв в процесі контролю за узгодженими діями суб'єктів господарювання 2007-2017 роках.

Джерело: складено автором на основі [99-106].

У 2017 році було розглянуто 3 справи щодо надання дозволу на здійснення узгоджених дій суб'єктами підприємництва, адже існували передумови заборони таких трансакцій чи необхідним був поглиблений економічний аналіз. В одному кейсі АМКУ супроводив нотифікацію узгоджених дій покладенням ряду зобов'язань, направлених на мінімізацію можливого спотворення ринкової конкуренції.

Досвід, напрацьований органами Антимонопольного комітету України в процесі контролю за концентрацією господарських структур, засвідчив, що механізм запобігання монополізації ринків містить певні вади. Одна з основних невирішених проблем ефективного функціонування цього механізму – відсутність чітких підстав заборони концентрації. Відповідні нормативні акти Кабінету Міністрів України та Антимонопольного комітету України детально регламентують, які документи учасники концентрації повинні надати в антимонопольні органи для отримання дозволу на такі трансакції компаній, проте, жодної згадки про те, яким чином аналізувати ці документи і в яких випадках накладати вето на ту чи іншу концентрацію, в цих актах не зазначається. Вирішення цієї проблеми має особливе значення, оскільки за суттєвого обмеження конкуренції чи монополізації ринку до її учасників можуть бути застосовані заходи примусової деконцентрації або штрафні санкції. Отже, якщо підприємці будуть нести відповідальність за порушення туманних положень нормативно-правових актів, а також необґрунтовано позбавляться права на об'єктивні процеси об'єднання, то в діяльності антимонопольних органів будуть порушені фундаментальні принципи неупередженості та справедливості.

Факторами, що стимулюють процеси концентрації є [107]:

- внутрішні (наявність тимчасових вільних ресурсів; забезпечення зростання підприємства; усунення неефективності);
- зовнішні (зміни у державній політиці; активізація діяльності ТНК);
- фінансові синергії (економія при одержанні фінансових ресурсів; створення податкових щитів);

- операційні синергії (збільшення розмірів ринкової ніші; економія організаційних витрат).

Динамічні зміни процесу концентрації господарських структур призводять до необхідності постійного оновлення системи інструментів аналізу і регулювання концентрації, а отже, – потребують оновлення і удосконалення [108, с. 225– 231]. Сьогодні виникає об'єктивна і нагальна потреба формування єдиного підходу, цілісної і прозорої системи заходів держави щодо контролю процесів концентрації суб'єктів господарювання. Ця необхідність загострюється внаслідок потреби формування цивілізованих відносин між державою та бізнесом.

Регулювання процесів економічної концентрації є однією із важливих складових формування чіткої транспарентної системи засобів взаємодії між бізнесом і владою. Формалізація взаємин учасників концентрації та суб'єктів регулювання цих процесів дозволить забезпечити ефективне використання позитивного потенціалу концентрації з одного боку, та уникнути суперечностей між бізнесом і владою з іншого [109, с. 82-87].

Найголовнішим є формування загальної філософії такого регулювання, визначення системи принципів, методів та механізмів реалізації, які забезпечать найповніший аналіз реальних та потенційних ефектів від концентрації, оцінених широким колом фахівців, виходячи з єдиної критеріальної шкали. Загалом спостерігається позитивна практика подолання адміністративних бар'єрів, особлива увага приділяється випадкам економічної концентрації за участю монопольних утворень.

Ще одним з позитивних аспектів розвитку конкурентних відносин є набуття Україною з грудня 2011 року статусу постійного спостерігача в роботі Комітету Організації економічного співробітництва та розвитку з конкуренції. ОЕСР – це так званий «клуб багатих країн», які поділяють ідеї демократії та принципи ринкової економіки [110, с. 5]. Організація надає й сьогодні АМКУ потужну експертну підтримку, проводить огляди законодавства та політики, спрямовані на захист чесної конкуренції, що дозволяє реформувати та підсилувати систему конкурентного права, зокрема і в частині концентрацій суб'єктів господарювання.

Певна частина трансформації чинної системи у цій сфері є обов'язковою відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС і виконується в рамках Компоненту 1 проекту технічної допомоги Європейської Комісії – Twinning.

Перший його етап тривав до 2017 року й був присвячений саме питанням контролю за концентраціями. Антимонопольному Комітету України було надано рекомендації щодо горизонтальних концентрацій, процедури подання заяв, підрахунку обігу, різних процедурних аспектів, спрощеної процедури нотифікації та відкритого доступу до остаточних рішень зі збереженням певного рівня конфіденційності. Як бачимо, експертна допомога виявилась своєчасною у період ряду інституційних змін соціально-політичної ситуації в країні та вилилась у прогресивні метаморфози вітчизняного законодавства у сфері захисту економічної конкуренції в цьому контексті [111, с. 16].

Отже, актуальний стан економічного розвитку детермінує тенденції до формування висококонцентрованих структур, що зумовлює необхідність активізації державної підтримки, здійснення комплексу заходів щодо вдосконалення антимонопольного регулювання організаційних процесів, котрі сприятимуть стимулюванню концентрації..

Висновки до Розділу 2.

1. Як і в більшості світових юрисдикцій в Україні функціонує система державного антимонопольного регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання. Моніторинг та превентивний контроль за дотриманням вимог чинного конкурентного законодавства суб'єктами господарювання, що беруть участь у зазначених процесах, здійснюється шляхом реалізації певних процедур.
2. Головним органом, що реалізує контроль концентраційних процесів в Україні з метою запобігання монополізації ринків та суттєвого обмеження конкуренції на них, є Антимонопольний комітет України.

3. Було висвітлено процес еволюції українського законодавства у сфері регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання, його ключові етапи та нормативні акти.
4. Описано суб'єктний склад; основні процедурні аспекти нотифікації заявниками у конкурентному відомстві бажаної для них трансакції, що перевищує порогові підвідомчості; альтернативи рішення АМКУ щодо заяви та можливість його перегляду в Кабміні й систему державного контролю, здійснювану АМКУ у цілому. Окремо детально окреслено останні суттєві зміни в профільному законодавстві.
5. Епоха інтернаціоналізації та економічна інтеграція сприяють зростанню числа досліджуваних ринкових явищ та ведуть до загальносвітової тенденції укрупнення бізнесу.
6. Системи державного контролю за процесами концентрації у різних країнах мають суттєві відмінності у структурі компетентних органів, економічному інструментарії, підходах до класифікацій концентрацій, нормативно-правовій базі та у самих концепціях конкурентно-антимонопольної політики.
7. Описано основні світові підходи провідних країн світу щодо регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання – США, ЄС та Японії. Досліджено найважливіші статистичні показники у цій сфері (кількість трансакцій та концентрації у розрізі ринків), зроблено релевантні висновки.
8. Окремої уваги заслуговує напрацьований провідними експертами економічний інструментарій дослідження ринкової концентрації, наявні її індекси, їх особливості, переваги та недоліки, а також широта використання у тих чи інших моделях державного регулювання при здійсненні економічного аналізу.
9. З огляду на двоїсту природу процесів концентрації існує інструментарій порівняльної оцінки позитивних та негативних угод таких трансакцій економічних агентів у вигляді п'яти стандартів добробуту (цінового, споживчого надлишку, Хілсдаунського, повного надлишку, балансового).
10. Однією з особливостей концентрації суб'єктів господарювання в економіці України є створення у цілій низці галузей економіки фактично олігополістичної

структури розподілу виробничих потужностей, а в окремих сферах і монополістичної.

11. Наведено та проаналізовано основні статистичні показники діяльності вітчизняного конкурентного відомства у цій сфері (кількість заяв про нотифікацію, розглянутих АМКУ протягом 2007-2017 рр.; динаміку участі в них іноземних економічних агентів; розподіл концентрацій за механізмами реалізації угоди та розподіл наданих дозволів за ринками).

12. Окремої уваги заслуговують узгоджені дії як важлива поширена на теренах України форма партнерської концентрації суб'єктів господарювання, ретроспективний аналіз яких теж було здійснено.

13. Регулювання процесів економічної концентрації є однією із важливих складових формування чіткої, прозорої системи засобів взаємодії між бізнесом і владою.

14. Досвід, напрацьований органами Антимонопольного комітету України в процесі контролю за концентрацією господарських структур, засвідчив, що діючий механізм містить певні вади.

РОЗДІЛ 3

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНТРОЛЮ ЗА ПРОЦЕСАМИ КОНЦЕНТРАЦІЇ В УКРАЇНІ.

3.1. Гармонізація вітчизняної нормативно-інституційної бази державного регулювання концентрації зі стандартами ЄС.

Антимонопольно-конкурентна політика вже досить давно *de jure* є помітним компонентом економічних зв'язків між державами, адже угоди, присвячені питанням конкуренції, уклалися у багатьох інтеграційних організаціях. Процеси інтернаціоналізації, інтеграції, лібералізації та ліквідації бар'єрів торгівлі нині є сучасними трендами більшості систем економічних відносин між країнами. Але слід акцентувати, що процес лібералізації не варто плутати із процесом дерегуляції. Деретуляція орієнтована на обмеження ролі державного втручання, у той час як лібералізація має на меті формування недискриміційного режиму за дотриманням конкурентного середовища. На сьогоднішній день у конкурентних політиках світових держав не спостерігається процес дерегулювання, що на відміну від процесів лібералізації, що призводить до інтенсифікації екзо- та ендоконкуренції. Саме такий лібералізований підхід може створити ефективне конкурентне середовища для реалізації релевантних тенденцій сьогодення.

Оскільки в ході глобалізації світової економіки інтенсифікуються міжнародні злиття і поглинання, то в цьому випадку необхідне схвалення угод конкурентними відомствами обох країн, в яких працюють компанії. Практика підтверджує, що відмінності у національному конкурентному праві держав призводять до певних труднощів при розгляді подібних питань. Тому існує необхідність уніфікації законодавства в сфері конкуренції. Підсумовуючи слід наголосити на важливій та зростаючій ролі інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, в умовах глобалізованого торговельного світу [112, с. 24].

У системі координат актуальних умов глобалізованої торгівлі спостерігається конвергенція національних правових конкурентних середовищ за

допомогою укладання міжнародних угод та включення до них спеціальних «клаузул» щодо регулювання конкуренції.

Конкурентне право України є одним з найбільш наближених до європейського інституту господарського законодавства. Його генезис і еволюція пов'язані із реалізацією фундаментальних реформ в економічній системі України, визнанням і підтриманням принципів економічної свободи, приватної власності та конкуренції у всіх сферах активності нашої країни, що розпочалися на початку 1990-х років ХХ століття.

Необхідність зміни існуючих підходів до здійснення контролю за концентраціями зумовлюється також і необхідністю імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [113, с. 645]. Зокрема необхідно захиститися від недобросовісної конкуренції; сповна реалізувати чотири свободи – вільного руху товарів, капіталу, робочої сили і послуг; отримати фінансову допомогу від структурних фондів; за рахунок чисельних європейських програм активізувати інноваційну діяльність; підняти рівень зайнятості; збільшити інвестиційну привабливість регіонів тощо.

Протягом свого існування конкурентне законодавство перманентно модифікується під впливом економічних і соціальних трансформацій у країні. Укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС не завершило цей процес, а лише надало йому нового імпульсу, оскільки Угода передбачає «формування особливих відносин з країною-не членом, яка зобов'язана, принаймні в певних межах, брати участь у системі [Союзу]».

У країнах-членах ЄС конкурентне законодавство вже давно розроблене та постійно оновлюється відповідно до вимог сучасного ринку. Розвиток процесів державного контролю за концентраціями відбувається в напрямку зближення та уніфікації правових норм. Угода про Асоціацію між Україною та ЄС є великим економічним проектом: вступ України до ЄС гарантуватиме належну реалізацію національного законодавства і дасть змогу скористатися багатьма перевагами членства. ЄС та Україна зобов'язуються реалізувати ефективну антимонопольно-

конкурентну політику шляхом вдосконалення відповідного законодавства через релевантні інститути. Порушення конкурентного законодавства, наприклад, у вигляді антиконкурентних узгоджені дії, зловживання домінуючим становищем, ненотифікованих концентраційних угод, що обмежують конкуренцію, негативно впливають на торгівлю між сторонами. Саме тому, на думку європейських колег, норми законодавчих актів, що стосуються сфери конкуренції повинні превалювати над положеннями інших законів.

Основні нормативні акти, що регулюють процеси економічної концентрації суб'єктів господарювання в Україні мають деякі прогалини та невідповідності зі стандартами Європейського Союзу в різних аспектах: починаючи недоліками надання «попередніх висновків» та закінчуючи складними процедурами регулювання.

Тенденції конкурентної політики у Євросоюзі перебувають у полі постійної уваги українських законотворців та Антимонопольного комітету України, адже адаптація вітчизняного антимонопольного законодавства з європейським належить до числа стратегічних пріоритетів нашої держави. Реформування чинного конкурентного законодавства України має здійснюватися на загальних принципах наближення до законодавства ЄС, а саме: прозорості та колегіальності прийняття рішень; аналітичному обґрунтуванні запропонованих змін; верховенстві норм міжнародного права; урахуванні сучасного стану національної економіки; динамічності та гнучкості механізму адаптації законодавства України до законодавства ЄС [114]. Зокрема, Угода України з ЄС у заданій системі координат, передбачає обмін інформацією у сфері економічної конкуренції, можливість співробітництва щодо правозастосування. З 1 липня 2016 розпочалась реалізація Проекту ЄС Twinning UA/49 «Підтримка інституційної спроможності Антимонопольного комітету України з проведення досліджень ринків та ефективності застосування конкурентного законодавства з метою наближення до стандартів ЄС». Twinning – це інструмент Європейського Союзу з інституційної співпраці між органами державного управління країн-членів ЄС та країн-реципієнтів допомоги.

Головними цілями Twinning є:

- ✓ наближення національного законодавства в сфері економічної конкуренції до стандартів ЄС згідно із Угодою про асоціацію з ЄС;
- ✓ посилення інституційної спроможності та потенціалу Антимонопольного комітету України з метою ефективності правозастосування конкурентного законодавства та здійснення досліджень ринків задля сприяння розвитку добросовісної конкуренції у важливих галузях національної економіки.

Його практичне втілення в життя відбувається шляхом підтримки конкурентних відомств країн-членів ЄС (Німеччини та Литви) за п'ятьма основними векторами:

1. Адаптація конкурентного законодавства до європейських стандартів;
2. Узгодження процесу контролю за концентраціями із стандартами ЄС;
3. Удосконалення Комітетом правозастосування конкурентного законодавства;
4. Здійснення дослідження ринків у обраних секторах та розвиток адвокатування конкуренції;
5. Посилення інституційних можливостей Комітету з метою імплементації реформ конкурентної політики.

Цей проект допоможе Україні гармонізувати правозастосування та адвокатування конкуренції із європейськими стандартами методом тісної співпраці національного конкурентного відомства з відповідними аналогами країн-членів Європейського Співтовариства (він триватиме до 01.02. 2019 року).

Як бачимо, що одним із ключових напрямків Проекту є узгодження процесу контролю за концентраціями із досвідом правозастосування в ЄС. Воно включає вдосконалення законодавства щодо концентрації суб'єктів господарювання в Україні, а також навчання працівників для того, щоб правила та процедури, які застосовуються, були повністю релевантні практиці Європейського Союзу.

До того ж, більша транспарентність функціонування АМКУ в частині регулювання концентрацій суб'єктів господарювання та застосування санкцій формує більш зрозуміле та передбачуване бізнес-середовище. Це архіважливо, з огляду на потребу поліпшення інвестиційного клімату в країні. Європейський

ринок є одним з найпотужніших у світовій економіці і тому конкурування вітчизняних товарів на ньому є нагальним питанням.

Основні прогалини, які мають бути усунені в процесі імплементації Угоди про асоціацію, варто поділити на вдосконалення норм матеріального та процесуального права. Ключові вимоги щодо адаптації та імплементації правил конкуренції ЄС у конкурентне законодавство України, на думку К. Смирнової, можна згрупувати відповідно до сфери правового регулювання на: правовий режим антиконкурентних узгоджених дій, контроль за концентрацією, діяльність державних монополій та державну допомогу [115, с. 35]. Саме з цих позицій слід аналізувати сучасний стан розвитку конкурентного законодавства України.

Україна взяла на себе зобов'язання імплемувати частину Регламенту Ради ЄС 139/2004, у якій ідеться про злиття та поглинання, що підлягають контролю на наднаціональному рівні ЄС, а не національними конкурентними відомствами країн-членів. Вочевидь, ці норми можуть бути адаптовані до українського законодавства лише після значущих трансформацій. Можливе рішення – встановлення попереднього контролю за концентрацією суб'єктів господарювання залежно від чистої виручки від продажу товарів та послуг, тобто без ПДВ та податків з обороту, без урахування інших критеріїв, та дозвіл на врахування частини обороту компанії при продажу частини бізнесу [116].

Практика АМК України на підставі статей 22 та 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції» значно відрізнялася від практики Єврокомісії щодо контролю за концентраціями. В Європі критерієм для визначення юрисдикції Регламенту ЄС про злиття є обіг принаймні двох учасників у масштабах внутрішнього ринку. Поширення юрисдикції українських правил контролю на значну кількість міжнародних трансакцій, за відсутності суттєвого зв'язку безпосередніх учасників концентрації із національним ринком, скептично сприймалося як практиками, так і міжнародними організаціями, зокрема ОЕСР.

Положеннями статті 256 Угоди про асоціацію передбачено, зокрема, необхідність імплементації статей 1 та 5(1–2) Регламенту Ради (ЄС) № 139/2004 від 20 січня 2004 року про контроль за концентрацією суб'єктів господарювання

та реалізацію положень пункту 73 Плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності й спрощення регуляторної бази, що передбачає перегляд системи вартісних показників, за досягнення яких необхідно отримувати дозвіл Антимонопольного комітету України на концентрацію, зокрема й у частині збільшення їх значень та врахування впливу концентрації на конкуренцію в Україні. Ця вимога була вдало втілена в життя національним конкурентним відомством у 2016 році, як описано в Розділі 2, що дозволило дещо зменшити навантаження на Центральний Апарат АМКУ у контексті зменшення малозначимих для конкуренції трансакцій, особливо за участю іноземних суб'єктів господарювання.

У той же час, зміни до Закону скасували вимогу, згідно якої отримання дозволу на концентрацію вимагалось при перевищенні 35 % на задіяному ринку, та з 18 травня 2016 року цей критерій більше застосовуватися. Це обумовлено тим, що країни ЄС-28 встановлюють вказані обмеження в розмірі не менше 50% від частки товарного ринку. Таким чином, під вплив даної норми потрапляють практично усі середні та крупні компанії України. Конкурентне законодавство в країнах Євросоюзу вже давно не є перешкодою для створення крупних компаній. Злиття декількох компаній із різних країн ЄС, як правило, не веде до створення монополій, як це трапилось би при злитті двох крупних корпорацій в рамках національного ринку.

У більшості розвинених країн визначення монопольного положення суб'єкта господарювання на відповідному товарному ринку здійснюється тільки на підставі сукупності факторів, кожний із яких, взятий окремо, не може бути визначальним, а саме: розмір частки суб'єктів господарювання на ринку товару; наявність можливості для входу інших суб'єктів господарювання на ринок товару чи його розширення; соціальні, економічні, екологічні та інші наслідки діяльності суб'єктів господарювання [117, с. 67].

Також в рамках адаптації антимонопольного регулювання у цій сфері із практикою Євросоюзу, було зменшено обсяг запитуваної інформації та кількість документів, що були нерелевантними для розгляду заяви; визначено вимоги до

заяви, що подається за спрощеною процедурою; змінено підхід до економічного обґрунтування, яке надається в рамках розгляду заяви за загальною процедурою; впроваджено процедуру консультації за клопотанням учасників концентрацій. Так, у 2016 р. проведено близько 500 консультацій із заявниками в телефонному режимі та під час робочих зустрічей з державними уповноваженими Комітету, а аналогічні заходи пролонгують ся й досі.

Враховуючи все вищесказане, можна стверджувати, що євроінтеграційний курс є невід'ємною складовою частиною демократичних та економічних реформ, які відбуваються в нашій державі. В аналізованій сфері європейсько-українських взаємовідносин існує нагальна потреба не тільки оперативної, а й ефективної імплементації антимонопольного законодавства ЄС. Водночас, її не потрібно розглядати як просте механічне перенесення європейських норм в український контекст. Необхідно не тільки прийняти необхідні закони та нормативні акти, створити відповідні організаційні структури, але й сформувати ефективний механізм виконання правил конкуренції, що ґрунтуватиметься на юридичних нормах конкурентного права і, водночас, буде відособленим від політичного втручання. Реалізація цих змін допоможе трансформувати АМКУ в сучасне європейське конкурентне відомство, посилити його інституційну спроможність та реформувати процедуру контролю за економічними концентраціями відповідно до кращих світових зразків, з метою зменшення надмірного тиску на бізнес та здійснення ефективного контролю над ринками.

3.2. Удосконалення антимонопольного контролю процесів концентрації на основі використання світового досвіду.

У ході написання випускної кваліфікаційної роботи, аналізуючи сучасний стан українського антимонопольного регулювання та нормативно-правової бази у сфері економічної конкуренції, ми дійшли до висновку, що в цілому вони мають досить високу якість та широкий спектр компетенцій. Але, незважаючи на це, все-таки, спостерігаються певні дисбаланси у чинній системі контролю, зокрема в

частині повноважень та практик конкурентного відомства щодо регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання.

Свідченням цьому є, по-перше, недосконала нормативно-правова та методико-інструкційна база регулювання концентрації, по-друге, – суперечлива динаміка рівня концентрації в економіці [118, с. 136].

Натепер товарні ринки в Україні схильні до укрупнення досить інтенсивними темпами, в той час як у світовій економіці, навпаки, відбувається швидкий розвиток сфери середнього та малого бізнесу. Рівень концентрації окремих релевантних ринків в Україні має тенденцію до зниження, тоді як ступінь концентрації, розрахований у межах всієї економіки, зростає.

Особливо чітко ця тенденція прослідковується у процесі аналізу рівня ринкової концентрації з урахуванням відносин контролю. Велика кількість прибуткових українських активів уже зосереджена (і ця тенденція посилюється) під контролем найбільших вітчизняних бізнес-груп, таких як «Систем Кепітел Менеджмент» (СКМ), «Інтерпайп», «Приват», «Укрпромінвест», «УкрСиб» та ін. При цьому, в українському законодавстві навіть відсутнє чітке визначення дефініції «фінансово-промислова група», що є напрочуд важливим нюансом, з огляду на необхідність правильної ідентифікації відносин контролю при нотифікації концентрації угоди економічними агентами у АМКУ.

Аналіз особливостей корпоративної побудови інших вітчизняних фінансово-промислових груп дає змогу дійти висновку про те, що не всі з них намагаються побудувати чітку структуру на чолі з головною (керуючою) компанією. Найбільші вітчизняні ФПГ часто обходяться без чітко вибудованої організаційної вертикалі, ведення консолідованої фінансової звітності та інших атрибутів упорядкованої моделі бізнесу. Починаючи з 2003 року, спостерігається намагання українських ФПГ наблизити свої прийоми та стандарти ведення бізнесу до світових, причому перехід до цивілізованих форм ведення бізнесу здійснюється доволі демонстративно. Український капітал, що вийшов на світові ринки, прагнув позбутися тіньового минулого і перейти до нової ролі визнаних світових суб'єктів. Протягом останніх років українські ФПГ продовжували

структурувати бізнес, позбавляючись непрофільних активів та нарощуючи їх у традиційних секторах діяльності. Аналізуючи особливості національних ФПГ, ми дійшли до висновку, що всі вони мають ряд спільних характерних сутнісних рис, посилаючись на які і має відбуватися інтерпретацію терміну «фінансово-промислова група», зокрема, варто акцентувати увагу на наступних [23, с. 24-27]:

- об'єднання підприємств різних галузей і сфер народного господарства, пов'язаних технологічно і капіталом, їх функціонування направлене на досягнення конкурентних переваг на основі підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності продукції, розширення ринків збуту;
- функціонування групи підприємств як єдиного господарського комплексу і їх організаційна та економічна єдність;
- акумулювання значних за обсягами фінансових ресурсів з метою розв'язання суперечностей між потребою у нагромадженні капіталу та обмеженістю обсягів індивідуальних капіталів.

Системного характеру діяльність із захисту та підтримки процесів концентрації з боку держави почала набувати зовсім недавно, і ставлення до неї поки що є неоднозначним. Багато що залежить при цьому від рівня інтеграції національної економіки з економіками інших країн, ставлення до конкуренції та досвіду застосування конкурентного законодавства, ступеня урегульованості чи зарегульованості економіки та інші [119, с. 17-21].

Говорячи про світовий досвід, слід відзначити значну кількість ефективних економічних інструментів та дієвих елементів систем контролю за процесами концентрації, котрі можуть стати основою подальшого розвитку інституційно-нормативної бази регулювання для України.

Перш-за все, слід відмітити, що іноземний досвід та українські реалії аналізу й оцінки процесу концентрації свідчать на користь поєднання двох основних механізмів: антимонопольного та механізму підтримки суспільно значущих актів концентрації. Але останній не набув належного застосування й розвитку на теренах нашої держави, незважаючи на високу ефективність.

На основі визначених у попередніх розділі теоретико-методологічних положень та проведеного аналізу практики регулювання концентрації суб'єктів господарювання в Україні можна стверджувати, що в нашій державі регулюванню фактично підлягають концентрації, здатні посилювати монопольну владу підприємства (компанії) на релевантному ринку. Але інші результативні ефекти концентрації капіталу (насамперед, такі як посилення циклічності розвитку, акумуляція інвестиційних ресурсів, зміна структури економіки, підвищення рівня зайнятості тощо) перебувають поза межами впливу державного регулювання. Це призводить до відсутності у конкретного відомства механізму їх збалансування.

Засобом подолання такого недоліку є системна політика щодо концентрації з точки зору інтеграції регулятивних функцій держави у цій сфері. Метою такої політики є урівноваження позитивних та негативних ефектів концентрації економічних агентів, максимізація корисного впливу цього процесу на всебічний соціально-економічний розвиток України.

У науковій літературі однозначно підкреслюється визначальна роль концентрації у прискоренні економічного зростання. Зокрема, особливу увагу цьому аспекту концентрацій приділяв Джозеф Шумпетер на початку ХХ століття, «захищаючи монополії» особливо в праці «Капіталізм, соціалізм та демократія». Він вважав, що суб'єкти господарювання, які зосереджують в своїх руках значні фінансові ресурси можуть здійснювати наукові дослідження, проводити експерименти, впроваджувати масштабні інноваційні проекти. Дороговизна затрат, пов'язаних із нововведеннями, може окупитися лише при великомасштабному виробництві [120].

Важливе значення має пряма чи опосередкована дія такого фактору, як згенерована концентрацією ефективність виробництва. За умови відсутності явного (прямого) захисту суспільно значущих трансакцій з концентрації суб'єктів господарювання, завжди існує ризик незрозумілих для суспільства компромісів державної влади, несумісних із принципами рівності та прозорості. Системи захисту концентрації суб'єктів господарювання на основі ефективності використовуються багатьма країнами світу, зокрема США, Канадою,

Німеччиною, Фінляндією та ін. З числа країн з перехідною економікою можна назвати Росію і Молдову. Інші пострадянські країни, як правило, віддають перевагу більш опосередкованому врахуванню позитивних ефектів концентрації, що пов'язані із ситуативністю та недостатньою відкритістю.

Міжнародна практика підтримки суспільно значущих процесів концентрації ґрунтується на здатності концентраційної угоди підвищувати рівень економічної ефективності діяльності компаній-учасниць настільки, щоб компенсувати негативні наслідки монополізації товарних ринків. Проте саме по собі поняття економічної ефективності є дуже широким і включає в себе окремі складові, врахування яких при оцінці припустимості концентрації є недоцільним.

Діяльність регулятора концентраційних процесів, зазвичай, відповідає одній із теоретичних моделей процесу регулювання:

1. Загальної моделі припущень;
2. Моделі адресного регулювання;
3. Моделі послідовного регулювання.

Загальна модель припущень передбачає наявність певного мінімального структурного порогу, нижче якого позитивні ефекти концентрації завжди вважатимуться достатніми для того, щоб переважити антиконкурентні ефекти. Вона застосовується Єврокомісією та конкурентними відомствами більшості країн ЄС. З одного боку, використання такої моделі дозволяє суттєво обмежити інформаційні витрати на здійснення оцінки позитивних ефектів концентрації. Такі затрати, як правило, є дуже високими за умови проведення адресного дослідження. З іншого боку – існує проблема коректного визначення порогових величин концентрації. Встановлення заниженого порогу в такій ситуації може мати своїм наслідком фактичну відмову від захисту концентрації на основі ефективності як такого, а високого порогу – призвести до безпідставних дозволів і, як наслідок, монополізації ринків без будь-яких суспільних вигод [121].

Модель адресного регулювання включає захист концентрації на основі позитивних ефектів для кожного окремого акту концентрації і є основою захисту концентрації в США та Канаді. Застосування такої моделі дозволяє усунути

недолік попередньої моделі і є більш обґрунтованим економічно. Разом з тим цей підхід має власні недоліки, найбільш вагомим серед яких є складність його реалізації. Адресне регулювання передбачає дуже значні інформаційні витрати, а також ставить цілий ряд методологічних та практичних проблем.

Модель послідовного регулювання комбінує в собі два вищезгадані підходи, обмежуючи кількість випадків застосування, адресного захисту на основі ефективності. Її специфіка полягає у тому, що детальний аналіз та оцінка позитивних ефектів порівняно із втратами суспільства від послаблення конкуренції здійснюється лише для тих актів концентрації капіталу, які пройшли так зване «сито доцільності». Тобто, на першому етапі із загального масиву актів концентрації капіталу відсіваються ті угоди, які не досягають мінімального структурного порогу, що застосовується в загальній моделі припущень. Тут же відбувається відсів тих актів концентрації, ймовірність досягнення якими домінуючого становища є настільки високою (наприклад, ринкова частка у 60-75%), що будь-які позитивні ефекти, очевидно, не зможуть його компенсувати. Таким чином, в полі зору конкурентного відомства залишаються лише ті акти концентрації, аналіз яких є дійсно необхідним.

В Україні ще не забезпечено належного рівня наукового обґрунтування механізму підтримки суспільно значущих актів концентрації.

Також, варта уваги думка, про необхідність законодавчого закріплення «стандартів добробуту», описаних у Розділі 2, щодо збалансування позитивних та негативних ефектів процесів концентрації та застосування трикрокового алгоритму застосування різних стандартів підтримки суспільно значущої концентрації – «Терезів Тоунлея» (рис.3.1). Запровадження такої системи аналізу та оцінки процесів концентрації збагаченої конкретними методами виміру запропонованих до балансування величин дозволить максимально ефективно використати їх корисний потенціал для підвищення національної конкурентоспроможності, захисту української економіки в умовах її прискореної інтеграції до єдиного світового економічного простору.

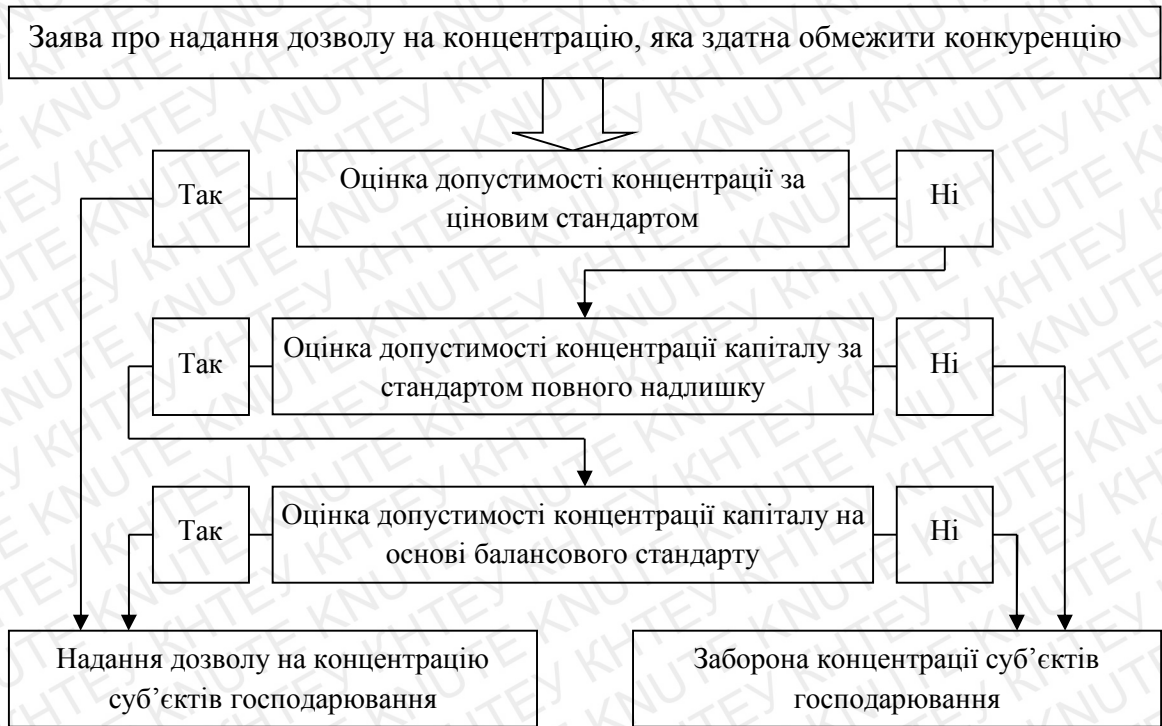

Рис. 3.1. Терези Тоунлея.

Джерело: [15, с. 280].

Важливу роль у досліджуваному питанні відіграє правильна оцінка наслідків концентрації, що передбачає проведення наукової розвідки кожного заявленого випадку, що повинна складатися з певних етапів, враховуючи специфіку процесу. Серед них доцільно виокремити такі:

1. Характеристика способу концентрації господарських структур (форма концентрації, склад її учасників з дослідженням відносин контролю за прямими та непрямими ознаками, межі втрати незалежності безпосередніми учасниками економічної концентрації, мета та мотиви об'єднання, джерела фінансування економічної концентрації);
2. Аналіз ринкової структури, галузевих та регіональних особливостей релевантних ринків, на яких здійснюється концентрація;
3. Визначення типу концентрації (горизонтальна, вертикальна, конгломератна) і оцінка конкретного її виду;

4. Співставлення позитивних і негативних наслідків економічної концентрації.
5. Прийняття раціонального рішення на основі вищезазначених етапів.

Використання спеціалістами антимонопольних органів такої методики дозволяє у визначеній послідовності аналізувати різні комбінації цих факторів, оцінювати кількісні та якісні критерії, на базі яких можливо встановити чи не спотворить концентрація господарських структур конкуренцію на ринку.

Також у разі справи про концентрації, де важливо виявити кінцевого бенефіціара (чого вимагає чинне законодавство) у разі його приховування, використовувати конкретизований алгоритм ідентифікації відносин контролю (у цьому контексті АМКУ зробив прогресивний крок, затвердивши Методичні рекомендації щодо застосування поняття контролю 1 листопада 2018 року. Як акцентують у конкурентному відомстві, зазначений документ узагальнює підходи щодо застосування поняття контролю під час застосування законодавства про захист економічної конкуренції. Методичні рекомендації можуть застосовуватися для визначення складу суб'єкта господарювання – групи осіб під час визначення становища суб'єктів господарювання на товарному ринку, надання дозволів на концентрацію, під час дослідження ринків, розслідувань у справах про порушення законодавства про захист економічної конкуренції.

Для ідентифікації тих учасників концентрації, які пов'язані з безпосередніми та опосередкованими учасниками концентрації неправовими формами контролю, актуально використовувати комплекс наступних непрямих ознак:

- 1) основний постачальник учасника економічної концентрації (має найбільшу питому вагу в обсягах постачання сировини, матеріалів);
- 2) суб'єкт господарювання, з яким учасник економічної концентрації підтримує довгострокові господарські зв'язки;
- 3) сімейні зв'язки між основними акціонерами суб'єкту господарювання, а також між фізичними особами, які контролюють різних учасників економічної концентрації;

- 4) санкціоноване безкорисне використання одним суб'єктом господарювання знака для товарів та послуг, частини фірмового найменування, інших позначень другого суб'єкта господарювання, що має пріоритет на їх застосування;
- 5) спільні з учасником концентрації фактичний (юридична) адреса, віртуальний офіс, номери телефонів та електронна пошта;
- 6) присутність представника суб'єкта господарювання на нарадах органів управління учасників концентрації (спільні протоколи, доручення);
- 7) особливості оформлення внутрішніх документів: затвердження, візування та інші реквізити, що підтверджують погодження управлінських рішень, які приймає учасник концентрації, з представником (посадовою особою) іншого суб'єкта господарювання;
- 8) однаковий фізичний вид вихідної кореспонденції у різних суб'єктів господарювання;
- 9) факти відмови учасника концентрації в наданні інформації правоохоронним та контролюючим органам, у введенні нових схем роботи та укладенні договорів без дозволу іншого суб'єкта господарювання;
- 10) надання різними суб'єктами господарювання довіреності одній фізичній особі представляти їх інтереси на загальних зборах третього суб'єкта господарювання;
- 11) існування інших інструментів реального впливу одним суб'єктом господарювання на господарську діяльність іншого суб'єкта господарювання через економічну залежність.

Підвищенню ефективності контрольної роботи органів Антимонопольного комітету України в сфері попередження монополізації ринку повинно сприяти також впровадження системи регулярного надходження інформації від органів, які ведуть облік за угодами з концентрації (зокрема, органи статистики – про створення об'єднань, Фонд державного майна України – про придбання контрольних пакетів акцій чи активів у вигляді цілісного майнового комплексу державних підприємств, фондові біржі – про поглинання суб'єкта господарювання внаслідок угод на вторинному ринку цінних паперів тощо).

Посиленню ефективності релевантності вимогам антимонопольного контролю за концентраціями також може сприяти розробка та застосування крупними компаніями спеціальних методик внутрішньої корпоративної перевірки своєї діяльності на предмет їх відповідності конкурентному законодавству (систем корпоративного антимонопольного комплаєнсу).

Останні зокрема доцільно здійснювати за такими напрямками:

- розгляд офіційної організаційно-правової структури суб'єкта господарювання, складання переліку посадових осіб із зазначенням сумісництва цими особами керівних посад в інших суб'єктах господарювання;
- дослідження корпоративних та некорпоративних форм відносин контролю між пов'язаними господарськими структурами;
- оцінка засобів вирішального впливу одних суб'єктів господарювання на господарську діяльність інших;
- аналіз видів діяльності та розрахунок ринкових часток учасників групи компаній, дослідження динаміки цих часток за останні 2 роки;
- характеристика тенденцій розвитку галузей, в яких здійснюють діяльність пов'язані господарські структури;
- розробка шляхів структурних перетворень всередині групи з урахуванням результатів проведеного аналізу та вимог антимонопольного законодавства.

Наступним першочерговим етапом вдосконалення антимонопольного контролю за концентрацією (в аспекті інтеграції України до ЄС) повинно стати обґрунтування впровадження у вітчизняну господарську практику новітніх європейських розробок попередження обмеження конкуренції в процесі концентрації господарських структур, адаптованих до української економіки, яка характеризується особливими «перехідними» рисами.

Також важливим є використання у регулюванні процесів концентрації теорії «відпрацьованого ресурсу», що наявна в арсеналі багатьох світових конкурентних відомств вже близько п'ятдесяти років та ґрунтується на оцінці фінансового стану компанії-цілі злиття (а саме на банкрутстві однієї з компаній-учасниць злиття). Так, наприклад, в 1991 році Федеральною торговельною комісією (США) було

надано дозвіл на злиття компаній «Hughes» та «Jet division of General Dynamics Corp.» (GD). Компанії спеціалізуються на випуску стратегічних та тактичних ракет. Це злиття по всіх структурних показниках призводило до стрімкого збільшення рівня концентрації на ринку. Тому, відповідно до американського антитрестівського законодавства, мало би бути забороненим. Проте компаніями було доведено їхнє скрутне фінансове становище, обумовлене зниженням попиту на їх продукцію в результаті закінчення холодної війни та існування значної конкуренції з боку таких гігантів як McDonnell-Douglas, Lockheed, Raytheon, а отже – відсутність можливості зловживання. Натомість представлене фірмами економічне обґрунтування відобразило перспективи значного зниження собівартості продукції і, як наслідок, зростання конкурентоспроможності об'єднаної компанії. Таким чином дозвіл на злиття ФТК все-таки надала, а результати посттрансакційного моніторингу довели правильність прийнятого рішення [45, с. 55-56]. Де-факто використання цієї теорії вже пройшло апробацію в Україні, проте закріплення її як офіційного аргументу на користь надання дозволу на концентрацію так і не відбулося. А отже – відсутні будь-які процесуальні засади його застосування.

Фінансове становище сторін-учасниць злиття з точки зору перспектив конкуренції важливо оцінити у зв'язку з трьома головними причинами. По-перше, втрату фірмою-банкрутом реального або майбутнього впливу на конкуренцію не можна пов'язувати з придбанням такої фірми, якщо вона в будь-якому випадку вийшла б із ринку. По-друге, часто ступінь, до якого придбання фірми-банкрута може збільшити ринкову владу покупця, знижується з усезростаючою ймовірністю банкрутства придбаної фірми і послабленням її відносного ринкового становища. По-третє, ймовірність того, що будь-яких ефектів ринкової влади, які будуть матеріалізовані після здійснення злиття, можна уникнути, використавши одну з нижче обговорених альтернатив, як правило, зменшується зі зростанням ймовірності банкрутства даної фірми.

Однак вірогідність банкрутства сторони-учасниці концентрації не є достатньою підставою для висновку про те, що така операція, напевне, не буде

значно ускладнювати та послаблювати конкуренцію. Повинна бути проведена оцінка можливості того, що придбання фірми-банкрута третьою стороною, її скорочення або ліквідація, скоріш-за все, зумовлять суттєво вищий рівень конкуренції на релевантному ринку [122, с. 74].

Зупинимося більш детально на аспектах діючої нормативно-правової бази та практики антимонопольного регулювання, що стосуються питань державного контролю за процесами концентрації та потребують доопрацювань.

Існує можливість суб'єктів господарювання звернутись із заявою про надання попередніх висновків, а також положення, згідно з яким отримання попередніх висновків щодо концентрації не звільняє учасників від необхідності подати основну заяву про надання дозволу на концентрацію. Варто зауважити, що до попередніх висновків вдаються здебільшого суб'єкти господарювання, які є невизначеними у своєму статусі: не з'ясовано, чи порушують вони порогові критерії дозволу на концентрацію, що у свою чергу ускладнює процедуру розгляду справ. Подання заяв із невідповідною інформацією та не в повному обсязі негативно впливає на ефективність розгляду справ і часові ресурси Антимонопольного комітету України.

Тому пропонується сформувати на офіційному електронному ресурсі Антимонопольного комітету України (у розділі, присвяченому контролю за концентрацією) форму для підрахунку основних показників та граничних критеріїв. Основна мета форми – сформувати попередні висновки про можливість надати дозвіл або відмову в наданні дозволу на основі граничних показників згідно зі статтею 24 Закону України «Про захист економічної конкуренції». Основними завданнями форми є: встановити сукупну вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації за останній фінансовий рік; встановити частку на певному ринку товару учасника концентрації або сукупну частку учасників концентрації з урахуванням відносини контролю. Таким чином, електронна форма дасть можливість автоматизувати процедуру надання попередніх висновків, що сприяє економії часових та адміністративних ресурсів, полегшує саму процедуру: на вході форми залучаються кількісні

показники суб'єктів господарювання, а на виході суб'єкти господарювання отримують попередній висновок щодо їх відношення до граничних критеріїв рівня концентрації та роз'яснення щодо наступних дій.

Варта уваги пропозиція вдосконалити критерії оцінки концентрації та процедуру аналізу суб'єктів концентрації через упровадження дослідження синергетичного ефекту. Адже ефект синергізму є результируючим показником, що характеризує збільшення вартості компанії після перетворення. Д.М. Бішоп стверджував, що аналіз компанії має починатись із визначення синергетичного ефекту як важливого елемента створення цін [1, с. 102].

Форми прояву синергетичного ефекту можуть бути такими:

- зростання виручки (розширення номенклатури надаваних послуг; збільшення частки ринку, накопичення критичної маси для участі у великих проектах);
- зниження витрат (операційна економія – економія на масштабі в результаті зниження витрат на одиницю продукції за рахунок зниження частки постійних витрат у собівартості одиниці продукції; підвищення ефективності роботи з постачальниками; фінансова економія внаслідок отримання більш високого кредитного рейтингу; ліквідація дублюючих функцій);
- комбінована дія (функціональна синергія – цільовий суб'єкт господарювання виявляється сильнішим у тих сферах функціонування, у яких інший суб'єкт господарювання проявляє слабкість (нові технології, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи)); стабілізація потоків грошових коштів за рахунок об'єднання компаній із різними життєвими циклами; удосконалення корпоративної стратегії й культури, ефект об'єднання управлінських здібностей команди.

Також доцільною є диференціація критеріїв правової оцінки процесів концентрації залежно:

- від приналежності ринку до усталеного, того, що розвивається або того що стагнує;
- від завдань економічної політики держави, зокрема: структурно-галузевої; інноваційної; зовнішньоекономічної тощо;

- ступеня конкурентності внутрішнього та глобального ринку відповідних товарів та послуг;
- забезпечення вимог економічної безпеки (якість інвестора, який може бути іноземним (бажаним та небезпечним) або кримінальним або стратегічним - несе з собою інновації, з яким можна пов'язувати розвиток виробництва, буде ефективним в тому випадку, коли буде нести з собою конкурентоздатність та конкурентні переваги);
- від якості інвестицій, що впливають на концентрацію – наявність інноваційного продукту.

Таким чином, під час прийняття рішення щодо надання дозволу на концентрацію, аналіз справи має базуватися та застосування світової практики й складатись із вивчення ринку, позиції суб'єктів господарювання, прогнозу впливу концентрованого господарювання на структуру ринку з урахуванням необхідних затрат на цей розвиток і на реалізацію угоди тощо [123, с. 463].

У результаті наукової розвідки на базі одержаних результатів було сформульовано пропозиції щодо конкретних кроків орієнтованих на удосконалення антимонопольного регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання в Україні на основі адаптації кращих зразків світового досвіду до вітчизняної аналогічної практики, зокрема:

- посилити економічне обґрунтування правозастосування АМКУ при наданні дозволу на концентраційну трансакцію економічних агентів та розширити економічний інструментарій (зокрема, використовувати індексу Холла-Тайдмана, з огляду на його правове підґрунтя);
- покращити інформаційно-аналітичного забезпечення відповідних рішень;
- налагодити горизонтальну та вертикальну взаємодії підрозділів комітету, особливо у разі необхідності ретельного вивчення релевантного для операції концентрації ринку та уточнити товарні, територіальні, часові межі найважливіших для соціально-економічної сфери ринків задля пришвидшення процедур надання дозволу;

- ввести в українське законодавства про захист економічної конкуренції термін «фінансово-промислова група» на основі сутнісних ознак, описаних у Додатку Д;
- пролонгувати гармонізацію конкурентного законодавства й практики із європейськими стандартами та впровадити у вітчизняну господарську практику новітні європейські розробки попередження обмеження конкуренції в процесі концентрації господарських структур, модифікованих до української економіки;
- законодавчо закріпити «стандарти добробуту» та класифікацію позитивних й негативних ефектів процесів концентрації, імплементувати трикроковий алгоритм оцінки припустимості концентраційної угоди;
- запровадити механізм державної підтримки суспільно значущих актів концентрації;
- використовувати модель послідовного регулювання (на основі синтезу моделей адресного та загального регулювання);
- за необхідності ідентифікації мереж контролю, чітко й послідовно досліджувати структуру суб'єктів господарювання й застосовувати непрямі ознаки для встановлення тих учасників концентрації, які пов'язані з безпосередніми та опосередкованими учасниками угоди неправовими формами контролю, задля виявлення кінцевих бенефіціарів;
- ввести системи регулярного надходження інформації від органів, які ведуть облік за угодами з концентрації, до АМКУ;
- розробити та застосувати великими компаніями спеціальних корпоративних програм антимонопольного комплаєнсу, зокрема у частині антитрестових ризиків у сфері концентраційних процесів економічних агентів;
- періодично переглядати порогові показники, за яких суб'єкти господарювання мають отримувати дозвіл АМКУ на концентрацію, що дасть державі змогу впливати на структурні параметри національної економіки;
- посилити міжнародне співробітництво у галузі контролю за концентраціями суб'єктів господарювання в умовах глобалізації: перманентно взаємодіяти із іноземними конкурентними відомствами;

- продовжити розробку рекомендаційних роз'яснень щодо проблемних питань у сфері концентрацій суб'єктів господарювання;
- популяризувати проведення зустрічей представників АМКУ із бізнесом з метою оптимізації процесів підготовки заяв для нотифікації в контексті змін законодавства й публічно обговорювати із представниками бізнесу, юридичних фірм, зарубіжних конкурентних відомств подальші шляхи вдосконалення регулювання концентраційних процесів.

Отже, сучасні українські соціально-економічні реалії диктують об'єктивну необхідність деталізованої наукової розвідки всіх доктринальних аспектів концентраційних процесів задля формування якісно нового типу ринкового простору, створення сприятливого економічного клімату для подальшого зростання ефективності господарської діяльності та добробуту населення. Порівняльний аналіз антимонопольного контролю за концентрацією господарських структур у різних країнах світу дає змогу стверджувати про наявність ряду відмінностей у кожній з них, починаючи кількістю відповідних спеціалізованих органів та закінчуючи підставами для заборони концентрації.

Варто підкреслити також і використання різного економічного інструментарію та відмінне трактування отриманих в ході його застосування значень. Незважаючи на нововведення 2016 року у досліджуваній сфері, інституціонально-правова база державного контролю концентрації суб'єктів господарювання все ще має ряд деяких недоліків, що потребують пошуку методів їх ліквідації задля генерації ефективного конкурентного середовища у національній економіці.

У ході наукового дослідження було запропоновано конкретизовані кроки щодо оптимізації антимонопольного регулювання процесів концентрації в Україні, фундаментом яких є синтез найефективніших практик конгруентного міжнародного досвіду антитрестового контролю.

Висновки до Розділу 3

1. Угода про асоціацію укладена між Україною та ЄС, передбачає широкий спектр дій з боку української сторони щодо імплементації чинного законодавства ЄС у національне правове поле та адаптацію конкурентного законодавства України до відповідного законодавства ЄС.
2. Угода визнає та визначає шляхи усунення правових прогалин у процесі імплементації норм права конкуренції у національне законодавство України.
3. Протягом свого існування конкурентне законодавство поступово змінюється модифікується під впливом економічних і соціальних трансформацій у країні, а Угода з ЄС надала стала новим актуальним каталізатором таких модифікацій.
4. Положеннями статті 256 Угоди про асоціацію передбачено, зокрема, необхідність імплементації статей 1 та 5(1–2) Регламенту Ради (ЄС) № 139/2004 від 20 січня 2004 року про контроль за концентрацією суб'єктів господарювання та реалізацію положень пункту 73 Плану дій щодо дерегуляції господарської діяльності й спрощення регуляторної бази.
5. Більша прозорість діяльності національного конкурентного відомства в частині регулювання концентрацій суб'єктів господарювання, застосування санкцій та адаптація до європейських стандартів формує більш зрозуміле та передбачуване бізнес-середовище, що є напрочуд важливим в умовах необхідності покращення інвестиційного клімату в країні.
6. Сучасний стан українського антимонопольного регулювання процесів концентрації, незважаючи на певний рівень розвиненості та ефективності, все ж таки, має певні дисбаланси, що потребують ліквідації.
7. Основні шляхи вдосконалення діючої системи державного контролю за процесами концентрації економічних агентів мають ґрунтуватися на підставі узагальнення теоретичних підходів та практичного досвіду роботи як зарубіжних, так і українських антимонопольних органів.

8. Важливу роль у досліджуваному питанні відіграє правильна оцінка наслідків концентрації, що передбачає проведення наукової розвідки кожного заявленого випадку, що повинна складатися з певних етапів, враховуючи специфіку процесу.

9. В Україні ще не забезпечено належного рівня наукового обґрунтування механізму підтримки суспільно значущих актів концентрації, тому варта уваги думка, про необхідність законодавчого закріплення «стандартів добробуту», у вигляді «Терезів Тоунлея».

10. У ході написання випускної кваліфікаційної роботи нами було запропоновано цілий ряд шляхів та методів вдосконалення чинної системи регулювання процесів концентрації економічних агентів в Україні, як в економічній, так і в юридичній площинах.

11. Посиленню антимонопольного контролю за концентрацією також може сприяти розробка та застосування крупними компаніями спеціальних корпоративних систем внутрішнього антимонопольного комплаєнсу.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведене у ході написання випускної-кваліфікаційної роботи дослідження досвіду міжнародного та українського антимонопольного контролю за процесами концентрації суб'єктів господарювання дало змогу зробити наступні висновки:

1. Процеси укрупнення господарських структур шляхом нагромадження капіталу, виробництва та робочої сили з моменту своєї появи і до наших днів перебувають в епіцентрі ділової активності, з огляду на їх значущість для національних конкурентних відносин, світової економіки та добробуту споживачів. Це детерміновано амбівалентністю й неоднозначністю описаних явищ: вони можуть бути як і каталізатором зростання конкурентоспроможності бізнесу, так і механізмом монополізації ринків. Аналізу генезису, рушійних сил, економічної природи, стимулів та причинно-наслідкових зв'язків процесів концентрації, у ході еволюції світової економіки й закономірної модифікації економічної думки, присвячено велику кількість сторінок праць науковців, що стали підґрунтям формулювання ними так званих «теорій концентрації», кожна з яких має свої специфічні риси. Зокрема найбільш відомим стали теорія концентрації К. Маркса, монополії, корпоративного управління, синергії, трансакційних витрат, інформаційна теорія (теорія оцінки) тощо.

2. Серед наукової спільноти існує безліч концептуальних підходів до трактування дефініції «концентрація суб'єктів господарювання», що ґрунтуються на різноманітних пріоритетних критеріях у інтерпретації. Це пов'язано з необхідністю розгляду концентрацій ринкових агентів у різних площинах: економічній та юридичній. Скомпонувавши наявні концепції воедино, ми дійшли до висновку, що в цілому досліджуваний термін можна трактувати таким чином – це процес прогресуючого нагромадження виробництва та капіталу різними методами та з різноманітними цілями, у ході якого зростає ринкова влада гравців ринку, що може призвести до появи домінуючого положення чи його посилення. Нині існує ряд класифікаційних підходів щодо розкриття форм реалізації

концентрацій. Основні з них – це класифікація за напрямком та за механізмом здійснення угод, супроводжуваних концентраційні процеси.

3. Регулювання концентрації суб'єктів господарювання є однією із пріоритетних функцій більшості світових антимонопольно-конкурентних політик та релевантних регуляторів. Її метою є: охорона і заохочення конкуренції; недопущення монополізації ринку; захист інтересів споживачів; протидія зловживанню великими господарюючими структурами своїм домінуючим становищем на ринку. Іноземний досвід демонструє наявність трьох систем конкурентної політики та відповідних підходів до концентрацій: американську, європейську та японську. Кожна з них ґрунтується на різних доктринальних парадигмах, має відповідні характерні особливості, народжувалась під впливом відповідних економіко-політичних чинників.

4. Як і в більшості світових юрисдикцій, в Україні функціонує система державного антимонопольного контролю процесів концентрації суб'єктів господарювання. Головним органом, що його реалізує в Україні з метою запобігання монополізації ринків та суттєвого обмеження конкуренції на них, є АМКУ. Було висвітлено процес еволюції українського законодавства у сфері регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання, його ключові етапи та нормативні акти. Описано суб'єктний склад; основні процедурні аспекти нотифікації заявниками у конкурентному відомстві бажаної для них трансакції, що перевищує пороги підвідомчості; альтернативи рішення АМКУ щодо заяви та можливість його перегляду в Кабміні – тобто систему державного контролю, здійснювану АМКУ у цілому. Окремо детально окреслено останній суттєві зміни в профільному законодавстві 2016 року.

5. Системи державного контролю за процесами концентрації у різних країнах мають суттєві відмінності у структурі компетентних органів, економічному інструментарії, підходах до класифікацій концентрацій, нормативно-правовій базі та у самих концепціях конкурентно-антимонопольної політики. У випускній кваліфікаційній роботі окреслено основні світові підходи провідних країн світу щодо регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання, на прикладі

США, ЄС та Японії. Досліджено найважливіші статистичні показники у цій сфері (кількість аналогічних трансакцій та проаналізовано концентрації у розрізі ринків), зроблено релевантні висновки. Зокрема, отримані показники, дають змогу стверджувати, про зовсім полярні тенденції у національних й іноземних процесах концентрації: в Україні укрупнюються гравці аграрного сектору, в той час як у США та ЄС, зазвичай, компанії, що спеціалізуються на високих технологій та ІТ, нерухомості й фінансових послугах. Особливої уваги заслуговує напрацьований експертами економічний інструментарій дослідження ринкової концентрації, наявні кількісні показники, їх особливості, переваги та недоліки, а також трактування й широта використання у тих чи інших моделях державного регулювання при здійсненні економічного аналізу галузевих ринків

6. У випускній кваліфікаційній роботі наведено та проаналізовано основні статистичні показники діяльності вітчизняного конкурентного відомства у цій сфері (кількість заяв про нотифікацію, розглянутих АМКУ протягом 2007-2017 рр.; динаміку участі в них іноземних економічних агентів; розподіл концентрацій за механізмами реалізації угоди та наданими дозволами за ринками; причини заборон концентраційних угод). Досвід, напрацьований органами АМКУ в процесі контролю за концентрацією господарських структур, засвідчив, що діючий механізм все ж містить певні вади.

7. Протягом свого існування конкурентне законодавство поступово змінюється модифікується під впливом інституційних трансформацій у країні, а Угода з ЄС надала стала новим актуальним каталізатором таких модифікацій. Зазначена Угода передбачає широкий спектр дій з боку української сторони щодо імплементації чинного законодавства ЄС у національне правове поле та адаптацію конкурентного законодавства України до відповідних стандартів ЄС. Більша прозорість діяльності національного конкурентного відомства в частині регулювання концентрацій суб'єктів господарювання, застосування санкцій та гармонізація з європейською практикою, формує більш зрозуміле та передбачуване бізнес-середовище, що є напрочуд важливим в умовах необхідності покращення інвестиційного клімату в країні.

8. Основні шляхи вдосконалення діючої системи державного контролю за процесами концентрації економічних агентів мають ґрунтуватися на підставі узагальнення теоретичних підходів та практичного досвіду роботи як зарубіжних, так і українських антимонопольних органів. Особливу роль у досліджуваному питанні відіграє необхідність правильної оцінки наслідків концентрації, що передбачає проведення наукової розвідки кожного заявленого випадку та повинна збалансовувати негативні й позитивні наслідки концентраційних угод, дозволяючи суспільно значимі трансакції. У ході написання випускної кваліфікаційної роботи нами було запропоновано цілий ряд шляхів та методів вдосконалення чинної системи регулювання процесів концентрації економічних агентів в Україні, як в економічній, так і в юридичній площинах. Посиленню антимонопольного контролю за концентрацією також може сприяти розробка та застосування крупними компаніями спеціальних корпоративних систем внутрішнього антимонопольного комплаєнсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бішоп Д., Еванс Ф. Оцінка компаній при злиттях і поглинаннях: Альпіна Бізнес Букс, 2004. 102-104 с.
2. Bradley M., Desai A., Kim E.H. The Rationale Behind Interfirm Tender Offers: Information or Synergy?: *Journal of Financial Economics*, Vol.11, v 2, 1983. 183-206 pp.
3. Вілліямсон О. Вертикальна інтеграція виробництва: роздуми з приводу невдач ринку: *Теорія фірми*, №5, 1995. 23-45 с.
4. Гохан П. Злиття, поглинання і реструктуризація компанії: Альпіна Бізнес Букс, 2007. 741 с.
5. Депамфіліс Д. Злиття, поглинання і інші способи реструктуризації компанії: *Олімп-Бізнес*, 2007. 27 с.
6. Manne H. Mergers and the Market for Corporate Control: *Journal of Political Economy*, 1965. – № 73. 108. 112 pp.
7. Економічна спадщина К. Маркса: погляд через призму століть [Електронний ресурс]: Зб. матеріалів Всеукр. Круглого столу ; 25 квітня 2018 року. Київ: КНЕУ, 2018. 232 с.
8. Stennek J., Verboven F. Merger Control and Enterprise Competitiveness: Empirical Analysis and Policy Recommendations: *European Economy: The Efficiency Defence and the European System of Merger Control*, 2001. 129-194 pp.
9. Townley P. Efficiency Standards: They also serve who only sit and weigh(t): *Can. Comp. Res*, 2003 – №21(2).
10. Шумпетер Й. А. Капіталізм, Соціалізм і Демократія: пер. с англ. Москва : Економіка, 2017. 540 с.
11. Базилевич В. Д. Економічна теорія. Політекономія. Практикум: навч. посіб. / за ред. В. Д. Базилевич. Київ.: Знання, 2010. 494с.

12. Бакалінська О.О. Правові та економічні проблеми встановлення порогових показників економічної концентрації. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. № 14 (1). С. 187–193 .
13. Гальчинський А. Конвергентний ринок – методологія перспективи / А. Гальчинський // *Економіка України*. 2014. № 1. с. 4-20.
14. Геєць В., Панченко Є., Варналій З. *Перехідна економіка : підручник для студ. вищ. навч. закл., що навчаються за освітньо-профес. програмою підготовки бакалавра напряму «Економіка та підприємництво»*. Вища школа, 2016. 592 с.
15. Герасименко А. Аналіз і контроль концентрації суб'єктів господарювання: підручник / А.Г. Герасименко. – Київ : КНТЕУ, 2012. 484 с.
16. Єщенко П. До інновацій та стратегічних пріоритетів шляхом об'єднання «невидимої» та «видимої» руки. *Економіка України*. 2016. № 5. С. 3–16.
17. Жаліло Я. Особливості реалізації економічної політики держави в умовах сучасних тенденцій суспільного розвитку. *Економічна теорія*. 2016. № 1. 39-52 с.
18. Костусєв О. Захист економічної конкуренції в Україні: стан і проблеми. *Економіка України*. 2003. № 7 та № 8.
19. В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко, Л.С.Головка та ін.; за заг. ред. д-ра екон наук А.Г. Герасименко. Київ: КНТЕУ, 2016. 448 с.
20. Мазаракі А. А., Лагутін В. Д. Внутрішній ринок України в умовах дисбалансів між виробництвом і споживанням. *Економіка України*. 2016. № 4. С. 4–18. 11.
21. Романенко В.А. Конкурентна політика та конкурентоспроможність національної економіки / В.А. Романенко // *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. №3. С. 5-15.
22. Смирнова К. В. Антимонопольне право Європейського союзу : навчальний посібник /К. В.Смирнова. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2011. 186 с
23. Уманців Ю. Інституціоналізація фінансово-промислових груп в Україні :*Вісник Національного банку України*. 2014. С. 33-38.
24. Филюк Г. М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія / Г. М. Филюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. 404 с.

25. Шуліка Д. О. Щодо концентрації суб'єктів господарювання / Д.О. Шуліка [Електронний ресурс] Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2012 : материалы международной научно-практической конференции (18-27 декабря 2012 г.) Выпуск 4. Том 1. Одесса : КУПРИЕНКО. 116 с.
26. Віскузі, В. Кіп та ін. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика: Пер. з англ. / В. Кіп Віскузі, Джон. М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.); Наук. ред. пер. та авт. передм. О. Клієвич. Київ.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004.
27. Конкурентна політика держави в умовах трансформації національної економіки : монографія / за заг. ред. В. Д. Лагутіна. Київ: КНТЕУ, 2008. 308 с.
28. Герасименко А.Г. Ринкова влада в умовах трансформації економічних систем: Автореферат десерт. На здобуття наук. ступ. докт. екон. наук за спеціальністю 08.00.01 – економічна теорія та історія економічної думки. Київ: КНТЕУ. 2015. с. 20;
29. Шерер Ф., Росс Д. Структура отраслевых рынков. Пер.с англ. – М.: Инфра-М, 1997. – 698 с.
30. Герасименко А.Г. Концентрация капитала в трансформационной экономике. – Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.01.01 : Экономическая теория : Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана, Киев, 2006.
31. Герасименко А.Г. Концентрація капіталу як необхідна складова національної стратегії економічного зростання //Збірник тез доповідей II міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених “Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”. Ч.1.Тернопіль: Економічнадумка, 2005.С.142-145. (0,13 д.а.).
32. Roller L.H, Stennek J, Verboven, F “Efficiency Gains From Mergers” // European Economy: The Efficiency Defence and the European System of Merger Control, 2001 – No5, pp.31-127

33. Філіпова Т. Процедура надання дозволу на концентрацію суб'єктів господарювання як особливий різновид адміністративних процедур. *Актуальні проблеми держави і права*, 2016. 325-331с.
34. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття / [В.Д. Лагутін, О.О. Бакалінська, О.В. Вертелева та ін.] ; за заг. ред. В.Д. Лагутіна. – К. : КНЕУ, 2009. – 320 с.
35. Шевченко В. І. Аналіз рівня концентрації капіталу системи українських банків / В. І. Шевченко // *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. – 2011. – № 3 (12). – С. 183-185.
36. Шмуклерман Б.М. Процедура антимонопольного контролю за концентрацією суб'єктів господарювання / Б.М. Шмуклерман // *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 21. - О. : Юрид. л-ра / голов. ред. С.В. Ківалов, 2003. 352 с.
37. Копачинська І. Г. Оцінка рівня та наслідки концентрації суб'єктів господарювання в промисловості : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук : спец. 08.07.01 – економіка промисловості [Електронний ресурс] / Копачинська Інна Григорівна; Національна академія наук України. Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. – Одеса. – 2006. – С. 21.
38. Валітов С., Грицай О. Захист конкуренції та контроль за економічною концентрацією // *Правничий часопис Донецького університету*. – 2000. – №1(4). С. 36-38/
39. Лагутін В. Д. Економічна політика держави: сутність, етапи, механізми. *Економічна теорія*. 2006. № 4. С. 16–26.
40. Державне антимонопольне регулювання: підручник / В.Д. Лагутін, Ю.І. Боровик, О.В. Вертелева, А.Г. Герасименко та ін. ; за ред.. В.Д. Лагутіна. Київ : КНТЕУ, 2015. 480 с.
41. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III.

42. Герасименко А.Г. Концентрація капіталу: сутність та основні форми реалізації. *Фінанси України*. 2005. №10. с.116-123.
43. Герасименко А.Г. Злиття і поглинання як стратегія зміцнення конкурентних позицій компаній: сучасний погляд : Матеріали V міжнародної науково-практичної конференції “Теорія і практика сучасної економіки”. Черкаси: ЧДТУ, 2004. – С.120-123. (0,13 д.а.).
44. Пенська І. О. Особливості впливу ТНК на економічний розвиток України : Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 3 (80). С. 114–124.
45. Лагутін В. Конкурентна політика держави: механізм реалізації :*Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 4. С. 22–37.
46. Березной А. Инновационные бизнес-модели в конкурентной стратегии крупных корпораций : Вопросы экономики. 2014. №9. С. 65
47. Стадник К. О. Світовий досвід державного контролю за процесами економічної концентрації :*Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Економічна теорія та право. – Харків, 2013. № 3. С. 161–167.
48. В.Д. Лагутін, А.Г. Герасименко, Л.С.Головко та ін.Управління у сфері економічної конкуренції: навчальний посібник у 2 томах. Том 1; за заг. ред. д-ра екон наук А.Г. Герасименко Київ: КНТЕУ, 2016. 448 с.
49. Ковтун М. Американська модель антимонопольного регулювання: особливості становлення та розвитку. URL: http://pap.in.ua/4_2017/49.pdf/
50. ShermanAct.URL: http://www.linfo.org/sherman_txt.html
51. Трескен В. Письма Джона Шермана и происхождение антимонопольного законодательства :*Экономическая политика*. 2007. С. 1-22.
- 52.Акт Клейтона. URL:<http://elbib.in.ua/akt-kleytona.html>.
53. FederalTradeCommissionActURL:<http://ftc.gov/enforcement/statutes/federal-trade-commission-act>.
54. Robinson-Patman ActAct.URL:<http://ftc.gov/enforcement/statutes/124p>
55. ЗаконХарта-Скотта-Родіно.URL:<http://ftc.gov/enforcement/statutes/454f>

56. Закон Селлера–Кефопера. URL: <http://ftc.gov/enforcement/statutes/343a>
57. Развитие антимонопольного законодательства в США. URL: https://studwood.ru/1016497/ekonomika/razvitie_antimonopolnogo_zakonodatelstva/
58. Ковалькова М. В. Государственный антимонопольный контроль в российском и американском праве: сравнительно-правовой аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.14 : Ставропол. гос. ун-т. Ростов н/Д, 2006. 26 с.
59. Бараш М. Я. Право ЄС і національне право : Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. 2002. № 1. С. 56–60.
60. Андрущенко І.Г. Доктринальні відмінності країн-членів Європейського Союзу у регулювання концентрації капіталу шляхом злиття і поглинання компаній : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2012. № 3 (24). С.99-102.
61. Council Regulation (EC) No 139/2004 of January 2004 on the control of concentrations between undertakings (the EC Merger Regulation). URL: europa.eu.int/comm.
62. Дідківська Л. І. Захист конкуренції в Європейському Союзі та сучасні новації: Актуальні проблеми економіки. 2005. № 9 (51). С. 117–123.
63. Павлов С.А. Антимонопольный контроль за экономической концентрацией как инструмент рыночного администрирования в различных юрисдикциях : Административное и муниципальное право, 2010. URL: http://www.juristlib.ru/book_9162.html.
64. Реверчук С.К., Сива Т.В., Реверчук Л.С. Основы теории экономической конкуренции: Навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 271с.
65. Герасименко А.Г. Аналіз основних підходів до збалансування конкурентної і промислової політики в сфері концентрації національного капіталу : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми реформування українського суспільства». Житомир, 2005. С.62-65. (0,2 д.а.).

66. Задихайло Д. В. Правові засади формування та реалізації економічної політики держави : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Харків, 2013. 38 с.
67. Лагутін В. Ефекти державного регулювання економіки в умовах євроінтеграції України: Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. №6. 5-23с.
68. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.93 р. № 3659-12 (зі змінами та доповненнями).
69. Костусев О. Конкурентна політика в розвинутих країнах і специфіка пострадянської економіки :Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. 2003. № 6.
70. Валітов С.С. Конкурентне право України. Навчальний посібник. Київ : Юрінком-Інтер. 2006. 430 с.
71. Герасименко А.Г. Політика держави в сфері концентрації капіталу як засіб ринкового реформування економіки України : Матеріали VII науково-практичної конференції “Наукове забезпечення процесів реформування економічних відносин в умовах ринкової економіки”, Т.1. Сімферополь: КІБ, 2006. С.70-72. (0,08 д.а.).
72. Филюк Г. М. Концентрація ринку та її показники : Теоретичні та прикладні питання економіки /Филюк Г. М. // Зб. наук. праць. Київ. 2006. №11. С. 157– 166.
73. Положення про порядок подання заяв Антимонопольного комітету України про попереднє отримання дозволу на концентрацію суб’єктів господарювання (Положення про концентрацію): Розпорядження Антимонопольного комітету України від 19.02.2002 р. № 33- р. Офіційний вісник України 2002. № 14. Ст.9
74. Вимоги до порядку надання та оформлення заяви та документів, що до неї додаються, на надання Кабінетом Міністрів України дозволу суб’єктам господарювання на узгоджені дії, концентрацію, на які Антимонопольний комітет України не надав дозволу: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 11.02. 2003 р. № 40 – р.

75. Положення про Комісію з оцінки позитивних і негативних наслідків узгоджених дій, концентрації суб'єктів господарювання: Розпорядження Антимонопольного комітету України від 11. 02. 2003 р. № 41 – р.
76. Внутрішній ринок і торгівля України: структурно-інституціональна трансформація монографія / В.Д. Лагутін, Ю.М. Уманців, А.Г. Герасименко та ін.; за ред. В.Д. Лагутіна. Київ: КНТЕУ, 2015. 432 с.
77. Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» (щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями) : Проект Закону України від 25. 06.2015 р. № 2168а.
78. Филук В.В. Теоретико-методологічні засади концентрації ринків : Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2011. № 123. С. 54–58.
79. Артџомова Т. Відносини суспільного відтворення в Україні у контексті трансформації моделей державного управління. Економічна теорія. 2016. № 3. С. 5–17.
80. Serge X. Moresi, Steven C. Salop and John R. Woodbury, Implementing the Hypothetical Monopolist SSNIP Test With Multi-Product Firms, February 2008, at URL:<http://www.antitrustsource>
81. Ротбард М. Власть и рынок: государство и экономика / пер. с англ. Б. С. Пинскера под. ред. Гр. Салова. Челябинск: Социум, 2016.
82. Hirschman Albert O. The Paternity of an Index. The American Economic Review. 1964. Vol. 54. No 5. P. 761.
83. Григорьева С. А., Троицкий П. В. Влияние слияний и поглощений на операционную эффективность компаний на развивающихся рынках капитала // Корпоративные финансы. 2012. №3 (23). С. 31–43.
84. Гудим К. Пріоритетні форми та напрями функціонування сучасного міжнародного бізнесу : Економіка України. 2014. №6. С. 77-84.
85. Регулювання відносин у сфері контролю за концентраціями у законодавстві європейського союзу та в Україні / за ред. Мережка О.О. Київ : Центр учб. літ., 2007. 120 с.

86. Манцуров І. Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки: монографія. Київ: НДЕІ, 2011. 655 с.
87. Тарнавська Н. Розвиток теорії конкурентних переваг в умовах експансії нововведень : Економіка України. 2011. № 4 (593). С. 16.
88. Кібенко О., Сарбах А. Право товариств (company law): порівняльно-правовий аналіз acquis Європейського Союзу та законодавства України / О. Кібенко, А. Пендак Сарбах.; упоряд. Г. Друзенко, за наук. ред. О. Кібенко. Київ : Юстініан, 2006. 496 с.
89. Лук'янець В.С. Шляхи адаптації антимонопольного законодавства України до конкурентного права Європейського Союзу : Матеріали V Международной научно-практической конференции. Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины. Алушта, 28–30 сентября, 2006 года. С. 31–32.
90. Лозова Г. Деякі аспекти удосконалення системи державного контролю за економічною концентрацією суб'єктів господарювання в Україні : Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2011. № 125. с. 55-57. URL:<http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/10852.pdf>
91. Шнипко О. С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації: монографія. Київ: Ін-т екон. та прогнозів. НАН України, 2009. 456 с.
92. Назиров К. Інституційні підвалини суб'єктного виміру господарчої системи в контексті розвитку національної конкурентоспроможності : Економічна теорія. 2014. №2. С. 21-31.
93. Светульников С. Г. Новый подход к измерению уровня конкурентной борьбы : Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2016. № 7. С. 101 – 104.
94. Паламарчук Г. Проблеми концентрації виробництва в Україні : Економіка України. 2008. № 11. С. 38-46.
95. Кольцова Д. В. Аналіз проблем розвитку конкуренції і обмеження монополізму в Україні / Д. В. Кольцова, В. В. Романенко : Економічний простір. – № 18. 2008. С. 42-46.
96. Черненко С. О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні :

монографія. Київ : КНТЕУ, 2006.

97. Бутыркин А. Я. Теория и практика антимонопольного регулирования в ведущих странах Запада и России. Москва: Новый век, 2004. 88 с.

98. Звіт НДДКР Центру комплексних досліджень з питань антимонопольної політики АМК України «Розробка національних критеріїв оцінки економічної концентрації» (03-13) / кер. О.О. Бакалінська. – К. : ЦКД АМК України, 2015. – 201 с.

99. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89512> .

100. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2011 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/publish/article/89514>

101. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2012 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=95114&schema=main>.

102. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2013 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=10313472&schema=main>

103. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2014 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

[98http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=16710270&schema=main](http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=16710270&schema=main)

104. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2015 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=12256747&chema=main>.

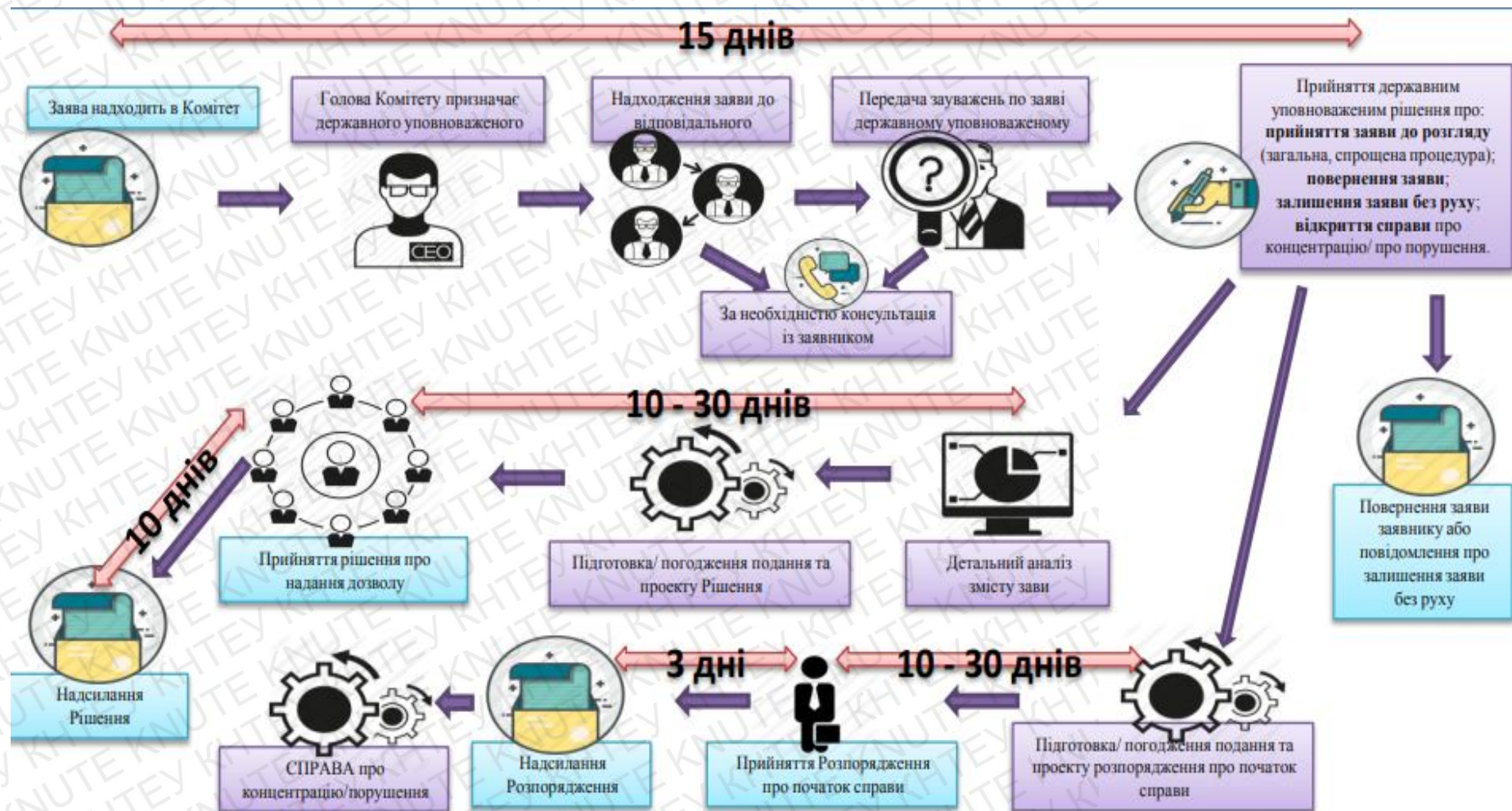
105. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2016 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=122547&chema=main5333>.

106. Річний звіт Антимонопольного Комітету України за 2017 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=12276547&schema=main>.
107. Хасанова Г.Ф. Синергия как метод повышения эффективности деятельности компании [Электронный ресурс] / Г.Ф. Хасанова, Буренина И.В. // Электронный научный журнал 193 Вісник Запорізького національного університету № 4 (I), 2015 «Нефтегазовое дело». 2011. № 6. 10 с.
URL:http://www.ogbus.ru/authors/Khasanova/Khasanova_1.pdf
108. Филюк Г. М. Міжнародна конкурентна політика в умовах глобалізації: Теоретичні та прикладні питання економіки :Зб. наук. праць. Київ. 2008. №17. С. 225– 231.
109. Журик Ю. В. Актуальні питання антимонопольно-конкурентного законодавства України : Вісник господарського судочинства. 2010. № 6. С. 82-87.
110. Конкурентне право та політика в Україні : огляд ОЕСР 2016
URL:<http://www.amc.gov.ua/amc/doccatalog/document?id9>
111. Дорожня карта реформування антимонопольної сфери в Україні : Торгово-промислова палата Америки. 2018.
URL:<http://publications.chamber.ua/2018/Antimonopoly/Roadmap.pdf>
112. Шимаї М. Виклики для посткризової глобальної системи : Економіка України. 2010. №4. С. 22-29.
113. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004року № 1629-IV : ОВУ. 2004. № 15. стор. 30. Ст. 1028.
114. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку конкуренції на 2013 - 2023 роки : Розпорядження КМУ від 19 вересня 2012 р.
115. Смирнова К. «Клаузула про конкуренцію» в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Вісн. Львів. ун-ту.. 2014. Вип. 36. С. 35–40. Сер. «Міжнародні відносини».

116. Грабовский В. Конкуренція в Угоді про асоціацію: що зроблено і чого чекати. Взгляд юриста. Юрид. блог компанії Jurimex. URL: <http://jurblog.com.ua/2017/05/konkurenciya-v-ugodi-pro-asotsiatsiyu-z-es-scho-zrobleno-i-chogo-chekati>
117. Безух О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України. 2013. 270 с.
118. Корчак Н. М. Державне регулювання відносин конкуренції в Україні (господарсько-правовий аспект) : дис. д-ра. юрид. наук : 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Київ, 2015. 523 с.
119. Бакалінська О. О. Проблеми і перспективи розвитку конкурентного законодавства України. Часопис Київ. ун-ту права. 2013. № 3. С. 17–21.
120. Пропозиції до напрямів виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, як елемента Національної програми імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. URL: www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=06f1f54c-d6e2-4b96-805b.
121. Верболок П. Питання розвитку конкуренції в Угоді про асоціацію. Юрид. газета online. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/pitannya-rozvitku-konkurenciyi-v-ugodi-pro-asociaciyu.html>.
122. Клименко В. В. Організаційно-методологічні засади механізму адвокатування конкуренції. Стратегія розвитку України / В. В. Клименко, Г. М. Лозова : Економіка, соціологія, право. Національний авіаційний університет. – 2014. –Т. 1. № 4. С. 71–77. URL: <http://jrnl.nau.edu.ua>
123. Комірна Д. Адаптація світового досвіду державного регулювання процесів концентрації суб'єктів господарювання до української антимонопольної практики. *Збірник наукових статей магістрів спеціалізації «Управління та адміністрування»*. Київ.:КНТЕУ, 2018. С. 463-471.

Процедура розгляду заяви на нотифікацію в АМКУ на концентрацію суб'єктів господарювання відповідно до ЗУ
«Про захист економічної конкуренції»

Джерело: складено автором на основі [41, 73, 74].

Основні кількісні показники рівня ринкової концентрації

№	Назва індексу	Властивості	Основні критерії	Переваги
1	2	3	4	5
1	Індекс Герфіндаля-Гіршмана	Абсолютний, сумарний	Кількість суб'єктів Доля ринку Прямо пропорційний рівню концентрації	Враховує нерівність р положення конкур Характеризує рів монополізації
2	Коефіцієнт ринкової концентрації	Абсолютний, прямий	Кількість суб'єктів Доля ринку Прямо пропорційний рівню концентрації	Простота викорис
3	Коефіцієнт Лінда	Абсолютний, прямий	Кількість суб'єктів Доля ринку Співвідношення часток	З'ясування «ме олігопольного я Виявлення потенц суб'єктів узгоджен
4	Коефіцієнт Холла-Тайдмана	Абсолютний, сумарний	Кількість суб'єктів Доля ринку Ранг підприємства (за розміром активів) Прямо пропорційний рівню концентрації	Враховує нерівність р положення конкур Характеризує рів монополізації Більш глибокий аналіз ННІ
5	Коефіцієнт ентропії	Абсолютний, сумарний	Кількість суб'єктів Доля ринку Обернено пропорційний рівню концентрації	Дозволяє охарактер ступінь нерівномір розподілу ринкових глибоко аналізувати д концентрації
6	Індекс Джині	Відносний	Кількість суб'єктів Доля ринку Відсутність певної залежності від рівня концентрації	Враховує ступінь нерівномірності роз ринкових част

1	2	3	4	5
7	Коефіцієнт варіації	Відносний	Кількість суб'єктів Доля ринку Відсутність певної залежності від рівня концентрації	Корисний на ринках з нерівномірністю ч
8	Дисперсія логарифмів ринкових часток	Відносний	Кількість суб'єктів Доля ринку Відсутність певної залежності від рівня концентрації	Корисний на ринках з нерівномірністю ч
9	Коефіцієнт відносно концентрації	Відносний	Кількість суб'єктів Доля ринку Відсутність певної залежності від рівня концентрації	Дозволяє виявити по можливість викори підприємством ринко

Джерело: складено автором на основі [26, 37, 72].

Основні характеристики антимонопольного регулювання процесів концен

№	Країна	Регулюючий закон	Порогові показники
1	2	3	4
1	США	Акт HSR (Акт Клейтона та інші антимонопольні закони)	<p>1) якщо в результаті придбання суб'єкт, що купує, стає власником більше ніж 50 млн. \$ в активах чи голосуючих цінних паперів отриманої компанії;</p> <p>2) якщо придбання, здійснене суб'єктом, оцінено в діапазоні між 10 млн. \$ і 200 млн. \$;</p> <p>3) порогові значення активів для суб'єкта-покупця складають 100 млн. \$ і більше; 4) порогові значення виручки (прибутку від продажів) на стороні суб'єкта-продавця складають 10 млн. \$ і більше.</p> <p>При сумі угоди, що перевищує 200 млн. \$, порогові величини «size of person» test припиняють свою дію, і угода по злиттю підлягає обов'язковій нотифікації в будь-якому випадку. Незалежно від цього, розкриття угоди по злиттю відповідно до американської системи оповіщення перед злиттям не залежить ні від контролю за угодою, ні від наявності чи відсутності суттєвого впливу на стан ринку.</p>

1	2	3	4
2	ЄС-28	Регламент 139/2004, ДФЄС	<p>1) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить більше 5 млрд євро, при цьому сукупний обіг у Євросоюзу кожного хоча б із двох учасників концентрації перевищувати 250 млн. євро;</p> <p>2) загальний сукупний світовий обіг усіх учасників концентрації становить понад 2,5 млрд євро; при цьому у кожній з трьох держав-членів загальний сукупний обіг усіх учасників концентрації становить понад 100 млн. євро, а сукупний обіг кожної з щонайменше двох учасників концентрації перевищує 25 млн. євро (в цих самих державах-членах) та сукупний обіг у Євросоюзу кожного з щонайменше двох учасників концентрації становить понад 100 млн. євро.</p>
3	Україна	ЗУ «Про захист економічної конкуренції», Положення про порядок надання дозволу на узгоджені дії та концентрацію суб'єктів господарювання	<p>1) показники (вартість активів/обсяг реалізації) в Україні принаймні двох учасників концентрації (з урахуванням усіх компаній/груп) повинні перевищувати 4 млн. євро та сумарні фінансові показники у світі всіх учасників концентрації повинні перевищувати 30 млн. євро;</p> <p>2) обсяг реалізації її товарів/послуг у світі повинен перевищувати 150 млн. євро, а об'єкт придбання, з урахуванням відділення контролю, повинен мати активи в Україні або обсяг реалізації суму понад 8 млн. євро</p>

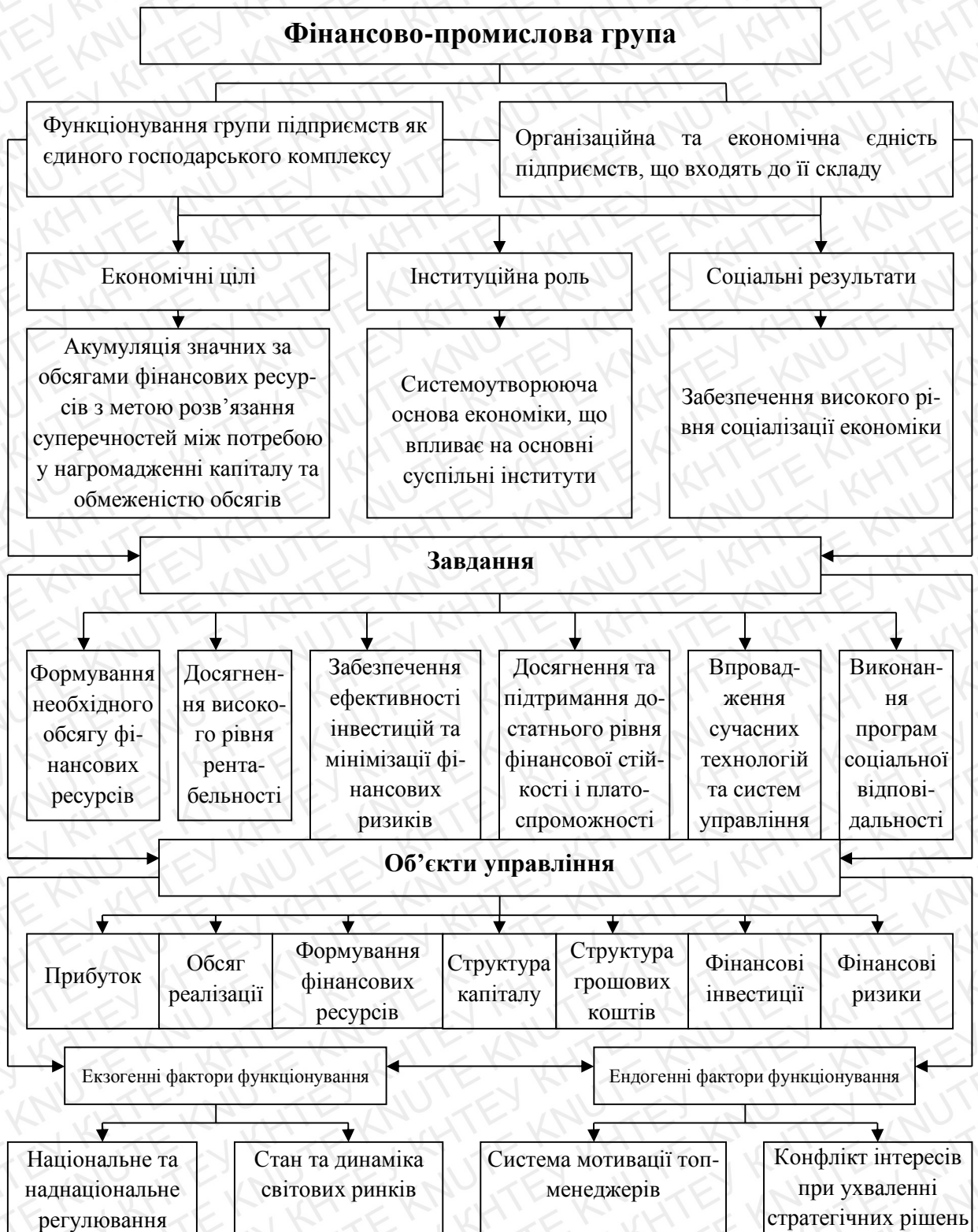
Джерело: складено автором на основі [19, 22, 57, 58, 60, 61].

**Розподіл наданих АМКУ в 2007 – 2017 роках дозволів на концентрацію
суб'єктів господарювання за її видами**

Рік	Вид концентрації					Всього
	Злиття	Спільне створення	Набуття контролю	Придбання акцій	Інші	
2007	13	21	11	663	11	719
2008	26	34	43	711	1	815
2009	1	16	45	394	24	480
2010	21	25	71	401	41	559
2011	13	18	136	417	1	585
2012	31	32	106	576	5	750
2013	20	23	73	655	8	779
2014	17	22	36	418	8	501
2015	14	23	50	563	8	658
2016	3	8	69	357	4	441
2017	4	20	84	490	4	602
Всього	163	242	724	5645	115	6889

Джерело: складено автором на основі [99-106].

Сутнісні ознаки фінансово-промислової групи

Джерело: [23, с. 36].